

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ПРАВО

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ И ПРАВО

ECONOMIC THEORY AND LAW

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у січні 2010 р.

№ 1 (48) 2022

Харків
«Право»
2022

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 7 від 18.02.2022)*

Економічна теорія та право : зб. наук. пр. / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Харків :
Право, 2022. – № 1 (48). – 138 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (*голова редакційної колегії*); **Л. С. Шевченко** – докторка економічних наук, професорка (*заступниця голови редакційної колегії*); **О. С. Марченко** – докторка економічних наук, професорка (*відповідальна секретарка*); **Alic Bircă** – доктор економічних наук, професор (Молдова); **Stanislav Buka** – доктор економічних наук, професор (Латвія); **Yuliya Chernykh** – кандидатка юридичних наук (Норвегія); **Raimundas Kalesnykas** – доктор юридичних наук, професор (Литва); **Nikola Milović** – доктор філософії з економіки, професор (Чорногорія); **Lina Novikovičienė** – докторка філософії з права, доцентка (Литва); **Grigore Ioan Piroșcă** – доктор філософії з економіки, професор (Румунія); **Alla Pozdnakova** – докторка юридичних наук, професорка (Норвегія); **Antonín Slaný** – доктор економічних наук, професор (Чехія); **Piotr Szymaniec** – доктор юридичних наук, професор (Польща); **Natela Tsiklashvili** – докторка економічних наук, професорка (Грузія); **Yordan Vasilev** – доктор економічних наук, професор (Болгарія); **О. З. Ватаманюк** – доктор економічних наук, професор; **О. С. Гринькевич** – докторка економічних наук, доцентка; **О. А. Гриценко** – докторка економічних наук, професорка; **В. В. Гуменюк** – доктор економічних наук, професор; **О. Р. Дашковська** – докторка юридичних наук, професорка; **Д. В. Задихайло** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; **Ю. К. Зайцев** – доктор економічних наук, професор; **Р. А. Казак** – кандидатка юридичних наук; **Т. М. Камінська** – докторка економічних наук, професорка; **О. М. Колдизев** – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України; **М. В. Мартиненко** – докторка економічних наук, професорка; **В. С. Мілаш** – докторка юридичних наук, професорка; **Л. В. Нечипорук** – докторка економічних наук, професорка; **О. П. Подцерковний** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; **Д. В. Санніков** – кандидат юридичних наук, доцент; **О. Я. Трагнюк** – кандидатка юридичних наук, професорка; **Ю. М. Уманців** – доктор економічних наук, професор; **Л. І. Федулова** – докторка економічних наук, професорка; **І. Б. Чичкало-Кондрацька** – докторка економічних наук, професорка; **Р. В. Шаповал** – доктор юридичних наук, професор; **І. В. Шкодін** – докторка економічних наук, професорка; **М. В. Шульга** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України; **О. Л. Яременко** – доктор економічних наук, професор; **В. Л. Яроцький** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.05.2019 № 612 збірник наукових праць включено до **Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б»**, за спеціальностями: 051 «Економіка», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», 073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг», 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», 081 «Право», 293 «Міжнародне право».

Збірник наукових праць зареєстровано і проіндексовано в таких міжнародних наукометричних базах, каталогах і системах пошуку: Index Copernicus International, Google Scholar, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), а також базах даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 7 от 18.02.2022)*

Экономическая теория и право : сб. науч. тр. / редкол.: А. П. Гетьман и др. – Харьков :
Право, 2022. – № 1 (48). – 138 с.

Учредитель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридических наук, профессор, академик НАПрН Украины, ректор Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого (*председатель редакционной коллегии*); **Л. С. Шевченко** – доктор экономических наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*); **О. С. Марченко** – доктор экономических наук, профессор (*ответственный секретарь*); **Alic Bircă** – доктор экономических наук, профессор (Молдова); **Stanislav Buka** – доктор экономических наук, профессор (Латвия); **Yuliya Chernykh** – кандидат юридических наук (Норвегия); **Raimundas Kalesnykas** – доктор юридических наук, профессор (Литва); **Nikola Milović** – доктор философии по экономике, профессор (Черногория); **Lina Novikovienė** – доктор философии по праву, доцент (Литва); **Grigore Ioan Piroșcă** – доктор философии по экономике, профессор (Румыния); **Alla Pozdnakova** – доктор юридических наук, профессор (Норвегия); **Antonín Slaný** – доктор экономических наук, профессор (Чехия); **Piotr Szymaniec** – доктор юридических наук, профессор (Польша); **Natela Tsiklashvili** – доктор экономических наук, профессор (Грузия); **Yordan Vasilev** – доктор экономических наук, профессор (Болгария); **О. З. Вагаманюк** – доктор экономических наук, профессор; **О. С. Гринькевич** – доктор экономических наук, доцент; **Е. А. Гриценко** – доктор экономических наук, профессор; **В. В. Гуменюк** – доктор экономических наук, профессор; **Е. Р. Дашковская** – доктор юридических наук, профессор; **Д. В. Задыхайло** – доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Украины; **Ю. К. Зайцев** – доктор экономических наук, профессор; **Р. А. Казак** – кандидат юридических наук; **Т. М. Каминская** – доктор экономических наук, профессор; **О. Н. Колодизев** – доктор экономических наук, профессор, академик Академии экономических наук Украины; **М. В. Мартыненко** – доктор экономических наук, профессор; **В. С. Милаш** – доктор юридических наук, профессор; **Л. В. Нечипорук** – доктор экономических наук, профессор; **О. П. Подцерковный** – доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Украины; **Д. В. Санников** – кандидат юридических наук, доцент; **О. Я. Трагнюк** – кандидат юридических наук, профессор; **Ю. Н. Уманцев** – доктор экономических наук, профессор; **Л. И. Федулова** – доктор экономических наук, профессор; **И. Б. Чичкало-Кондрацкая** – доктор экономических наук, профессор; **Р. В. Шаповал** – доктор юридических наук, профессор; **И. В. Шкодина** – доктор экономических наук, профессор; **М. В. Шульга** – доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Украины; **О. Л. Яременко** – доктор экономических наук, профессор; **В. Л. Яроцкий** – доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент НАПрН Украины.

Приказом Министерства образования и науки Украины от 07.05.2019 № 612 сборник научных трудов включен в **Перечень научных профессиональных изданий Украины, категория «Б»**, по специальностям: 051 «Экономика», 072 «Финансы, банковское дело и страхование», 073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг», 076 «Предпринимательство, торговля и биржевая деятельность», 081 «Право», 293 «Международное право».

Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в таких международных наукометрических базах, каталогах и системах поиска: Index Copernicus International, Google Scholar, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), а также базах данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Адрес редакции: Национальный юридический университет
имени Ярослава Мудрого, ул. Пушкинская, 77, Харьков, 61024, Украина.

Тел.: +38 (057) 704-11-35; +38 (057) 704-92-58.

E-mail: kafekonon@nlu.edu.ua, econom_theory@ukr.net. **Сайт:** <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

*The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet
by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University
(the protocol No. 7 of 18.02.2022)*

Economic Theory and Law : col. of sci. papers / editorial board: A. P. Hetman, etc. – Kharkiv : Pravo, 2022. – No. 1 (48). – 138 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University

EDITORIAL BOARD:

A. P. Hetman – Doctor of Legal Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Rector of the Yaroslav Mudryi National Law University (*editor-in-chief*); **L. S. Shevchenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor (*deputy editor-in-chief*); **O. S. Marchenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor (*executive secretary*); **Alic Bîrcă** – PhD habilitatus in Economics, Professor (Moldova); **Stanislav Buka** – Doctor of Economic Sciences, Professor (Latvia); **Yuliya Chernykh** – Ph Candidate in Law (Norway); **Raimundas Kalesnykas** – Dr., Law (Social Sciences), Professor of Law (Lithuania); **Nikola Milović** – PhD in Economics, Professor (Montenegro); **Lina Novikovienė** – PhD in Law, Associate Professor (Lithuania); **Grigore Ioan Piroșcă** – PhD in Economics, Conf. univ., Professor (Romania); **Alla Pozdnakova** – Dr. Juris, Professor (Norway); **Antonín Slaný** – Professor, Ing., CSc. in Economics (Czech Republic); **Piotr Szymaniec** – Doctor of Legal Sciences, Professor (Poland); **Natela Tsiklashvili** – Doctor of Economics, Professor (Georgia); **Yordan Vasilev** – PhD in Economics, Professor (Bulgaria); **I. B. Chychkalo Kondratska** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. R. Dashkovska** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **L. I. Fedulova** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. A. Grytsenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. S. Hrynkevych** – Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; **V. V. Humeniuk** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **T. M. Kaminska** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **R. A. Kazak** – PhD in Law; **O. M. Kolodiziev** – Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of AES of Ukraine; **M. V. Martynenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **V. S. Milash** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **L. V. Nechyporuk** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. P. Podtserkovnyi** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **D. V. Sannikov** – PhD in Law, Associate Professor; **R. V. Shapoval** – Doctor of Legal Sciences, Professor; **I. V. Shkodina** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **M. V. Shulha** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **O. Ya. Tragniuk** – PhD in Law, Professor; **Yu. M. Umantsiv** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. Z. Vatamanyuk** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **O. L. Yaremenko** – Doctor of Economic Sciences, Professor; **V. L. Yarotskyi** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **D. V. Zadykhailo** – Doctor of Legal Sciences, Professor, Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine; **Yu. K. Zaitsev** – Doctor of Economic Sciences, Professor

The Collection of Scientific Papers «Economic Theory and Law» is included in the **List of Scientific Professional Publications of Ukraine** in economic sciences and legal sciences (category «B») (the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 07.05.2019, No. 612).

The collection of scientific papers registered and indexed in the international scientometric databases, catalogs and search engines: Index Copernicus International, Google Scholar, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), as well as databases «Scientific Periodicals of Ukraine» and «Bibliometryka Ukrainian science» of V. I. Vernadsky National library of Ukraine.

Address of the editorial team: Yaroslav Mudryi National Law University,
77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024, Ukraine.

Tel.: +38 (057) 704-11-35; +38 (057) 704-92-58.

E-mail: kafekonom@nlu.edu.ua, econom_theory@ukr.net.

Website: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

БАТАМАНЮК О. З.

Індекс олігархізації економіки як чинник якості економічних і політичних інститутів у постсоціалістичних країнах Європи 8

ДМИТРУК В. В., ГУМЕНЮК В. В.

Генезис ціннісно зорієнтованого управління: міждисциплінарний і галузевий аспекти 29

ШЕВЧЕНКО Л. С.

Конкурентний консалтинг: актуальні питання розвитку 44

ІВАЩЕНКО М. В.

Економічні ефекти святкувань у національних економіках 65

ПРАВО

ЗІНЧЕНКО І. О., ШЕВЧЕНКО Є. В.

Сучасні погляди на праворозуміння в контексті апгрейду кримінального законодавства України 81

НЕДОСТУП К. К., ІЛЮЩЕНКО Г. В.

Перелік податкових агентів туристичного збору: de lege lata 104

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ ТА ОГЛЯДИ

ПИРОЖКОВ С. І.

Облік в умовах становлення інтелектуально-гуманістичного вектора розвитку суспільства 122

МАТВЄЄВА Н. М.

Економічний консалтинг як інструмент сучасного ефективного управління підприємством 128

Вимоги до оформлення статей, які подаються до збірника

наукових праць «Економічна теорія та право» 133

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ

ВАТАМАНЮК О. З.

Индекс олигархизации экономики как фактор качества
экономических и политических институтов в постсоциалистических
странах Европы 8

ДМИТРУК В. В., ГУМЕНЮК В. В.

Генезис ценностно-ориентированного управления:
междисциплинарный и отраслевой аспекты 29

ШЕВЧЕНКО Л. С.

Конкурентный консалтинг: актуальные вопросы развития 44

ИВАЩЕНКО М. В.

Экономические эффекты празднований в национальных экономиках 65

ПРАВО

ЗИНЧЕНКО И. А., ШЕВЧЕНКО Е. В.

Современные взгляды на правопонимание в контексте апгрейда
уголовного законодательства Украины 81

НЕДОСТУП Е. К., ИЛЬЮЩЕНКО Г. В.

Перечень налоговых агентов туристического сбора: de lege lata 104

НАУЧНЫЕ ДИСКУССИИ И ОБЗОРЫ

ПИРОЖКОВ С. И.

Учет в условиях становления интеллектуально-гуманистического
вектора развития общества 122

МАТВЕЕВА Н. Н.

Экономический консалтинг как инструмент современного
эффективного управления предприятием 128

Требования к оформлению статей, которые подаются в сборник

научных трудов «Экономическая теория и право» 135

TABLE OF CONTENTS

ECONOMIC THEORY

VATAMANIUK O. Z.

The economy's oligarchization index as a factor of economic and political institutions' quality in the post-socialist countries of Europe..... 8

DMYTRUK V. V., HUMENIUK V. V.

The genesis of value-based management: interdisciplinary and sectorial aspects 29

SHEVCHENKO L. S.

Competitive consulting: current development issues 44

IVASHCHENKO M. V.

Economic effects of celebrations in national economies..... 65

LAW

ZINCHENKO I. O., SHEVCHENKO YE. V.

Contemporary views on the legal consciousness in the context of upgrading the criminal legislation of Ukraine..... 81

NEDOSTUP K. K., ILIUSHCHENKO H. V.

The list of tax agents of tourist tax: de lege lata 104

SCIENTIFIC DISCUSSIONS AND REVIEWS

PYROZHKOVA S. I.

Accounting in the conditions of formation of the intellectual-humanistic vector of society development 122

MATVIEIEVA N. M.

Economic consulting as a tool for modern effective enterprise management 128

Requirements for the articles in collection of scientific papers

“Economic Theory and Law” 135

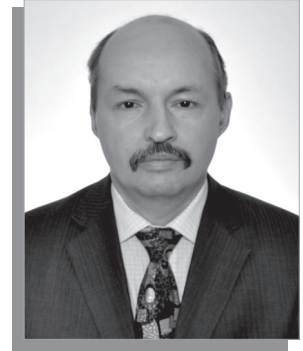
ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-8

УДК 330.342:330.837

О. З. ВАТАМАНЮК

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економічної теорії
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
Україна, м. Львів
e-mail: ostap.vatamaniuk@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8455-6422>

ІНДЕКС ОЛІГАРХІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ЧИННИК ЯКОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ¹

Зволікання з проведенням ефективних реформ у низці постсоціалістичних країн призвело до так званого «захоплення держави» і формування олігархічної економіки. У статті запропоновано оригінальний підхід для вимірювання рівня олігархізації економіки цих країн. Показано, що індекс олігархізації може мати доволі значний негативний вплив на якість економічних і політичних інститутів у постсоціалістичних країнах.

Ключові слова: постсоціалістичні країни, ринкові реформи, індекс поступу перетворень, «захоплення держави», індекс олігархізації економіки, інститути, показники якості інститутів.

JEL Classification: D72, P20, P26, P52.

Постановка проблеми. Три десятиліття тому понад два з половиною десятки країн на теренах колишнього «соціалістичного табору» стали на шлях

¹ © Ватаманюк О. З., 2022. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

ринкової трансформації своїх економік. Результати їхніх зусиль у цьому напрямку відчутно різняться. З одного боку – Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія, які ще у 2004 році стали повноправними членами Європейського Союзу. З іншого – низка країн, серед яких, на жаль, і Україна, що безнадійно відстали (можливо, почасти з об'єктивних причин) і/або ж досі продовжують шукати свій особливий шлях. Очевидно, що причини таких різючих відмінностей у результатах ринкових перетворень становлять значний науковий і практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж перших років трансформаційних процесів у постсоціалістичних країнах у центрі уваги перебували питання швидкості ринкових реформ, переліку обов'язкових економічних кроків і послідовності їх реалізації, уваги до потенційних соціальних наслідків. Загалом основні дискусії точилися щодо вибору між швидкими й радикальними реформами, часто узагальненими під назвою «шокова терапія», і поступовими реформами, чи, інакше, градуалістським підходом [1–3]. Згодом акценти почали дещо зміщуватися з наголосом на важливості врахування формальних і неформальних інститутів та забезпечення відповідних інституційних змін (див., напр.: [4–7]).

Останній відчутний сплеск інтересу до результатів процесу ринкової трансформації постсоціалістичних країн спостерігався декілька років тому, коли минало чверть століття від його початку. Час дав, по суті, однозначні відповіді на всі ключові запитання. Країни, які реалізували швидкі реформи, загалом добилися значно кращих економічних результатів, ніж повільні реформатори. Більше того, соціальна ціна ринкових перетворень у цих країнах виявилася нижчою, а якість економічних та політичних інститутів – відчутно вищою. Натомість у багатьох країнах, де віддавали перевагу поступовим реформам, сформувалася олігархічна економіка [8; 9].

Формулювання цілей. Мета цієї роботи – з'ясувати ефективність запропонованого автором показника «індекс олігархізації економіки» для пояснення відмінностей у якості економічних та політичних інститутів у постсоціалістичних країнах Європи.

Виклад основного матеріалу. Кількісний аналіз процесів ринкової трансформації постсоціалістичних країн стикається з низкою суттєвих проблем. Як наголошує один із визначних дослідників перехідних економік О. Гаврилишин, трансформація «центрально-планової економіки з державною власністю на ринкову економіку з приватною власністю передбачає щось більше, ніж зміни економічних механізмів, і включає в себе політичні, соціальні та – що усвідомлюється дедалі більше – інституційні зміни» [7, с. 71]. Показники економічної та соціальної сфери є достатньо об'єктивними, натомість показ-

ники, що описують політичні й інституційні зміни, мають більш синтетичний характер і вищий рівень суб'єктивності.

Як зазначалося в одному з нещодавніх досліджень, незважаючи на наявність стандартних статистичних даних і нових кількісних показників якості інститутів, «дивно і прикро, наскільки поверхово кількісні показники використовують у літературі» [9, р. 5]. Щоб уникнути плутанини та непорозумінь, автори згаданого дослідження пропонують чітко розрізняти вхідні змінні (заходи політики, які сприяють руху від командної системи до ринкової економіки) і вихідні змінні (фактичні результати економічної діяльності). Упродовж чверті століття достатньо ефективним показником ринкового реформування постсоціалістичних економік був індекс поступу перетворень (*TPI* – *Transition Progress Index*), запропонований Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР)¹ [10]. Цей показник розраховували для періоду 1989–2014 років².

Ще одна проблема пов'язана з тим фактом, що далеко не завжди можна однозначно визначити спрямованість причинно-наслідкових зв'язків між різними змінними. Скажімо, формування ефективних економічних та політичних інститутів можна розглядати як результат цілеспрямованих зусиль щодо реформування країни. З іншого боку, «правильні» інституційні зміни ведуть до зростання економіки та підвищення рівня життя населення. Відтак остаточного консенсусу стосовно механіки взаємовпливів економічних, політичних та інституційних змінних немає і досі.

Крім того, аналізуючи відповідні причинно-наслідкові зв'язки, треба враховувати вплив найрізноманітніших чинників, що можуть визначати самі вхідні змінні. Перелік чинників, які використовують як пояснювальні змінні під час дослідження результативності ринкового реформування у перехідних економіках, містить десятки пунктів. Назвемо принаймні частину з них, щоб проілюструвати наявне розмаїття: забезпеченість природними ресурсами, відстань до Брюсселя, культурна / релігійна історія, належність до імперій, тривалість комуністичного періоду, перспективи членства в ЄС, тип першого уряду, етнічна однорідність, наявність війни чи громадянських конфліктів, швидкість проведення реформ, концентрація важкої та/або військової промисловості, частка приватного сектору в економіці, обсяги іноземної допомоги, якість виконання програм МВФ тощо.

¹ Індекс поступу перетворень (*TPI*) визначався в межах від 1 («незначні зміни або їх відсутність порівняно з економікою строгого центрального планування») до 4,3 («стандарті індустріалізованої ринкової економіки»).

² У 2016 році ЄБРР переглянув підходи до оцінювання прогресу в перехідних економіках (на той час десять із них уже стали повноправними членами Європейського Союзу) і змістив акценти на користь досягнення показників сталого розвитку.

О. Гаврилишин називає підхід, який передбачає вивчення впливів великої кількості різноманітних чинників, енциклопедичним. Визнаючи важливі переваги цього підходу, вчений наголошує, що коли йдеться про порівняльний аналіз різних країн, його недоліки переважають позитивні якості. Це пов'язано передовсім з ускладненням виявлення ключових чинників, характерних для більшості країн, із можливостями різноспрямованого впливу тих чи тих чинників у різних країнах і можливістю потрапити в пастку «особливого випадку» (унікальності) кожної країни¹ [7, с. 163–164].

Безпосереднім наслідком зволікання з проведенням ефективних ринкових реформ у частині постсоціалістичних країн стало так зване «захоплення держави» (див., напр.: [7; 11]). Цей термін було запропоновано у 2000 році для означення впливу на формування базових правил гри (законів, правил, указів і регулятивних норм) в економіці за допомогою незаконних і непрозорих приватних виплат державним службовцям [12, р. 3]².

Варто зауважити, що зменшення ролі держави та зміни акцентів її впливу на економіку визначалися одними з ключових завдань на початку трансформаційних процесів у постсоціалістичних країнах (див., напр.: [14; 15]). Натомість зворотний вплив фірм на державу упродовж років залишався поза увагою більшості дослідників. Як зазначають автори [12], в умовах слабкої державної влади та слаборозвиненого громадянського суспільства цілеспрямовані дії фірм «мали потужний вплив на темпи і напрям реформ, на структуру економічних та політичних інститутів і, зрештою, на загальну якість управління в країнах із перехідною економікою. Після одного лише десятиліття перехідного періоду страх перед державою-левіафаном змінився занепокоєнням щодо могутніх олігархів, які маніпулюють політиками, формують інституції та контролюють засоби масової інформації, щоб будувати і захищати власні імперії коштом суспільних інтересів» [12, р. 2].

Дж. Гелман із співавторами проаналізували особливості взаємодії між фірмами й державою стосовно розподілу ренти під час ринкової трансформації та дійшли декількох цікавих і важливих висновків [11; 12]. Передовсім

¹ «І, нарешті, найгіршим результатом застосування енциклопедичного підходу є можливість потрапити у пастку такого вузького погляду на кожну країну, що вона видається унікальною у своїх добрих чи поганих умовах щодо здійснення важкого історичного процесу перетворень, а тому для неї неможливо йти певним стандартизованим шляхом реформ... Не викликає здивування, що історію про «унікальність» частіше за все розповідають у країнах, які відстають у здійсненні реформ чи результатах діяльності, тому що це, звичайно, найімовірніша позиція, яку схильні обстоювати уряди в менш успішних випадках» [7, с. 167–168].

² На жаль, упродовж двох наступних десятиліть цей термін не відійшов у минуле, а навпаки набув ще більшої актуальності. Сьогодні захоплення держави визначають у дещо ширшому розумінні – як здійснення влади приватними суб'єктами за допомогою контролю над ресурсами, загрози насильства чи інших засобів впливу для формування заходів політики чи їх імплементації у своїх вузьких інтересах (див., напр.: [13, р. 5]).

вони запропонували розрізняти три різновиди корупційних дій у цій сфері: адміністративна корупція – приватні платежі державним службовцям задля змін у визначеному процесі впровадження формальних правил і заходів політики, вплив – здатність фірми впливати на формування базових правил гри без приватних виплат посадовим особам (унаслідок значних розмірів фірми, особливостей її відносин власності з державою і регулярністю взаємодії з державними службовцями) та, власне, згадане попередньо «захоплення держави».

Як з'ясувалося далі, між фірмами, які обирають різні стратегії щодо формування базових правил гри в економіці, існують суттєві відмінності. Фірми, що вдаються до стратегії впливу, – переважно успадковані з часів командно-адміністративної системи. Вони зазвичай є великими підприємствами з високою часткою ринку у своєму секторі, достатньо забезпеченими правами власності й міцними формальними і неформальними зв'язками з державою. Натомість фірми, що обирають «захоплення держави» як цілеспрямовану стратегію конкуренції, – здебільшого новостворені фірми, яким притаманні слабші зв'язки з державою та нижчий рівень забезпечення прав власності.

Очевидними наслідками успішного «захоплення держави» є відчутне погіршення умов конкуренції для всіх інших фірм, значні суспільні втрати й інші негативні екстерналії для економіки країни. Як показали Л. Поліщук і А. Савватєєв, ще одним важливим і доволі несподіваним результатом стає зниження зацікавленості великих фірм у формуванні ефективної системи захисту прав власності в економіці [16]. У підсумку замість того, щоб бути рушійною силою зростання і ключовим чинником подальших структурних реформ, новостворені фірми отримують вагомий стимул долучитися до «захоплення держави» для підвищення своїх шансів у конкурентній боротьбі. Результатом може стати формування заклятого кола, коли невелика частка динамічних фірм одержує концентровані переваги над іншими, що далі підживляє можливість держави пропонувати необхідні громадські блага і послаблює економічне зростання [12, р. 5].

На основі даних масштабного дослідження бізнес-середовища і результатів діяльності підприємств у 22 країнах з перехідною економікою автори [12] розрахували індекс захоплення держави (станом на 1999 рік) як відсоток фірм в економіці країни, які визнали значний вплив низки корупційних дій на результати своєї діяльності¹. Середнє значення цього показника становило 20

¹ Зокрема, представників фірм просили оцінити, наскільки значний вплив на їхній бізнес мали такі шість видів діяльності: продаж голосів у парламенті під час ухвалення потрібних законів; продаж указів Президента, ухвалених у приватних інтересах; зловживання в процесі розпорядження коштами центрального банку; продаж судових рішень у кримінальних справах; продаж судових рішень у господарських справах; незаконні приватні виплати політичним партіям і на фінансування виборчих

для дослідженої групи країн. 3-поміж країн, що є предметом нашого аналізу, шість було віднесено до групи з низьким показником захоплення держави (Словенія та Угорщина (7), Естонія (10), Литва (11), Чехія (11), Польща (12)), натомість вісім – до групи з високим (Румунія (21), Словаччина (24), Хорватія (27), Болгарія (28), Латвія (30), Україна (32), Росія (32), Молдова (37)). При цьому окремі з компонентів індексу в другій групі країн сягали дуже високих значень, у межах 40–50¹. Навряд чи може бути збігом той факт, що з чотирнадцяти країн лише три останні значно відстали у проведенні ефективних ринкових реформ, тоді як усі інші вже стали членами Європейського Союзу.

Існування безпосереднього зв'язку між успішністю ринкових реформ і ступенем захоплення держави спонукає до пошуку відповідних показників, які могли б відобразити динамічну картину. В ідеалі добре було б мати дані, які охоплюють весь період ринкових перетворень для постсоціалістичних країн, зібрані за єдиною методологією на регулярній основі й безпосередньо порівнянні між собою. На жаль, результати різноманітних опитувань фірм і досліджень бізнес-середовища, проведені різними організаціями, є зазвичай несистемними і не можуть задовольняти згадані вимоги.

Доволі логічною альтернативою видається ідея аналізу обсягів багатства, яке належить невеликій кількості найзаможніших людей тієї чи іншої країни. Скажімо, О. Гаврилишин раніше згадував перелік мільярдерів журналу «*Forbes*» 2005 року для ілюстрації високого рівня концентрації власності в Росії. Зокрема, вчений порівнював Росію із США, Німеччиною та іншими розвиненими країнами за відношенням кількості мільярдерів у країні до частки країни у світовому ВВП [7, с. 236–237]. Автори [9] порівнювали кількість мільярдерів на мільйон населення у країнах Центральної Європи, Балтії та інших республіках колишнього СРСР, щоправда, без посилань на джерела даних.

Водночас досить очевидно, що доречніше було б використовувати показники, пов'язані не з кількістю фірм чи осіб – власників великих статків, а з грошовими оцінками відповідних обсягів виробництва чи майна. Як видасться, оптимальним джерелом даних, застосовних для цілей нашого аналізу, є списки мільярдерів журналу «*Forbes*» за 1996–2018 роки [17]. Починаючи від 1996 року, журнал наводить повний перелік осіб у світі, вартість майна

кампаній. Для розрахунку індексу враховувалася частка ствердних відповідей про значний або дуже значний вплив згаданих видів діяльності; незважене середнє цих шести компонент визначало індекс захоплення держави [12, р. 9–10].

¹ До прикладу, про негативний вплив на їхній бізнес продажу голосів у парламенті повідомили 40% фірм у Латвії, 43% у Молдові та 44% в Україні; продажу президентських указів – 49% фірм у Латвії; зловживань з боку центрального банку – 40% фірм у Молдові та 47% у Росії; фінансування політичних партій – 42% фірм у Болгарії та Молдові тощо [12, р. 10].

яких перевищує мільярд доларів США, з указанням їхнього громадянства. Від 2003 року додано дані щодо віку цих осіб, від 2004 року (тимчасово) – стосовно місця реєстрації (проживання), від 2011 року – щодо основного джерела майна (назва фірми чи сфери діяльності). Крім того, від 2010 року окремо подано переліки мільярдерів за країнами. Імовірно, з огляду на те, що кількість мільярдерів у світі зросла від 423 у 1996 році до 2124 у 2018 році, від 2019 року «Forbes» пропонує перелік лише 500 найзаможніших людей світу.

Використавши згадані дані, можна отримати оцінки сумарного майна мільярдерів у кожній з постсоціалістичних країн за вказаний період. Для подальшого аналізу доцільно розрахувати частку багатства, що належить найзаможнішим людям країни. Відношення сумарного обсягу майна мільярдерів до ВВП країни у відповідному році (у десятковому вираженні чи у відсотках) можна достатньо обґрунтовано вважати індексом олігархізації економіки цієї країни.

Окрім вагомі недоліки використання такого підходу є доволі очевидними. Передовсім, якщо говорити про невеликі країни на кшталт країн Балтії чи Молдови, то самі масштаби їхніх економік практично унеможливили появу доларових мільярдерів за аналізований період часу. Водночас зовсім не виключеним є значний вплив на економічне й політичне життя в цих країнах заможних людей, статки яких далекі від мільярда доларів, але є домінантно значними в масштабах місцевої економіки (вдалим прикладом можна вважати В. Плахотнюка у Молдові). Тому опис невеликих країн априорі буде недостатньо точним.

З іншого боку, цей показник не дає змоги врахувати відмінності у походженні нагромадженого майна (широкий доступ до отримання перехідної ренти в процесі ринкової трансформації економіки чи винагорода за ризик і вмиле використання сприятливих ринкових можливостей), хоча можна досить аргументовано стверджувати про різну природу багатства, скажімо, у Росії чи Україні та Польщі і Чехії. (Дещо випереджаючи події, зазначимо, що аналіз літератури дає вагомій підставі вважати перше з указаних джерел основним чинником формування багатства доларових мільярдерів у Росії та Україні, тоді як у Польщі і Чехії йдеться радше про другий із чинників; тому саме економіки перших двох країн можна вважати олігархічними). Водночас ця ж проблема постає і в межах інших кількісних підходів, потребуючи доповнення їх якісними з неминучим використанням врешті-решт оцінних суджень.

Перейдемо далі до безпосереднього аналізу запропонованого показника та його можливого впливу на якість інститутів у постсоціалістичних країнах. На рис. 1 показано динаміку індексу олігархізації економіки в постсоціаліс-

тичних країнах Європи та республіках колишнього СРСР за період 2000–2018 років.

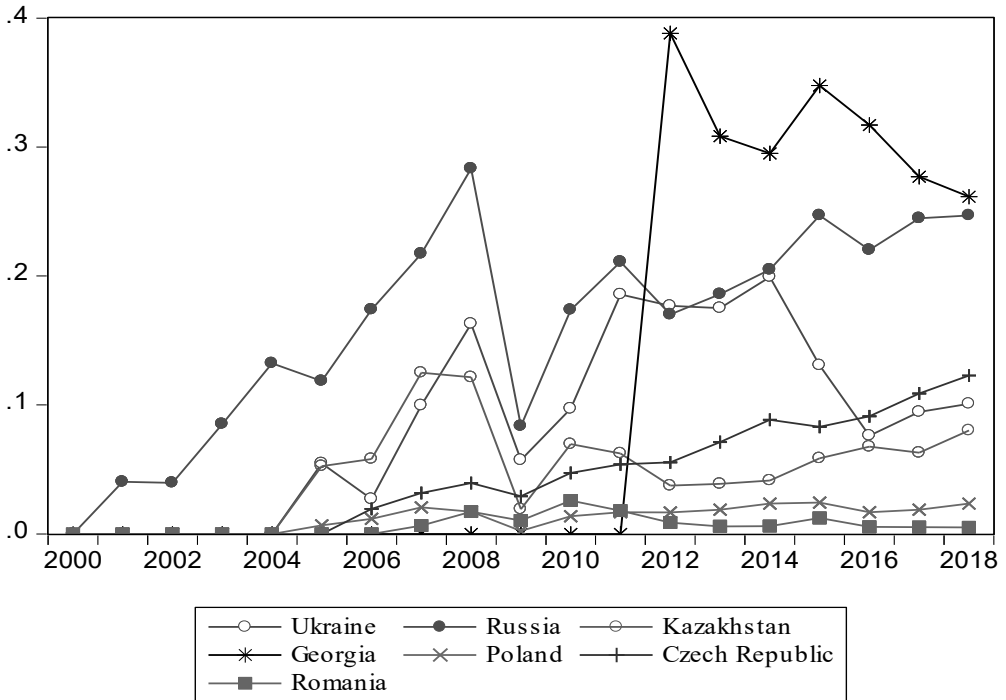

Рис. 1. Індекс олігархізації економіки в постсоціалістичних країнах, 2000–2018 рр. (розраховано автором за [17; 18])

Ці дані потребують певних коментарів. Передовсім відразу треба зазначити, що до початку 2000-х років лише для Росії у 1997 та 1998 роках цей показник був дещо відмінний від нуля і становив відповідно 0,0195 та 0,0059. Натомість після 2000 року ще у декількох країнах обсяг майна найбагатших громадян упродовж одного-двох років досягав позначки в 1–1,3 млрд доларів США (зокрема, у Сербії (2007), Литві (2014, 2015), Словаччині (2017, 2018) та Угорщині (2018)), що трансформується в значення індексу олігархізації економіки в межах 1–2%. Як видається, достатньо обґрунтованим буде припущення, що в цих випадках ідеться радше про випадкові коливання відповідних величин, ніж про можливий системний вплив на розвиток економіки та інститутів; тому в процесі подальшого аналізу ми не будемо брати згадані випадки до уваги.

Цікавим також є приклад Грузії. У 2012 році «Forbes» почав указувати грузинське громадянство одного з російських мільярдерів Бориса (Бідзіни)

Іванішвілі (6,4 млрд дол. США), що спричинило появу Грузії в нашому переліку з показником індексу олігархізації економіки майже у 40%. Знов-таки, якщо розглядати перебіг ринкових реформ у постсоціалістичних країнах, то до 2012 року цей процес тривав уже два десятиліття. Тому видається доречним визнати чисто технічний характер цього показника для Грузії. І, нарешті, дані стосовно Казахстану наведено лише довідково, оскільки ця пострадянська країна вочевидь відноситься до зовсім іншого регіону.

Ще один коментар стосується динаміки індексу олігархізації в різних країнах. Згідно з аналізом О. Гаврилишина, максимального рівня рент у пострадянських країнах було досягнуто на 12–14-й рік від початку ринкових трансформацій, і в цей час найбільші отримувачі рент (олігархи), щоб зберегти оптимальне для себе економічне середовище, «перейшли від лобювання урядів до контролю над ними та «заморожування» перетворень на етапі часткової лібералізації» [7, с. 227]. Стрімке зростання індексу олігархізації у 2006–2008 роках у Росії та у 2007–2008 роках в Україні майже ідеально відповідає вказаним часовим межам (з урахуванням певного відставання з початком реальних реформ в Україні). Натомість повільне зростання показника олігархізації в Польщі та Чехії в середині 2000-х років, коли від початку реформ тут минуло вже понад півтора десятиліття, може свідчити, на нашу думку, про іншу природу нагромадження майна найбагатшими громадянами в цих країнах.

Для опису якості інститутів у постсоціалістичних країнах використаємо низку показників, розрахованих різноманітними міжнародними інституціями. Розпочнемо з групи показників ефективності управління, пропонованих Світовим банком (*WGI – worldwide governance indicators*). Від 1996 року Світовий банк розраховує шість показників (їх величини змінюються в діапазоні від -2,5 до +2,5), які забезпечують різнобічну оцінку якості інститутів у значній більшості країн світу [19; 20]:

– політична стабільність (*PS – political stability*) – описує ймовірність політичної нестабільності в країні і/або політично вмотивованого насильства, включно з тероризмом;

– врахування громадської думки та підзвітність влади (*VA – voice and accountability*) – відображає ступінь спроможності громадян країни обирати свій уряд, а також свободу самовираження, свободу об'єднань і свободу засобів масової інформації;

– ефективність уряду (*GE – government effectiveness*) – описує якість державних послуг, якість державної служби та ступінь її незалежності від політичного тиску, якість формулювання та реалізації заходів політики і довіру стосовно прихильності уряду до цієї політики;

– регуляторна якість (RQ – *regulatory quality*) – відображає спроможність уряду формулювати й реалізувати розумну політику і нормативно-правові акти, що сприяють розвитку приватного сектора;

– контроль корупції (CC – *control of corruption*) – показує, якою мірою державна влада використовується для приватної вигоди, включаючи як дрібні, так і масштабні вияви корупції, а також «захоплення держави» елітами та приватними інтересами;

– верховенство права (RL – *rule of law*) – відображає ступінь довіри до суспільних правил і рівень їх дотримання, зокрема якість забезпечення виконання угод, прав власності, поліції, судової влади, а також імовірність злочинів і насильства.

Сьогодні дослідники, намагаючись максимізувати пояснювальний потенціал показників WGI , використовують також різні їхні поєднання, зазвичай незважені середні. Зокрема, для опису політичних інститутів використовують середнє $I_{pol}=PS+VA$, для опису економічних інститутів – середнє $I_{econ}=GE+RQ+CC+RL$, для опису адміністративних інститутів – середнє $I_{adm}=GE+RQ$, для опису законодавчих інститутів – середнє $I_{leg}=CC+RL$ тощо (див., напр.: [21; 22]).

Ще один набір показників розвитку економічних інститутів у постсоціалістичних країнах можна отримати зі згаданого раніше індексу поступу перетворень TPI , розрахованого ЄБРР. З шести його складових частини відносять до показників економічної лібералізації (лібералізація цін, торгівлі та валютного курсу, а також мала приватизація), натомість решту – до показників інституційного розвитку: велику приватизацію (LSP – *large scale privatization*), реструктуризацію підприємств і управління ними (GER – *enterprise restructuring and governance*) та конкурентну політику (CP – *competition policy*) [9, р. 9].

І, нарешті, ще два відомі показники часто використовують як узагальнені індикатори інституційного розвитку суспільства. Перший з них – індекс економічної свободи (IEF – *index of economic freedom*), пропонується *The Heritage Foundation* [23]. Другий – індекс сприйняття корупції (CPI – *corruption perception index*), розраховується *Transparency International* [24]. Рівень корупції, масштаби якої безпосередньо відображають ефективність економічних перетворень у постсоціалістичних країнах, зазвичай вважають добрим показником загальної якості суспільних інститутів.

Для остаточного аналізу, з урахуванням доступності та повноти відповідних даних, було обрано шістнадцять країн (Болгарія, Боснія та Герцеговина, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Північна Македонія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Польща, Росія, Румунія, Україна та Чехія); з них лише у п'яти останніх індекс олігархізації економіки упродовж тривалого періоду часу був відмінним від нуля (див. також рис. 1).

Щоб побачити динамічну картину, в табл. 1 наведено результати кореляційного аналізу індексу олігархізації економіки з переліченими показниками інститутів у 2008, 2014 та 2018 роках. 2008 рік важливий тим, що практично у всіх країнах, у яких індекс олігархізації набував відмінних від нуля значень, цей показник після кількарічного зростання досягнув максимальних на той час величин. 2014 рік узято замість 2013-го, оскільки, як згадувалося раніше, саме в цьому році ЄБРР востаннє оприлюднив дані стосовно індексу поступу перетворень для постсоціалістичних економік, зосередивши надалі увагу на показниках сталого розвитку (чим фактично визнав завершення процесів ринкової трансформації економік останніх країн із цієї групи). Натомість 2018-й – останній рік, за який доступні всі дані, необхідні для побудови індексу олігархізації економіки в постсоціалістичних країнах.

Таблиця 1

Коефіцієнт кореляції між індексом олігархізації економіки та різними показниками якості інститутів
(розраховано автором за [10; 17–20; 23; 24])

Показники якості інститутів	2008	2014	2018
1. Показники ефективності управління (Світовий банк)			
Політична стабільність (<i>PS</i>)	-0,475	-0,745**	-0,378
Врачування громадської думки та підзвітність влади (<i>VA</i>)	-0,661**	-0,572*	-0,585*
Ефективність уряду (<i>GE</i>)	-0,401	-0,360	-0,170
Регуляторна якість (<i>RQ</i>)	-0,597*	-0,610*	-0,422
Контроль корупції (<i>CC</i>)	-0,642**	-0,549*	-0,368
Верховенство права (<i>RL</i>)	-0,580*	-0,536*	-0,413
Політичні інститути (<i>PS+VA</i>)	-0,580*	-0,709**	-0,506*
Економічні інститути (<i>GE+RQ+CC+RL</i>)	-0,570*	-0,535*	-0,359
Адміністративні інститути (<i>GE+RQ</i>)	-0,510*	-0,508*	-0,305
Законодавчі інститути (<i>CC+RL</i>)	-0,617*	-0,549*	-0,398
2. Складові індексу поступу перетворень (ЄБРР)			
Велика приватизація (<i>LSP</i>)	-0,410	-0,494	–
Реструктуризація підприємств та управління ними (<i>GER</i>)	-0,407	-0,397	–
Конкурентна політика (<i>CP</i>)	-0,385	-0,401	–
3. Індекс економічної свободи (<i>The Heritage Foundation</i>)	-0,560*	-0,729**	-0,349
4. Індекс сприйняття корупції (<i>Transparency International</i>)	-0,572*	-0,669**	-0,381

Примітки: * – значущість з $\alpha=0,05$; ** – значущість з $\alpha=0,01$.

Як видно з табл. 1, у 2008 і 2014 роках простежується достатньо щільна і статистично значуща від'ємна кореляція між індексом олігархізації економіки й абсолютною більшістю показників якості інститутів, розрахованих Світовим банком, а також композитними індикаторами політичних, економічних, адміністративних і законодавчих інститутів, побудованими на їхній основі. Величина коефіцієнта кореляції, за незначними винятками, перевищує $-0,5$ і є значущою з $\alpha=0,05$ або $\alpha=0,01$. Аналогічний висновок стосується і кореляції індексу олігархізації з індексом економічної свободи й індексом сприйняття корупції.

Натомість коефіцієнти кореляції досліджуваного показника з різними складовими індексу поступу перетворень ЄБРР є трохи нижчими та статистично незначущими. Імовірно, більш спеціалізовані показники ефективності управління, розраховувані Світовим банком, повніше охоплюють різні аспекти інституційних взаємодій і краще описують якість економічних і політичних інститутів у суспільстві.

Водночас дані за 2018 рік виглядають не так переконливо. Практично всі коефіцієнти кореляції тут дещо нижчі і здебільшого незначущі (статистична значущість з $\alpha=0,05$ зберігається лише для показників урахування громадської думки і підзвітності влади й політичних інститутів). Можна припустити, що особливо відчутний негативний вплив олігархізація економіки справляє передовсім на якість політичних інститутів¹, тоді як негативний вплив на розвиток економічних інститутів може поступово послаблюватися з перебігом часу.

Однак навіть у 2018 році несприятливий вплив олігархізації економіки залишається значним, що добре видно з наступного аналізу усереднених показників якості інститутів для різних груп країн.

До першої групи віднесено Естонію, Латвію, Литву, Словаччину, Словенію та Угорщину, тобто країни, які приєдналися до Європейського Союзу у складі першої хвилі 2004 року та в яких, згідно з нашою методологією, індекс олігархізації економіки дорівнює нулю. До другої групи увійшли три країни Центрально-Східної Європи (Польща, Чехія та Румунія), для яких індекс олігархізації відмінний від нуля (середнє значення становить $0,05$, а медіанне – $0,02$); перші дві з них теж приєдналися до ЄС ще у 2004 році, тоді як Румунія – декількома роками пізніше. Третя група складається з невеликих і відносно бідніших постсоціалістичних країн (Боснія та Герцеговина, Північна Македонія та Молдова), які з різних причин відстали з реформуванням

¹ Як наголошують автори [9], багатьох найбільше турбує той факт, що олігархи в посткомуністичних країнах ідуть значно далі за звичний пошук ренти й використовують свій вплив, щоб визначати загальний напрям діяльності уряду, політику реформ і геостратегічні рішення [9, р. 25].

своїх економік (індекс олігархізації в них також дорівнює нулю). І, нарешті, до четвертої групи увійшли Україна й Росія із середнім значенням індексу олігархізації 0,17¹.

На рис. 2 проілюстровано відмінності між усередненими значеннями шести показників ефективності управління для згаданих груп країн (для композитних індикаторів, побудованих на їхній основі, а також для індексів економічної свободи та сприйняття корупції ситуація є зовсім подібною).

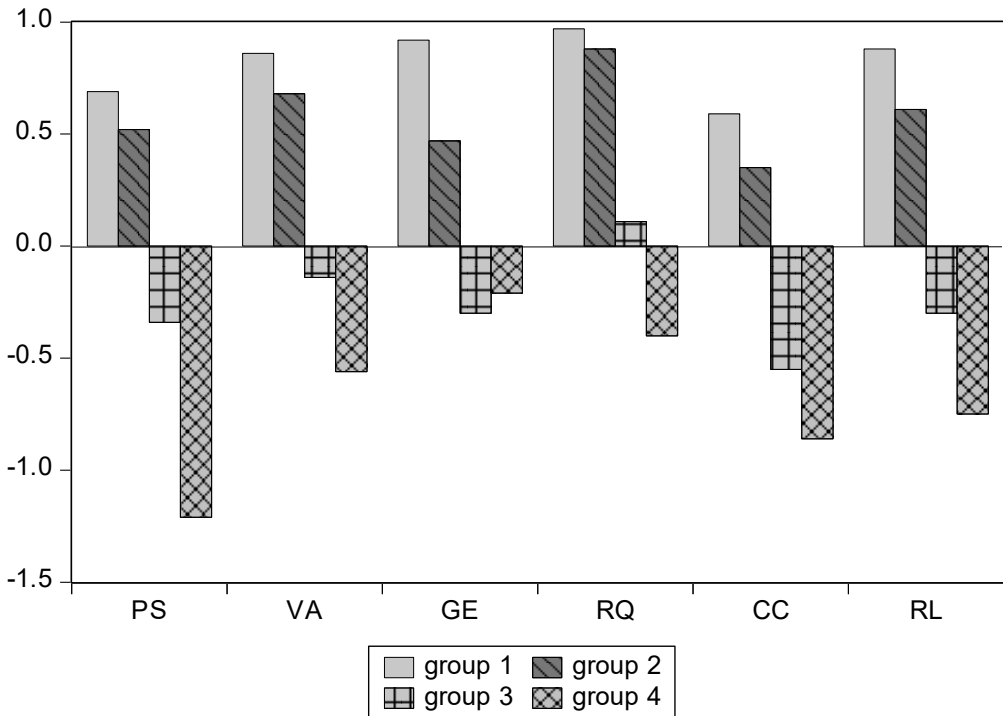

Рис. 2. Усереднені значення показників ефективності управління (Світовий банк) для чотирьох груп постсоціалістичних країн, 2018 р. (розраховано автором за [17–20])

Як і варто було очікувати, найкращими інститути є в країнах першої групи. Попри незначний рівень олігархізації економіки в країнах другої групи всі показники якості інститутів тут не надто, але стабільно нижчі, хоча значною мірою це можна пояснити й досить суттєвим відставанням Румунії від інших країн із першої та другої груп. Утім особливо показовою є ситуація в країнах четвертої групи. Відставання за якістю інститутів від лідерів тут виглядає

¹ Ще одну групу склали Хорватія та Болгарія. Проте, з огляду на проміжні значення показників якості інститутів у цій групі, особливого змістового навантаження ці дані не мають і не наводяться тут.

просто прірвою. Більше того, за всіма показниками, окрім ефективності уряду, Україна й Росія програють, і здебільшого відчутно, навіть групі невеликих і небагатих постсоціалістичних країн!

Олігархізація української економіки і збереження тут упродовж тривалого часу сприятливих можливостей для отримання ренти має далекосяжні негативні наслідки. Як блискуче продемонстрували В. Дементьєв та В. Вишневський, якщо в економіці домінує рентний спосіб отримання економічних прибутків, це створює потужні стимули до інвестицій у владу¹ і, фактично, ліквідує стимули до інвестицій в інновації [25]. Конкуренція навколо нових технологій та якості витісняється і підміняється конкуренцією за джерела влади над господарською діяльністю. Вітчизняна економіка не сприймає інновації, оскільки перешкодами для них виступають «політичні й економічні інститути українського суспільства, асиметрія економічної влади і господарський порядок, що зростає на її ґрунті. Те, що є умовою максимізації прибутку за рентного шляху – приватна економічна влада, і є головною перешкодою інноваційного розвитку» [25, с. 17].

Результати проведеного аналізу достатньо переконливо, на нашу думку, засвідчують відчутний негативний зв'язок між рівнем олігархізації економіки пострадянських країн і якістю їхніх політичних та економічних інститутів. На завершення доречно навести ще одну цитату О. Гаврилишина: «Це твердження – повільне здійснення реформ для розбудови інституцій – поза сумнівом, являло собою одну з найбільших і найобурливіших вигадок, що висувалися у дебатах початкового періоду; факти через 15 років переконливо свідчать, що відповідні політики і посадовці таким чином переслідували свої приховані цілі» [7, с. 209]. Тривале зволікання із завершенням реформ, принаймні в деяких країнах, було усвідомленою і цілеспрямованою стратегією, що мала на меті ефективне використання зацікавленими структурами результатів часткової економічної лібералізації задля максимізації власних можливостей отримання ренти.

Висновки. Зволікання з проведенням ефективних ринкових реформ призвело в частині постсоціалістичних країн до так званого «захоплення держа-

¹ «Що таке інвестиції у владу? Це інвестиції в політичну систему у вигляді фінансування діяльності політичних партій і просування своїх представників у структури законодавчої, виконавчої та правоохоронної влади; інвестиції у вигляді прямої корупції на користь ухвалення вигідних рішень; інвестиції у придбання, поглинання (і захоплення) компаній і підприємств, що справляють вплив на формування витрат і вигід ведення бізнесу; інвестиції в заснування господарських структур, мета яких не виробництво, а акумуляція і виведення з-під контролю доходів власника; інвестиції в кадри, здатні або здійснювати владу, або прислужувати їй; інвестиції у створення ідеологічного впливу на політичне і господарське життя й ідеологічного обґрунтування домагань влади; інвестиції у створення системи приватного насильства у вигляді власних охоронних структур або зв'язку з криміналітетом» [25, с. 13].

ви» і формування олігархічної економіки. Для кількісного аналізу впливу цього явища на якість економічних і політичних інститутів у статті запропоновано оригінальний показник – «індекс олігархізації економіки», який визначається як відношення (у десятковому вираженні чи у відсотках) сумарного обсягу майна мільярдерів – громадян країни до її ВВП у відповідному році.

Кореляційний аналіз виявив достатньо щільний і статистично значущий негативний зв'язок між індексом олігархізації економіки та показниками якості інститутів, розрахованими Світовим банком, а також композитними індикаторами різних груп інститутів, побудованими на їхній основі. Водночас станом на кінець досліджуваного періоду (2018 рік) така кореляція залишається значущою лише для частини показників, які описують політичні інститути. Інакше кажучи, імовірно, що олігархізація економіки справляє особливо відчутний негативний вплив на якість політичних інститутів, тоді як несприятливий вплив на розвиток економічних інститутів може дещо послаблюватися з перебігом часу.

Можливий негативний вплив олігархізації економіки особливо помітний під час порівняння інститутів у розрізі груп країн. Логічно очікуваними є значні відмінності в якості інститутів між країнами з високим рівнем індексу олігархізації (Україна й Росія) і країнами, які реалізували швидкі послідовні реформи й увійшли до ЄС у складі першої хвилі. Проте середні значення п'яти з шести показників якості інститутів Світового банку для групи країн з олігархічною економікою є помітно нижчими навіть за відповідні показники групи, що об'єднує невеликі й відносно небагаті країни (Боснія та Герцеговина, Північна Македонія і Молдова).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аслунд А. Розбудова капіталізму. Київ : Дух і літера, 2003. 636 с.
2. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар. Київ : КМА, 2003. 252 с.
3. Шевчук В. О. Платіжний баланс і макроекономічна рівновага в трансформаційних економіках: досвід України. Львів : Каменяр, 2001. 495 с.
4. Kornai J. What the Change of System from Socialism to Capitalism Does and Does Not Mean. *Journal of Economic Perspectives*. 2000. Vol. 14. № 1. P. 27–42.
5. Гриценко А. Економічна теорія у сучасному суспільстві. *Економічна теорія*. 2004. № 1. С. 3–8.
6. Павленко Ю. Інституційні основи традиційного українського суспільства та проблеми сучасності. *Економічна теорія*. 2005. № 3. С. 31–44.
7. Гаврилишин О. Капіталізм для всіх чи капіталізм для обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень. Київ : КМА, 2007. 384 с.
8. Аслунд А., Дянков С. Велике переродження. Уроки перемоги капіталізму над комунізмом. Львів : Вид-во Старого Лева, 2015. 438 с.
9. Havrylyshyn O., Meng X., Tury M. L. 25 Years of Reforms in Ex-Communist Countries: Fast and Extensive Reforms Led to Higher Growth and More Political

- Freedom. *Policy Analysis Paper 795*. Washington, DC : The CATO Institute, 2016. 32 p.
10. European Bank for Reconstruction and Development. Transition indicators methodology 1989–2014. URL: <https://www.ebrd.com/economic-research-and-data/transition-qualities-asses.html> (дата звернення: 11.12.2021).
 11. Hellman J., Schankerman M. Intervention, corruption, and capture. The nexus between enterprises and the state. *Economics of Transition*. 2000. Vol. 8. №3. P. 545–576.
 12. Hellman J. S., Jones G., Kaufmann D. «Seize the State, Seize the Day»: State Capture, Corruption, and Influence in Transition. *Policy Research Working Paper 2444*. Washington, DC : World Bank, 2000. 50 p.
 13. Fiebelkorn A. State Capture Analysis: How to Quantitatively Analyze the Regulatory Abuse by Business-State Relationships. *Governance Global Practice Discussion Paper 2*. Washington, DC : IBRD : World Bank, 2019. 36 p.
 14. Одлінг-Смі Дж., Ван Рооден Р. Зростання в Україні – уроки інших країн із перехідною економікою. *Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ* / за ред. А. Зіденберга та Л. Хоффмана. Київ : Фенікс, 1998. С. 3–17.
 15. Гаврилишин О., Изворські І., Ван Рооден Р. Зростання у перехідних економіках протягом 1990–1997 років: економетричний аналіз, який можна застосувати для України. *Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ* / за ред. А. Зіденберга та Л. Хоффмана. Київ : Фенікс, 1998. С. 18–53.
 16. Polishchuk L., Savvateev A. Spontaneous (non)emergence of property rights. *Economics of Transition*. 2004. Vol. 12. №1. P. 103–127.
 17. World Billionaire Lists. URL: https://stats.areppim.com/stats/links_billionairexlists.htm (дата звернення: 11.12.2021).
 18. The World Bank. Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> (дата звернення: 15.12.2021).
 19. The World Bank. Worldwide Governance Indicators. URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#faq> (дата звернення: 15.12.2021).
 20. The World Bank. Worldwide Governance Indicators 2004–2018. URL: <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators> (дата звернення: 15.12.2021).
 21. Oomes N., Veld D. Reforming Economic Institutions in Transition Economies: What Determines the Speed of Reform? *SEO-Discussion paper 84*. 2015. URL: <https://www.seo.nl/en/publications/reforming-economic-institutions-in-transition-economies-what-determines-the-speed-of-reform/> (дата звернення: 11.11.2021).
 22. Eydam U., Gabriadze I. Institutional Development in Transition Economies – The Role of Institutional Experience. *MRPA Paper 87395*. 2018. URL: <https://mprpa.ub.uni-muenchen.de/87395/> (дата звернення: 11.11.2021).
 23. The Heritage Foundation. Index of Economic Freedom 2000–2018. URL: <https://www.heritage.org/index> (дата звернення: 17.12.2021).
 24. Transparency International. The Corruption Perception Index 2000–2018. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi> (дата звернення: 17.12.2021).
 25. Дементьев В., Вишневський В. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз. *Економічна теорія*. 2011. №3. С. 5–20.

REFERENCES

1. Aslund, A. (2003). *Rozbudova kapitalizmu [Building Capitalism]*. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
2. Stiglitz, J. E. (2003). *Globalizatsiia ta yii tiahar [Globalization and its Discontents]*. Kyiv: KMA [in Ukrainian].
3. Shevchuk, V. O. (2001). *Platizhnyi balans i makroekonomichna rivnovaha v transformatsiinykh ekonomikakh: dosvid Ukrainy [International Balance of Payments and Macroeconomic Equilibrium in Transition Economies: Ukrainian Experience]*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
4. Kornai, J. (2000). What the Change of System from Socialism to Capitalism Does and Does Not Mean. *Journal of Economic Perspectives*, 14 (1), 27–42.
5. Hrytsenko, A. (2004). Ekonomichna teoriia u suchasnomu suspilstvi [Economics in modern society]. *Ekonomichna teoriia – Economic Theory*, 1, 3–8 [in Ukrainian].
6. Pavlenko, Yu. (2005). Instytutsiini osnovy tradytsiinoho ukrainskoho suspilstva ta problemy suchasnosti [Institutional grounds of traditional Ukrainian society and modern problems]. *Ekonomichna teoriia – Economic Theory*, 3, 31–44 [in Ukrainian].
7. Havrylyshyn, O. (2007). *Kapitalizm dlia vsikh chy kapitalizm dlia obranykh? Rozbizhni shliakhy postkomunistychnykh peretvoren [Divergent Paths in Post-Communist Transformation. Capitalism for All or Capitalism for the Few?]*. Kyiv: KMA [in Ukrainian].
8. Aslund, A., & Djankov, S. (2015). *Velyke pererodzhennia. Uroky peremohy kapitalizmu nad komunizmom [The Great Rebirth: Lessons from the Victory of Capitalism over Communism]*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
9. Havrylyshyn, O., Meng, X. & Tupy, M. L. (2016). 25 Years of Reforms in Ex-Communist Countries: Fast and Extensive Reforms Led to Higher Growth and More Political Freedom. *Policy Analysis Paper 795*. Washington, DC: The CATO Institute.
10. European Bank for Reconstruction and Development (n.d.) *Transition indicators methodology 1989–2014*. Retrieved December 11, 2021, from <https://www.ebrd.com/economic-research-and-data/transition-qualities-asses.html>.
11. Hellman, J., & Schankerman, M. (2000). Intervention, corruption, and capture. The nexus between enterprises and the state. *Economics of Transition*, 8 (3), 545–576.
12. Hellman, J. S., Jones, G., & Kaufmann, D. (2000). “Seize the State, Seize the Day”: State Capture, Corruption, and Influence in Transition. *Policy Research Working Paper 2444*. Washington, DC: World Bank.
13. Fiebelkorn, A. (2019). State Capture Analysis: How to Quantitatively Analyze the Regulatory Abuse by Business-State Relationships. *Governance Global Practice Discussion Paper 2*. Washington, DC: IBRD / World Bank.
14. Odling-Smee, J., & van Rooden, R. (1998). Zrostannia v Ukraini – uroky inshykh krain iz perekhidnoiu ekonomikoiu [Economic growth in Ukraine – lessons from other transition economies]. In A. Ziedenberg, & L. Hoffman (Eds.), *Ukraina na rozdorizhzi. Uroky z mizhnarodnoho dosvidu ekonomichnykh reform [Ukraine is at crossroads. Lessons from international experience of economic reforms]* (pp. 3–17). Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
15. Havrylyshyn, O., Izvorski, I., & van Rooden, R. (1998). Zrostannia u perekhidnykh ekonomikakh protiahom 1990–1997 rokiv: ekonometrychnyi analiz, yakyi mozna zastosuvaty dlia Ukrainy [Economic growth in transition economies in 1990–1997: econometric analysis that can be applied for Ukraine]. In A. Ziedenberg, & L. Hoffman

- (Eds.), *Ukraine na rozdorizhzi. Uroky z mizhnarodnoho dosvidu ekonomichnykh reform* [Ukraine is at crossroads. Lessons from international experience of economic reforms] (pp. 18–53). Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
16. Polishchuk, L., & Savvateev, A. (2004). Spontaneous (non)emergence of property rights. *Economics of Transition*, 12 (1), 103–127.
 17. World Billionaire Lists (n.d.) Retrieved December, 11, 2021, from https://stats.areppim.com/stats/links_billionairexlists.htm.
 18. The World Bank (n.d.). Retrieved December 15, 2021, from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>.
 19. The World Bank (n.d.). *Worldwide Governance Indicators*. Retrieved December 15, 2021, from <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#faq>.
 20. The World Bank (n.d.). *Worldwide Governance Indicators 2004–2018*. Retrieved December 15, 2021, from <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators>.
 21. Oomes, N., & Veld, D. (2015). Reforming Economic Institutions in Transition Economies: What Determines the Speed of Reform? *SEO-Discussion paper 84*. Retrieved from <https://www.seo.nl/en/publications/reforming-economic-institutions-in-transition-economies-what-determines-the-speed-of-reform/>.
 22. Eydam, U., & Gabriadze, I. (2018). Institutional Development in Transition Economies – The Role of Institutional Experience. *MRPA Paper 87395*. Retrieved from <https://mpraub.uni-muenchen.de/87395/>.
 23. The Heritage Foundation (n.d.). *Index of Economic Freedom 2000–2018*. Retrieved December 17, 2021, from <https://www.heritage.org/index>.
 24. Transparency International (n.d.). *The Corruption Perception Index 2000–2018*. Retrieved December 17, 2021, from <https://www.transparency.org/en/cpi>.
 25. Dementiev, V., & Vyshnevskiy, V. (2011). Chomu Ukraina ne innovatsiina derzhava: instytutsiyni analiz [Why Ukraine is not an innovative state: institutional analysis]. *Ekonomichna teoriia – Economic Theory*, 3, 5–20 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.12.2021

Стаття пройшла рецензування 10.01.2022

Стаття рекомендована до опублікування 18.02.2022

О. З. ВАТАМАНЮК

доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна, г. Львів

ИНДЕКС ОЛИГАРХИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ КАК ФАКТОР КАЧЕСТВА ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ В ПОСТСОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАНАХ ЕВРОПЫ

Промедление с проведением эффективных рыночных реформ в ряде постсоциалистических стран привело к так называемому «захвату государства» и формирова-

нию олигархической экономики. В статье предложен оригинальный подход для измерения уровня олигархизации экономики этих стран. Показано, что индекс олигархизации может иметь довольно ощутимое негативное влияние на качество экономических и политических институтов в постсоциалистических странах.

Ключевые слова: постсоциалистические страны, рыночные реформы, индекс прогресса перехода, «захват государства», индекс олигархизации экономики, институты, показатели качества институтов.

O. Z. VATAMANIUK

Doctor of Sciences (Economics), Professor, Professor of Economics Department, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine, Lviv

THE ECONOMY'S OLIGARCHIZATION INDEX AS A FACTOR OF ECONOMIC AND POLITICAL INSTITUTIONS' QUALITY IN THE POST-SOCIALIST COUNTRIES OF EUROPE

Problem setting. At the turn of the 1990s, two dozen former socialist countries started the transformation of their planned economies into market ones. Three decades later the outcomes of economic reforms in these countries differ significantly. The reasons and preconditions of such differences are of great scientific and practical interest.

Recent research and publications analysis. Thirty years later, all capital questions concerning the transition process are answered. The countries, which implemented early and rapid reforms, achieved, in general, much better economic results than gradual reformers. Moreover, the social cost of transition in quick-reformed countries turns to be lower while the quality of political and economic institutions significantly higher. Instead in several countries which delayed reforms an oligarchic economy was formed.

Paper objective. The purpose of this article is to examine the efficiency of the “economy’s oligarchization index” proposed by the author for explaining the differences in institutions’ qualities in post-socialist countries of Europe.

Paper main body. Probably the most important outcome of the market reforms delay in several post-soviet countries was the so-called “state capture” and the formation of an oligarchic economy. Primarily reducing the role of the state was one of the most important objectives during the transition process. However, under conditions of weak states and undeveloped civil societies, owners of big firms often exercised a too significant impact on reforms’ pace and directions. So, after a while, the problem of the state’s excessive powers was replaced by the necessity to limit the influence of oligarchs, who control politicians and media to protect their interests.

To study the impact of the economy’s oligarchization on the institutions’ quality a new indicator is proposed. More specifically, the economy’s oligarchization index is defined as a ratio of country’s billionaires’ total wealth to GDP. Despite some minor drawbacks, it looks like an acceptable proxy for our analysis.

Three alternative sets of indicators were used to describe institutions' quality in post-socialist countries, namely: a) six worldwide governance indicators (WGI) by *World Bank* and four composite indices for political, economic, administrative, and legal institutions, calculated on their basis; b) three components of transition progress index (TPI) by *EBRD* – large scale privatization, enterprise restructuring and governance, and competition policy; c) index of economic freedom by *The Heritage Foundation* and corruption perception index by *Transparency International*.

During the years 2008–2018 substantial and statistically significant negative correlations between the vast majority of WGI indicators and composite indices noted as with indices of economic freedom and corruption perception are traced. However, such correlations with components of TPI are less and statistically insignificant. It looks like more specified World bank indicators can better catch nuances of institutional interactions in post-socialist countries. At the endpoint of the period noted all but two of those correlations (for political institutions) became insignificant. Presumably, it could mean that economy's oligarchization has an especially strong negative impact on political institutions while the influence on economic institutions may weaken over time.

Still, even in the year 2018, there are noticeable differences between WGI average values for different groups of post-socialist countries. Surely there is a big gap between the group of rapid reformers and the group of countries (Ukraine and Russia) with the highest average value of oligarchization index. But amazingly five of six WGI indicators (with one exception of the government effectiveness) for the “oligarch economies” group are also substantially lower than appropriate data for the group of small and not so rich countries (Bosnia and Hercegovina, North Macedonia, and Moldova).

Conclusions of the research. An original approach to measuring the level of the economy's oligarchization in post-socialist countries is proposed. Alternative sets of indicators are used to describe the quality of institutions in these countries. It is shown that the oligarchization index can have a significant negative impact on political and economic institutions and for the former this effect may be more long-lasting.

Short abstract for the article

Abstract. The delay with efficient market reforms implemented in several post-socialist countries has led to the so-called “state capture” and the formation of an oligarchic economy. An original approach to measuring the level of the economy's oligarchization in post-socialist countries is proposed. It is shown that the oligarchization index can have a significant negative impact on the quality of economic and political institutions in these countries.

Key words: post-socialist countries, market reforms, transition progress index, “state capture”, economy's oligarchization index, institutions, institutions' quality indicators.

Article details:

Received: 20 December 2021

Revised: 10 January 2022

Accepted: 18 February 2022

Рекомендоване цитування: Ватаманюк О. З. Індекс олігархізації економіки як чинник якості економічних і політичних інститутів у постсоціалістичних країнах Європи. *Економічна теорія та право*. 2022. №1 (48). С. 8–28. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-8.

Suggested Citation: Vatamaniuk, O. Z. (2022). Indeks oliharkhizatsii ekonomiky yak chynnyk yakosti ekonomichnykh i politychnykh instytutiv u postsotsialistychnykh krainakh Yevropy [The economy's oligarchization index as a factor of economic and political institutions' quality in the post-socialist countries of Europe]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (48), 8–28. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-8.

DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-29
УДК 338.45:622(477)

В. В. ДМИТРУК

здобувач наукового ступеня доктора філософії,
аспірант кафедри загальної, інженерної геології
та гідрогеології Івано-Франківського
національного технічного університету нафти
і газу,

Україна, м. Івано-Франківськ

e-mail: vitaliidmitruk@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0822-8152>

В. В. ГУМЕНЮК

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри загальної, інженерної
геології та гідрогеології Івано-Франківського
національного технічного університету нафти
і газу,

Україна, м. Івано-Франківськ

e-mail: volodymyr.humeniuk@nung.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8493-4470>

ГЕНЕЗИС ЦІННІСНО ЗОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ І ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТИ¹

У статті висвітлюються питання зародження і розвитку ціннісно зорієнтованого управління в умовах суспільно-економічних трансформацій. Проведено ретроспективний аналіз, окреслено основні етапи становлення ціннісно зорієнтованого управління на підприємствах. Досліджено інтеграційні тенденції розвитку ціннісно зорієнтованого управління з урахуванням процесного, системного, міждисциплінарного та галузевого підходів.

Ключові слова: цінності, менеджмент, нафтогазовидобувні підприємства, ціннісно зорієнтоване управління, ефективність.

JEL Classification: B40, D46, F29, G32, L71.

¹ © Дмитрук В. В., Гуменюк В. В., 2022. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

Постановка проблеми. Дослідження генезису ціннісно зорієнтованого управління має ознаки міждисциплінарності, вимагає переосмислення існуючих підходів, компаративного аналізу парадигм менеджменту, що знайшли поширення в теорії і практиці управління підприємствами з різних секторів економіки, промислового виробництва, оборонного комплексу, нафтогазовидобування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У переліку сучасних досліджень і публікацій чільне місце займають наукові праці, що розкривають різні аспекти ціннісно зорієнтованого управління: О. Замазій (O. Zamazii) (концепції, технології, стратегії) [1], М. Сагайдака (M. Sahaidak), Є. Смирнова (Ye. Smirnov), М. Теплюк (M. Terliuk) (особливості реалізації в транснаціональних корпораціях) [2], В. Дихановського (V. Dykhanovskyi), А. Русевич (A. Rusevych), Б. Еггінтона (B. Egginton) (планування розвитку озброєння) [3], Гасанудіна (Hasanudin), А. Нурвуландарі (A. Nurwulandari), І. Адняни (I. Adnyana), Н. Ловіани (N. Loviana) (дослідження впливу власності й фінансових результатів діяльності нафтогазовидобувних компаній) [4], О. Трубенка (O. Trubenko) та ін. (у контексті врахування особливостей геологічної будови газового родовища) [5].

Визнаючи незаперечну наукову і практичну значущість проведених досліджень, вважаємо, що саме питання генезису ціннісно зорієнтованого управління в міждисциплінарному й галузевому контекстах залишаються недостатньо опрацьованими як на теоретичному, так і на прикладному рівнях і потребують окремого поглибленого дослідження.

Формулювання цілей. Мета статті – комплексний аналіз генезису ціннісно зорієнтованого управління. Досягнення мети передбачає виконання конкретних завдань: ідентифікації ціннісного підходу на міждисциплінарному рівні наукового пізнання; проведення компаративного аналізу генезису ціннісного управління, виявлення його галузевих особливостей з урахуванням факторів технічних і технологічних змін; формулювання концептуальних узагальнень щодо етапів становлення ціннісно зорієнтованого управління.

Виклад основного матеріалу. Безперервні нелінійні зміни та невизначеність змушують науковців і практиків з менеджменту звертатися до більш фундаментальних категорій, до яких належить «цінності». В концептуальному вимірі проблема цінностей у найбільш загальному вираженні охоплюється філософськими дослідженнями, які становлять теоретичну основу наукового пізнання і формують методологічну базу управлінської науки.

У філософському енциклопедичному словнику НАН України зазначено, що цінності відіграють важливу роль у перетворенні реальності, є передумо-

вою активності, забезпечують граничні підстави для мотивації та діяльності. «Цінність – термін, що позначає належне та бажане...» [6, с. 707–708].

На аксіологічному рівні розвитку філософських досліджень (вчення про цінності, що сформувалося на початку ХХ ст.) цінності розглядаються як нормативна категорія, яка розкриває суть речей та явищ, що здатні задовольнити потреби людини і суспільства [7, с. 16–17].

У сучасних умовах існує суспільне замовлення на конструктивну аксіологію, яка б займалася не тільки критикою, але й корекцією і конструюванням ціннісних засад. Відповідно до конструктивного підходу використання поняття «цінність» обґрунтовується практично у всіх сферах людського пізнання та діяльності. При цьому цінність як значущість виявляється в момент взаємодії суб'єкта й об'єкта [8, с. 11–13]. Визнати цінність означає врахувати її при прийнятті рішень, бути схильним висунути її як твердження, впливати на вибір, керуючи собою та іншими людьми [9, р. 390].

На стику філософських і соціологічних досліджень Т. Парсонс (T. Parsons) та Е. Шилз (E. Shils) провели аналіз взаємозв'язку цінностей, мотивації та систем активності людини, що дало змогу сформулювати концепт ціннісних орієнтацій як взаємопов'язаних між собою та організованих у систему цінностей [10, р. 249].

Проведення фіксації існуючих цінностей М. Рокіч (M. Rokeach) вважав цілком можливим, акцентуючи на тому, що їх перелік є доволі обмеженим і вони повторюватимуться. Розроблена М. Рокічем класифікація цінностей за термінальними (цінності-цілі, що виражають мету, ідеали, сенс діяльності) та інструментальними (цінності-засоби, що пов'язані з переконаннями, доцільними способами, методами, діями, що використовуються для досягнення цілей) ознаками стала методологічним підґрунтям емпіричних досліджень та інструментом вимірювання цінностей для практиків і науковців [11].

Психологічну детермінанту генези цінностей розкриває А. Маслоу (A. Maslow), який вважає, що поняття «цінність» означає не що інше, як задоволення потреб людини відповідно до їх усталеної ієрархічної структури. Оскільки саме людські потреби є джерелом науки, ставлять перед нею цілі, відповідно задоволення цих потреб і є цінністю. У зазначеному контексті вчений провів типізацію цінностей на універсальні, що досягаються через задоволення базових потреб нижчого рівня (фізіологічні, безпеки, соціальні) і абсолютні цінності (самоактуалізація, самореалізація, продуктивність, творчі досягнення) в результаті реалізації потреб вищого рівня (поваги, самовираження) в ієрархічній структурі потреб людини [12, с. 245]. Цінності, на думку А. Маслоу, концентруються на досяжності кінцевих цілей, остаточній меті людських зусиль «The final goal of human effort» – стану, що відповідає

грецькому терміну «telos» – цілісність, коли покращення неможливе [13, с. 123, 144].

Енциклопедія інтегрованих комунікацій розкриває поняття цінностей через такі ключові характеристики, як важливість, значимість, користь, корисність, норми і переконання, повсякденні орієнтири у предметній і соціальній дійсності людини... [14, с. 278].

Ш. Шварц (Sh. Schwartz) характеризує цінності як усвідомлені потреби й наводить ряд характерних ознак, що висвітлюють різні концептуальні підходи до розкриття багатогранної природи цінностей:

- мають стійкий характер і проявляються як переконання;
- виявляють належність до бажаних цілей, які спонукають до дій;
- виходять за межі конкретних дій і ситуацій;
- виконують роль стандартів або критеріїв;
- мають ієрархічну природу впорядковуватися за важливістю;
- можливість досягнення керованої дії кількома цінностями і компромісу між конкуруючими цінностями [15, р. 3–4].

У наукових дослідженнях майже до ХХ ст. концептуальні підходи до аналізу економічної природи цінності ґрунтовно не розроблялися, натомість у центрі уваги вчених перебувала вартість (англ. *value*) як «економічна категорія, що виражає втілену й уречевлену суспільно необхідну працю» [16, с. 36].

У зв'язку з формуванням переважаючого суспільного ладу, що базувався на принципах приватної власності, підприємницької ініціативи, підвищення ефективності використання трудових, економічних і фінансових ресурсів для максимізації капіталу власників підприємств, відбувається формулювання трудової теорії вартості, яка пояснювала процес його нагромадження.

А. Сміт (A. Smith) у книзі «Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй», аналізуючи суть поняття «цінність», визначає умови її досягнення в міру користування певними благами: «Кожна людина є багатогою чи бідною залежно від того, якою мірою вона може користуватися предметами необхідності, зручності та задоволення» [17, с. 24].

На думку Д. Рікардо (D. Ricardo), існують певні нечисленні блага, цінність яких визначається виключно їх недостатньою кількістю або ж рідкісністю. Для цього вчений наводить показовий приклад: вартість корисних копалин буде коливатися внаслідок відкриття нових і більш багатих родовищ, однак такі відкриття рідкісні. Це означає, що хоча їх вплив і буде вагомим, однак короточасним. Тому такого типу блага мають цінність через обмежену наявність чи кількість, які не можна збільшити за допомогою праці [18, с. 36].

Дж. С. Міль (J. S. Mill) претендує на першість у розробленні концептуальних підходів щодо диференціації таких понять, як «цінність» і «вартість»

(приклад оцінки землі, що проводиться земельним агентом за умови вкладення грошей та здійснення робіт щодо її покращення) [19, с. 29]. Як послідовник теорії порівняльних переваг науковець виявляє залежність цінності окремих благ від їх споживчої вартості, еквівалентної вартості обміну, витрат на утримання робочої сили, фактора часу, належності власнику [19, с. 328]. Досліджуючи наукову проблематику міжнародної торгівлі [19, с. 335–345], учений не лише аналізує закономірності формування інтернаціональних вартостей, а й розкриває особливості міжнародних цінностей, які, на його думку, залежать від умов міжнародного обміну, можуть розподілятися нерівномірно (наводить приклад, коли більшість вигоди від взаємного обміну надходить одній стороні й здобувається цінність переваги, інша при цьому практично не отримує вигоди) [19, с. 350].

Представник австрійської економічної школи О. Бем-Баверк (Eugen von Böhm-Bawerk), пропагуючи теорію граничної корисності, спрямовану на захист капіталістичного устрою, зазначав, що цінність являє собою значущість, корисність, яку створюють блага, що призводять до підвищення благополуччя людини, якщо вона не може отримати цю користь за відсутності цих благ [20, с. 217].

М. Туган-Барановський (M. Tuhan-Baranovskyi) писав: «Ми цінуємо те, що нам корисне...», у тому числі й ті блага, які зі боку споживача не піддаються вартісній оцінці, однак є для нього «не тільки корисні, а навіть необхідні для життя». З урахуванням того, що «наше цінування керується корисністю», в міру задоволення потреби людини змінюватиметься корисність певних економічних благ аж до цілковитої втрати цінності [21, с. 104–105].

Хоча проблематика цінностей та пов'язаних із ними потреб, рішень і поведінки людей досліджувалася вченими з різних галузей наукових знань (філософії, соціології, психології, економіки й управління) і певні прояви використання ціннісного підходу мали місце в господарській практиці ще до початку XIX ст., однак в умовах функціонування економічних систем із домінуванням фізичної праці до початку другої фази промислової революції (1850 р.), яку характеризує перехід від використання вугілля як головного енергоносія до нафти, потреби в системному, організованому ціннісному управлінні не існувало. Нафтовидобувні компанії були відносно невеликими й нескладними господарськими системами для тогочасного менеджменту, а теоретичне підґрунтя і методологічна база ціннісно зорієнтованого управління залишалися нерозробленими.

Історичні матеріали конгресу США, що репрезентують становлення нафтогазової промисловості, систематизовано за двома періодами: 1. Стародавня історія до 1800 р. та 2. Пізня нова історія з XIX ст. [22].

Видобуток вуглеводнів має тривалу історію – від найпростіших, примітивних, що ґрунтувалися на пізнанні властивостей природних ресурсів і можливостях їх використання в господарських цілях до технологічно складних та інноваційних форм видобування нафти й газу. В Україні нафту вперше почали видобувати на Прикарпатті в XVI – на початку XVII ст. Уже в 1771 р. на території Східної Галичини відкрито і введено в експлуатацію Слобода-Рунгурське нафтове родовище, з якого видобуток сиріої нафти спочатку здійснювався за допомогою колодязів, а з середини 70-х років XIX ст. до 1944 р. – свердловинами завглибшки 200–300 метрів [23].

На міжнародному рівні початок сучасної нафтовидобувної ери пов'язують з іменем американського підприємця і нафтовика Е. Дрейка (E. Drake) і датою, коли він успішно завершив будівництво першої нафтової свердловини завглибшки 21 метр: 27 серпня 1859 р. Незважаючи на те, що інвестори відмовилися фінансувати розробку свердловини й партнери відвернулися від співпраці, Е. Дрейку вдалося досягнути поставленої мети. Роль особистих і професійних цінностей Е. Дрейка як тогочасного менеджера може бути оцінено через уміння залучити фінансові ресурси (отримав позику для завершення бурових робіт), проявити організаторські здібності, переконати зневірених працівників у результатах і продовжувати працю [24].

Можливості отримати економію на масштабах видобутку нафти стимулювали здійснення механізації бурових робіт, застосування прогресивних технічних рішень, поширення нововведень в управлінні діяльністю нафтогазовидобувних підприємств. У зв'язку зі зростанням господарських потреб на нафту і природний газ, розвитком науки і техніки вдосконалювалися технології видобутку й переробки вуглеводнів. Інтенсифікація видобутку вуглеводнів супроводжувалася необхідністю здійснення витрат, залучення певних матеріальних, фінансових, кредитних, трудових та інших видів ресурсів. Керівники нафтогазовидобувних компаній все частіше почали стикатися з низкою управлінських проблем, спричинених ресурсними й виробничими обмеженнями, технічними параметрами й технологічними умовами, ризиками, відносинами власності та управління.

Наприкінці XIX ст. ключові детермінанти ціннісно зорієнтованого управління підприємствами в контексті підвищення ефективності їх функціонування та організаційного розвитку сформулював А. Маршалл (A. Marshall):

– організаційно-технічні цінності: досягаються шляхом забезпечення працівників роботою відповідно до здібностей і знань у поєднанні із забезпеченням персоналу необхідним обладнанням, устаткуванням і робочими пристроями для успішного виконання поставлених завдань [25, с. 875];

– професійні й партнерські цінності: важливо виявити здібного працівника, який зазвичай стає майстром, професіоналом; із цієї посади може просунутися в менеджери, далі стати компаньйоном [25, с. 1020];

– цінність як винагорода за складність і напруженість управлінської роботи: має бути належним чином оцінена, приносити «нормальний дохід від управління», який, на думку вченого, має бути високим відносно капіталу, оскільки значною мірою залежить від зусиль і старання менеджера, організованої ним системи планування, нагляду й контролю [25, с. 1807].

У контексті розглянутих підходів до визначення сутності та стрижневих концептів розвитку ціннісно зорієнтованого управління еволюцію предмета дослідження окреслюємо схематично (рис. 1).

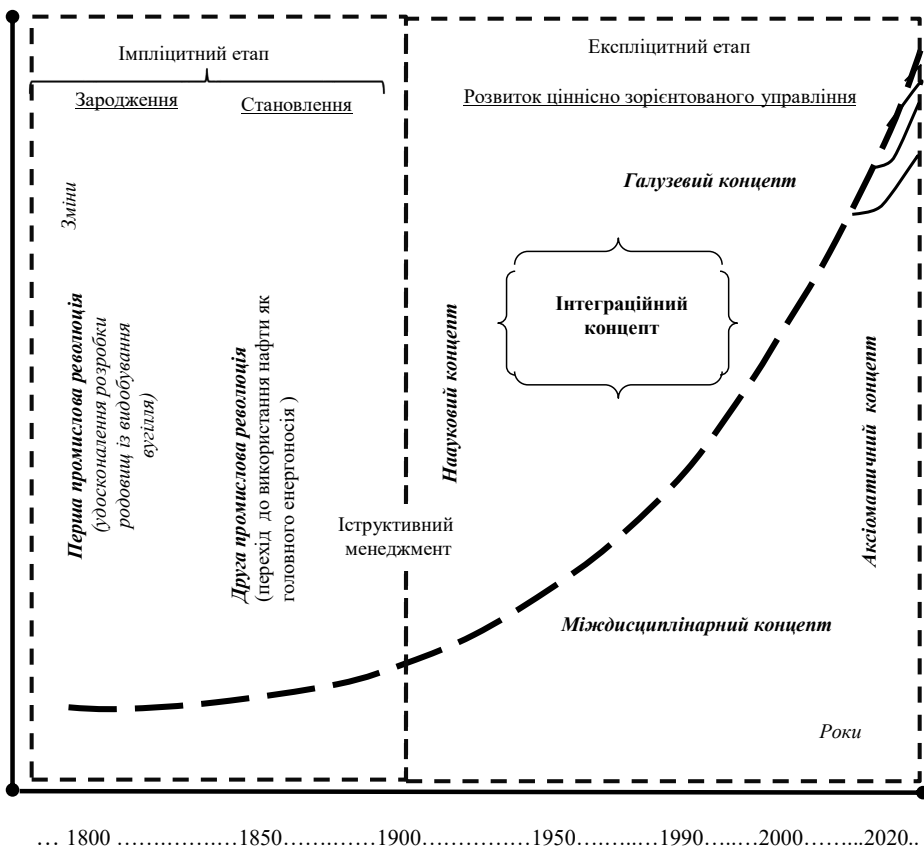

Рис. 1. Еволюція ціннісно зорієнтованого управління (розроблено автором на основі аналізу і систематизації інформації з опрацьованих джерел [4; 10; 11; 15; 27])

На початку ХХ ст. розвиток наукової думки щодо шляхів удосконалення управління підприємствами корелюється з ідеями раціоналізації їхньої організаційної структури, пошуком шляхів формування ефективного внутрішнього інституційного середовища відповідно до цінностей, окреслених у теорії ідеальної бюрократії М. Вебера (M. Weber) [26, с. 25].

Ідейне обґрунтування інструктивного менеджменту (*MBI – management by instruction*) передбачає необхідність регламентації системи управління підприємством на основі чітких правил, рекомендацій та інструкцій з урахуванням наукового підходу, що забезпечує менеджерів необхідними методами мислення, дієвими інструментами та навичками поведінки з ними [26, с. 729].

Генезис практичної значущості наукових цінностей для інтенсифікації продуктивності праці, збільшення обсягів видобутку на гірничо-видобувних підприємствах (виробітку в промислових організаціях) пов'язується з формуванням наукової школи менеджменту.

Очільник наукового підходу в управлінні Ф. Тейлор (F. Taylor) значною мірою долучився до розробки прикладного інструментарію підвищення ефективності діяльності підприємств – вектора цінності в системному організаційному розвитку компанії з використання науково обґрунтованих методів оптимізації витрат ресурсів, зростання продуктивності праці, збільшення прибутковості. Сформульовані ним практичні рекомендації щодо наукової організації праці з участю працівників робітничих професій і адміністрації організації стали ключовими драйверами еволюції ціннісного підходу до управління і розв'язання тогочасних потреб індустріального розвитку підприємств [27, с. 13, 28].

Розвиваючи ідеї наукового управління, американський інженер Г. Емерсон (H. Emerson) акцентував на необхідності максимізації використання потенціалу внутрішніх цінностей організації, пріоритетності ідейної складової в процесі створення цінності, що, на його думку, дасть змогу розкрити потенціал природних резервуарів ресурсів і зменшити залежність від необхідності додаткового залучення трудових ресурсів і капіталу для розвитку підприємства. Ефективність управління досягається завдяки сформованому комплексу цінностей, який приймається, поширюється і безперервно відтворюється в межах організаційної структури підприємства: 1) чітке ідейне обґрунтування формулювання цілей; 2) здоровий глузд і судження; 3) можливість отримання професійних консультацій; 4) дисципліна; 5) чесні угоди; 6) надійний, негайний і точний облік; 7) планування та скерування; 8) стандарти та розклади; 9) стандартизовані умови; 10) стандартизовані операції; 11) письмові практичні інструкції; 12) винагорода за ефективність [28, р. 98, 114].

У своїй науковій праці «Managing for Results», уперше опублікованій в 1955 р., П. Друкер (P. Drucker) розглянув процесний і системний підходи до результативного управління організацією. Перший характеризується спроможністю організації перетворювати наявні ресурси та знання на економічні цінності на ринку. Другий означає, що заради досягнення необхідних результатів діяльності підприємство має освоювати й використовувати внутрішній і зовнішній потенціал організаційного розвитку. Відповідно ефективність функціонування організації, на думку вченого, залежить від системної взаємодії ресурсів і витрат, взаємозалежності результатів окремого виду діяльності із загальними результатами підприємства, загальними ресурсами та зусиллями бізнесу, клієнтоорієнтованості, відповідального ставлення керівництва до соціальних і громадських справ, володіння специфічним людським ресурсом, що має унікальну цінність – знання, які дають результатам будь-якого бізнесу лідерську позицію [29].

Висновки. Таким чином, концепція ціннісно зорієнтованого управління дає змогу не тільки краще усвідомити економічну природу й характер створення цінностей у процесі формування капіталу власників підприємства, що дозволяє менеджменту компанії визначати перспективні проекти, реалізовувати найбільш ефективні управлінські рішення, а й краще виявляти цінності, що створюються для споживачів, партнерів, держави, регіону чи місцевого населення та мають суспільне значення, соціальну й економічну значущість.

Парадигма ціннісно зорієнтованого управління формується на основі дослідження об'єктивних реалій і процесів, ураховує фактори змін зовнішнього і внутрішнього середовища, базується на змінному консенсусі й сприймається галузевою спільнотою фахівців цілісно, що дає змогу просунути знання, розв'язувати проблеми і не повертатися до вже вирішених питань організаційного розвитку.

Оскільки ціннісний підхід ґрунтується на розумінні та застосуванні знань, що узгоджується з ідеями поведінкової науки, його слід вважати еволюційним концептуальним підходом до управління підприємствами, що відкриває нові горизонти для менеджерів і нові можливості для підвищення ефективності управління з використанням інструментарію стратегічного лідерства. Ціннісний підхід передбачає вдосконалення системи прийняття управлінських рішень на всіх рівнях корпоративної структури, узгодження діяльності лінійних керівників і виконавців щодо визначених корпоративних цілей з метою забезпечення максимізації цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Замазій О. В. Ціннісно-орієнтоване управління підприємством: концепції, технології, стратегії. Хмельницький : ХНУ, 2015. 334 с.

2. Сагайдак М. П., Смирнов Є. В., Теплюк М. А. Ціннісно-орієнтоване управління транснаціональними корпораціями. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. №4. С. 64–68.
3. Дихановський В., Русевич А., Еггінтон Б. Методологія ціннісно-орієнтованого управління плануванням розвитку озброєння. *Наука і оборона*. 2019. Т. 2. № 1. С. 41–48. DOI: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-2-1-41-48>.
4. Hasanudin, Nurwulandari A., Adnyana I., Loviana N. The Effect of Ownership and Financial Performance on Firm Value of Oil and Gas Mining Companies in Indonesia. *International Journal of Energy Economics and Policy*. 2020. Vol. 10. No. 5. P. 103–109. DOI: <https://doi.org/10.32479/ijeep.9567>.
5. Fedoryshyn D., Trubenko O., Dmytruk V., Fedoryshyn S., Humeniuk V. Peculiarities of geological structure of neogenic deposits of Haiv gas deposit and their influence on filtration capacity parameters. *European Association of Geoscientists & Engineers Conference Proceedings, Geoinformatics*, May 2021. Vol. 2021. P. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.3997/2214-4609.20215521044>.
6. Філософський енциклопедичний словник / ред. В. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 752 с.
7. Філософія: словник термінів та персоналій / ред. В. С. Бліхар. Київ : КВІЦ, 2020. 274 с.
8. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / ред. І. Зверева. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.
9. Blackburn S. *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Chatham : Oxford University Press : Mackays Ltd, 1996. 422 p.
10. Parsons T., Shils E. Values, motives, and systems of action. *Toward a general theory of action*. 1951. No 33. P. 247–275.
11. Rokeach M. *The Nature of Human Values*. New York : Free Press, 1973. 438 p.
12. Маслоу А. Мотивация и личность. Пер. с англ. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2019. 400 с.
13. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы : пер. с англ. 2-е изд., испр. Москва : Смысл : Альпина нон-фикшн, 2011. 496 с.
14. Шевченко Д. А. Интегрированные коммуникации : энциклопедия. Москва : Издат.-торг. корпорация «Дашков и К», 2019. 298 с.
15. Schwartz Sh. H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*. 2012. No 2 (1). DOI: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>.
16. Завадський Й. С., Осовська Г. В., Юшкевич О. О. Економічний словник. Київ : Кондор, 2006. 358 с.
17. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Київ : PortRoyal, 2001. 594 с.
18. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Москва : Гос. изд-во полит. лит., 1955. 360 с.
19. Милль Дж. С. Основы политической экономии : в 3 т. : пер. с англ. Москва : Прогресс, 1980. Т. 2. 480 с.
20. Бём-Баверк О. фон. Капитал и процент. Т. 2 : Позитивная теория капитала. Т. 3 : Экскурсы / пер. с англ. В. Кошкина ; под. ред. А. В. Куряева. Челябинск : Социум, 2010. 916 с.

21. Туган-Барановський М. І. Політична економія. Курс популярний : наук. вид. Київ : Наук. думка, 1994. 264 с.
22. Research Guides: Oil and Gas Industry. A Research Guide: History of the Industry. *Home – Research Guides at Library of Congress*. URL: <https://guides.loc.gov/oil-and-gas-industry/history> (дата звернення: 11.01.2022).
23. Слобода-Рунгурське нафтове родовище. Інвестиційний атлас надрокористувача. Вуглеводні. Київ. URL: <https://www.geo.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/Слобода-Рунгурське.pdf> (дата звернення: 11.01.2022).
24. Drake Well Museum and Park. URL: <https://www.drakewell.org/> (дата звернення: 11.01.2022).
25. Маршалл А. Принципы политической экономии. Москва : Директ-Медиа, 2012. 2126 с.
26. Вебер М. Избранные произведения / ред.: Н. Л. Шестернина, Н. В. Вербицкая ; пер. с нем.: М. И. Левина, А. Ф. Филиппов, П. П. Гайденко. Москва : Прогресс, 1990. 808 с.
27. Тэйлор Ф. Принципы научного менеджмента / ред. Е. Кочерина ; пер. с англ. А. И. Зак. Москва : Журн. «Контроллинг», 1991. 104 с.
28. Emerson H. The Twelve Principles of Efficiency. New York : The Engineering Magazine Company, 1913. 423 p.
29. Drucker P. Managing For Results. Routledge, 2012. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780080575315>.

REFERENCES

1. Zamazii, O. (2015). *Cinnisno-orijentovane upravlinnja pidpryjemstvom: koncepciji, texnologiji, stratehiji [Value-based management of the enterprise: concepts, technologies, strategies]*. Khmelnytskyi: CHNU [in Ukrainian].
2. Sahaidak, M., Smyrnov, Ye., & Tepliy, M. (2019). Tsinnisno-orijentovane upravlinnia transnatsionalnymy korporatsiiamy [Value-based management of transnational corporations]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytskyi National University*, 4, 64–68 [in Ukrainian].
3. Dykhanovskyi, V., Rusevych, A., & Egginton, B. (2019). Metodolohiia tsinnisno-orijentovanoho upravlinnia planuvanniam rozvytku ozbroiennia [A methodology of value-oriented management for armament development planning]. *Nauka i oborona*, 2 (1), 41–48. DOI: <https://doi.org/10.33099/2618-1614-2018-2-1-41-48> [in Ukrainian].
4. Hasanudin, Nurwulandari, A., Adnyana, I. M., & Loviana, N. (2020). The Effect of Ownership and Financial Performance on Firm Value of Oil and Gas Mining Companies in Indonesia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10 (5), 103–109. DOI: <https://doi.org/10.32479/ijeep.9567>.
5. Fedoryshyn, D., Trubenko, O., Dmytruk, V., Fedoryshyn, S., & Humeniuk, V. (2021). Peculiarities of geological structure of neogenic deposits of Haiv gas deposit and their influence on filtration capacity parameters. *European Association of Geoscientists & Engineers Conference Proceedings, Geoinformatics*, 1–6. DOI: <https://doi.org/10.3997/2214-4609.20215521044>.
6. Shynkaruk, V. (Ed.). (2002). *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

7. Blikhar, V. (Ed.). (2020). *Filosofia: slovnyk terminiv ta personalii [Philosophy: a dictionary of terms and personalities]*. Kyiv: KVITs [in Ukrainian].
8. Zvierieva, I. (Ed.). (2012). *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Encyclopedia for social professionals]*. Kyiv; Simferopol: Universum [in Ukrainian].
9. Blackburn, S. (2012). *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Chatham: Oxford University Press: Mackays Ltd.
10. Parsons, T., & Shils, E. (1951). Values, motives, and systems of action. *Toward a general theory of action*, 33, 247–275.
11. Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
12. Maslow, A. (2019). *Motyvatsiia i lichnost [Motivation & Personality]*. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
13. Maslow, A. (2011). *Novyje rubezhy chelovecheskoj prirody [New Frontiers in Human Nature]*. Moscow: Smysl: Alpina non-fikshn [in Russian].
14. Shevchenko, D. (2019). *Intehrirovannye kommunykatsyy: Entsyklopedija [Integrated Communications: Encyclopedia]*. Moscow: Izdatelsko-torhovaja korporatsija “Dashkov i K” [in Russian].
15. Schwartz, Sh. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (1). DOI: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>.
16. Zavadskiy, Y., Osovska, H. & Yushkevych, O. (2006). *Ekonomichnyi slovnyk [Economic Dictionary]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
17. Smit, A. (2001). *Dobrobut natsii. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsii [Research on the nature and causes of the well-being of nations]*. Kyiv: PortRoyal [in Ukrainian].
18. Ricardo, D. (1955). *Nachala politicheskoy jekonomii i nalogovogo oblozhenija [The beginnings of political economy and taxation]*. Moscow: Gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoy literatury [in Russian].
19. Mill, J. (1980). *Osnovy politicheskoy jekonomii [Fundamentals of political economy]*. (Vol. 2). Moscow: Progress [in Russian].
20. Von Böhm-Bawerk, E. (2010). *Kapital i procent [Capital and interest]*. (Vols. 2, 3). Cheljabinsk: Socium [in Russian].
21. Tuhan-Baranovskiy, M. (1994). *Politychna ekonomii. Kurs populiarnyi: naukovye vydannia [The political economy. The course is popular: a scientific publication]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
22. Research Guides: Oil and Gas Industry. A Research Guide: History of the Industry. (2022). *Home – Research Guides at Library of Congress*. Retrieved from <https://guides.loc.gov/oil-and-gas-industry/history>.
23. Sloboda-Runhurske naftove rodovyshche. Investytsiyni atlas nadrokorystuvacha. Vuhlevodni. (2019). *[Sloboda-Runhurske oil field. Subsoil user investment atlas. Hydrocarbons]*. Kyiv. Retrieved from <https://www.geo.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/Sloboda-Runhurske.pdf> [in Ukrainian].
24. Drake Well Museum and Park. (2022). Retrieved from <https://www.drakewell.org/>.
25. Marshall, A. (2012). *Principy politicheskoy jekonomii [Principles of political economy]*. Moscow: Direkt-Media [in Russian].
26. Weber, M. (1990). *Izbrannye proizvedeniya [Selected works]*. (Eds.: N. Shesternina & N. Verbitskaya). Moscow: Progress [in Russian].
27. Taylor, F. (1991). *Principy nauchnogo menedzhmenta [Principles of scientific management]*. (Ed. by E. Kocherina). Moscow: Kontrolling [in Russian].

28. Emerson, H. (1913). *The Twelve Principles of Efficiency*. New York: The Engineering Magazine Company.
29. Drucker, P. (2012). *Managing For Results*. Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780080575315>.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2022

Стаття пройшла рецензування 10.02.2022

Стаття рекомендована до опублікування 18.02.2022

В. В. ДМИТРУК

соискатель ученой степени доктора философии, аспирант кафедры общей, инженерной геологии и гидрогеологии Ивано-Франковского национального технического университета нефти и газа, Украина, г. Ивано-Франковск

В. В. ГУМЕНЮК

доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры общей, инженерной геологии и гидрогеологии Ивано-Франковского национального технического университета нефти и газа, Украина, г. Ивано-Франковск

ГЕНЕЗИС ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО УПРАВЛЕНИЯ: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ И ОТРАСЛЕВОЙ АСПЕКТЫ

В статье освещаются вопросы зарождения и развития ценностно-ориентированного управления в условиях общественно-экономических трансформаций. Проведен ретроспективный анализ, очерчены основные этапы становления ценностно ориентированного управления на предприятиях. Исследованы интеграционные тенденции развития ценностно-ориентированного управления с учетом процессного, системного, междисциплинарного и отраслевого подходов.

Ключевые слова: ценности, менеджмент, нефтегазодобывающие предприятия, ценностно-ориентированное управление, эффективность.

V. V. DMYTRUK

PhD Student, Aspirant of General, Engineering Geology and Hydrogeology Department, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine, Ivano-Frankivsk

V. V. HUMENIUK

D. Sc. (Economics), Professor, Professor of General, Engineering Geology and Hydrogeology Department, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine, Ivano-Frankivsk

THE GENESIS OF VALUE-BASED MANAGEMENT: INTERDISCIPLINARY AND SECTORIAL ASPECTS

Problem setting. The study of the genesis of value-based management is distinguished by its interdisciplinary nature and requires redefinition of the existing approaches, as well

as comparative analysis of management paradigms, which are widespread in the theory and practice of enterprise management in various economic sectors, manufacturing, defense industry, and oil and gas extraction.

Recent research and publication analysis. The leading place on the list of modern studies and publications is occupied by the scientific works elaborating different aspects of value-based management, including the works of O. Zamazii (concepts, technology, strategy), M. Sahaidak, Ye. Smyrnov, M. Tepluk (peculiarities of implementation in transnational corporations), V. Dykhanovskyi, A. Rusevych, B. Egginton (planning of arms development), Hasanudin, A. Nurwulandari, I. Adnyana, N. Loviana (the impact of property and financial results of the activity of oil and gas extraction enterprises), O. Trubenko, et al. (in the context of consideration of the features of the geological structure of a gas field).

Paper objective. The aim of the article is complex analysis of the genesis of value-based management. Its achievement envisages completing a set of tasks: identification of the value-based approach at the interdisciplinary level of scientific cognition; conduction of comparative analysis of the genesis of value-based management, determination of its sectoral features taking into account the factors of technical and technological changes; formulation of conceptual generalizations regarding the stages of development of value-based management.

Paper main body. On the basis of the available theoretical statements, determination of essential characteristics and systematization of the obtained research results, the time range, conditions and factors of emergence and development of value-based management have been outlined.

The relationship between the process of emergence of value-based management and the social and economic transformations, scientific and technological progress, industrial development of manufacturing, and hydrocarbon extraction has been considered. The integration properties of value-based management and the process-related, systemic, program and target, as well as instructive approaches to management have been studied.

It has been substantiated that the changes in the energy sector, which are related to the transition from using coal as the main source of energy to using oil, have become the fundamental basis of paradigmatic changes in the organizational development of enterprises and the starting point of the sectoral concept of value-based management.

Conclusion of the research. The value-based management paradigm is formed on the basis of research into the objective reality and its processes, considers the factors of changes in the external and internal environment, is based on flexible consensus and perceived by the sectoral expert community as a whole, which permits advancing knowledge and solving problems without returning to already settled matters of organizational development.

Short abstract for an article

Abstract. The article highlights the emergence and development of value-based management in the conditions of socio-economic transformations. A retrospective analysis

was carried out, the main stages of the formation of value-based management in enterprises were outlined. Integration trends of value-based management development, taking into account process, system, interdisciplinary and sectoral approaches have been investigated.

Key words: values, management, oil and gas extraction enterprises, value-based management, efficiency.

Article details:

Received: 14 January 2022

Revised: 10 February 2022

Accepted: 18 February 2022

Рекомендоване цитування: Дмитрук В. В., Гуменюк В. В. Генезис ціннісно зорієнтованого управління: міждисциплінарний і галузевий аспекти. *Економічна теорія та право*. 2022. №1 (48). С. 29–43. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-29.

Suggested Citation: Dmytruk, V. V., & Humeniuk, V. V. (2022). Henezys tsinnisno zoriientovanoho upravlinnia: mizhdystsyplinarnyi i haluzevyi aspekty [The genesis of value-based management: interdisciplinary and sectorial aspects]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (48), 29–43. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-29.

DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-44
УДК 330:005.942

Л. С. ШЕВЧЕНКО

докторка економічних наук, професорка,
завідувачка кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: shevchenko_ls@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4567-0310>
Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/M-5894-2017>

КОНКУРЕНТНИЙ КОНСАЛТИНГ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ¹

Одним з актуальних напрямів роботи бізнес-консультантів стає реалізація проєктів із конкурентного управління та формування конкурентних переваг суб'єктами господарювання. Ці завдання розв'язує конкурентний консалтинг. У статті розкриваються сутність, основні завдання, ключові види послуг конкурентного консалтингу, взаємозв'язок конкурентного консалтингу з іншими напрямками бізнес-консалтингу.

Ключові слова: конкуренція, конкурентне управління, бізнес-консалтинг, конкурентний консалтинг.

JEL Classification: L40, M10, M20.

Постановка проблеми. Чи можна ухвалювати ефективні управлінські рішення без одержання та аналізу різнобічної інформації про реальних і потенційних конкурентів бізнес-організації, їхні сильні та слабкі сторони, ринкову політику тощо? Очевидно, що ні. Це висуває нові вимоги до професійної роботи консалтингових компаній, внутрішніх і зовнішніх бізнес-консультантів. Як зазначає О. С. Марченко (O. S. Marchenko), «бізнес-консалтинг – це

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (номер державної реєстрації 0111u000961).
© Шевченко Л. С., 2022. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

підприємницька діяльність фахівців із різних галузей знань та їх організацій з надання професійної допомоги суб'єктам господарювання у розв'язанні проблем ведіння бізнесу з метою підвищення його *конкурентоспроможності* й ефективності та отримання прибутку <...> Головне завдання (призначення) бізнес-консалтингу – забезпечення ефективності та *конкурентоспроможності* суб'єктів господарювання шляхом упровадження досягнень науки і бізнес-практики, професійних знань та інформації у підприємницьку діяльність» [1, с. 6, 12]. Отже, актуалізується розвиток власне *конкурентного консалтингу*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження у сфері консалтингу, як правило, стосуються його змісту, функцій та основних напрямів розвитку. Широко відомими є наукові праці та навчальні видання викладачів кафедри економічної теорії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, які працюють за освітньою програмою «Бізнес-консалтинг»: О. С. Марченко (O. S. Marchenko) – з теорії і практики бізнес-консалтингу [1; 2]; Л. С. Шевченко (L. S. Shevchenko) – з питань стратегічного консалтингу [3; 4]; Т. М. Камінської (T. M. Kaminska) – з міжнародного бізнес-консалтингу [5; 6]; О. М. Левковець (O. M. Levkovets) – з інвестиційного та інноваційного консалтингу [7–9]; О. В. Овсієнко (O. V. Ovsienko) – з комплаєнс-консалтингу [10]; К. Г. Губіна (K. H. Hubin) – з маркетингового консалтингу [11], Г. І. Базецької (H. I. Bazetska) – з економічного консалтингу [12] та ін. Крім того, проф. О. С. Марченко (O. S. Marchenko) розробляє концепцію розвитку юридичного консалтингу [13–19].

Однак концепція конкурентного консалтингу тільки формується. Причому не тільки в Україні, а й за кордоном. Більшість публікацій у науковій літературі присвячено тлумаченню норм конкурентного / антимонопольного права і належать ученим-юристам і практикам юридичного бізнесу. Найпоширенішими темами досліджень науковців-економістів є: сутність, види, форми та механізми конкурентної боротьби; конкурентна діагностика підприємства; управління конкурентоспроможністю та розроблення конкурентної стратегії; управління конкурентними й антимонопольними ризиками, розроблення конкурентної стратегії підприємства.

Мета статті – розкрити сутність і завдання конкурентного консалтингу, його взаємозв'язок з іншими напрямками бізнес-консалтингу.

Виклад основного матеріалу. Конкурентний консалтинг уже певний час розвивається як самостійна наука, навчальна дисципліна та професійна підприємницька діяльність бізнес-консультантів. Об'єктом їхніх досліджень і практичних дій стає підготовка управлінських рішень щодо формування та реалізації конкурентної стратегії організації (фірми), її функціонування та розвитку в конкурентному середовищі, застосування норм конкурентного

законодавства й захисту від недобросовісної конкуренції, зловживання монополюючим становищем або узгоджених дій та ін.

Основними завданнями конкурентного консалтингу є:

- надання клієнтам професійних порад щодо використання методів конкурентної діагностики, одержання та аналізу різнобічної інформації про реальних і потенційних конкурентів бізнес-організації, ринкову політику, визначення рівня конкурентоспроможності фірми на національному та світовому ринку;
- розроблення спеціальних стратегій, тактик і програм конкурентних дій, реалізація фірмами концепції конкурентного управління;
- трансформації бізнес-моделі і стратегій організації під впливом змін у конкурентному бізнес-середовищі фірми;
- створення системи економічної безпеки бізнесу і підприємства;
- навчання менеджерів технологій прогнозування конкурентного середовища, адже окремі параметри конкуренції піддаються статистичній оцінці та аналізу;
- консультування з юридичних питань: правового регулювання процесів злиття та поглинання, застосування норм антимонопольного / конкурентного законодавства тощо.

За своїм змістом конкурентний консалтинг є, по-перше, *економічним консалтингом*. Останній, на думку Г. І. Базецької (Н. І. Bazetska), є процесом консультацій щодо майбутніх напрямів розвитку на основі результатів економічного аналізу. Завдяки економічному аналізу можливе дослідження майже кожного аспекту діяльності компанії – від виробництва до працівника, від виявлення слабких сторін у фінансово-економічних показниках організації до обґрунтування її перспектив та управління рівнем конкурентоспроможності. Проведення економічного аналізу, який стосується всіх аспектів діяльності підприємства, забезпечує всі умови для перемоги у конкурентній боротьбі [12, с. 63]. Із цим варто погодитися, адже будь-який споживач консалтингової послуги, який працює у конкурентному середовищі, потребує насамперед глибоких економічних знань і консультацій: він бажає розуміти природу економічної конкуренції, конкурентних переваг і конкурентоспроможності бізнесу, орієнтуватися у видах і методах конкуренції, здійснювати конкурентний аналіз галузі, уміти розраховувати частку ринку фірми, обґрунтовувати ступінь монополізації ринків та інтенсивність конкуренції, оцінювати можливість втрати своєї конкурентоспроможності. Особливого значення конкурентні знання набувають в умовах посилення конкуренції на національних і міжнародних ринках. Крім того, бізнес-консультанти можуть передбачати та моделювати конкурентоспроможність бізнесу навіть в умовах обмежень, невизначеності

та непередбачуваності. Для цього використовуються інструменти планування та предиктивної аналітики: прогнозування, форсайтування і сценарування бізнесу. Предиктивну аналітику дедалі частіше називають новою підривною технологією, яка стає конкурентною перевагою для підприємств, що її використовують.

По-друге, конкурентний консалтинг є *управлінським* і майже завжди підпорядковується формуванню системи конкурентного управління фірмою [20]. У широкому розумінні йдеться про *управління фірмою* в умовах конкуренції, що зростає. У більш вузькому значенні під конкурентним управлінням слід розуміти *управління конкурентоспроможністю* фірми. У такому контексті конкурентний консалтинг інтегрується зі стратегічним, операційним, ситуаційним, консалтингом змін, інноваційним, цифровим консалтингом тощо.

Стратегічний консалтинг скеровує професійних бізнес-консультантів, які мають теоретичні напрацювання та авторські методики консультування, на досягнення стратегічних орієнтирів розвитку підприємства – місії, візії, цілей і завдань; він також передбачає розроблення конкурентних стратегій і механізмів їх реалізації (політик, програм, планів тощо), водночас урахуовуючи численні обмеження бізнесу, фактор невизначеності та можливу непередбачуваність реалізації стратегії в майбутньому. Конкурентна стратегія визначає прийоми і методи конкурентної боротьби за ринок і покупців. Це: стратегія функціонування підприємства в конкурентному середовищі (у такому розумінні вона є тотожною базовій корпоративній стратегії); стратегія використання підприємством своїх найбільш очевидних конкурентних переваг (внутрішніх і зовнішніх, довгострокових і короткострокових) у всіх галузях і сферах бізнесу; стратегія розвитку конкурентоспроможних бізнес-одиниць підприємства. Підприємство, яке працює в кількох галузях, має кілька конкурентних стратегій. Висока конкурентоспроможність підприємства свідчить про їх ефективність.

Операційний консалтинг спрямовує бізнес-консультантів на оцінку та проектування операційних функцій, аналіз поточного стану внутрішніх процесів бізнесу й розбудову ефективних бізнес-моделей, удосконалення структурно-функціональної схеми підприємства, налагодження інформаційного обміну та комунікацій співробітників підприємства тощо. Без розв'язання цих завдань сподіватися на зростання конкурентоспроможності підприємства не можна.

Ситуаційний бізнес-консалтинг набуває особливої актуальності в умовах невизначеності бізнес-середовища та непередбачуваності ведення бізнесу. Його прихильники стверджують, що конкретні заходи й методи управління визначаються особливостями ситуації, тобто тих конкретних обставин, які в даний момент найбільше впливають на організацію та досягнення нею сво-

їх цілей. Серед таких ситуацій важливе місце посідають конкурентні ситуації в галузі та на ринку, що вказують на ступінь взаємозв'язку конкурентів у процесі і в результаті їхньої господарської діяльності. Від консультанта тепер вимагається вміння правильно оцінювати конкурентну ситуацію, виділяти основні чинники, що впливають на організацію, передбачати можливі наслідки такого впливу. Утім, слід мати на увазі, що ситуаційний бізнес-консалтинг нерідко суперечить засадам стратегічного консалтингу.

Консалтинг змін (change consulting) є одним із нових напрямів управлінського консалтингу, який тісно пов'язаний як із стратегічним, так і з операційним консалтингом. Зміст консалтингової допомоги клієнтам полягає у застосуванні інструментів і технологій управління змінами (change management) на всіх рівнях організації та з багатьох напрямів: організаційного розвитку, менеджменту, психології, культурології, бізнесу та ін. Для цього в організаційній структурі з'являються change менеджери або окремі центри експертизи. У 2009 р. група експертів з управління змінами з усього світу об'єдналася в Асоціацію професіоналів з управління змінами (АСМР), щоб консолідувати найкращі практики та розробити стандарт для change management. Консультанти з питань організаційних змін пропонують «зміни» як своєрідний продукт, яким потрібно зацікавити клієнта, сформувані в нього причетність до змін, переконати в тому, що саме зміни стають конкурентними перевагами фірми [21].

Інноваційний консалтинг спирається на розуміння сутності інноваційних процесів, підвищення ефективності інвестицій в інновації як конкурентну перевагу фірми. Джерелом розвитку інноваційного консалтингу є наука інноватика. Однак, як зазначає О. М. Левковець (О. М. Levkovets), сучасні бізнес-організації виявилися не в змозі оперативного змінити парадигму управління інноваціями, опанувати актуальні принципи, інструментарій інноваційного менеджменту, які радикально відрізняються від концепцій і методів індустріальної економіки. Але й для більшості консалтингових компаній чітка систематизація інноваційних послуг теж не характерна. Крім того, сучасний етап розвитку даного напрямку бізнес-консультування, з огляду на динаміку й характер змін бізнес-ландшафту, умов конкуренції, актуалізує оновлення методології аналізу послуг інноваційного консалтингу «зрілих» компаній зі сформованими бізнес-системами [9].

Конкурентний консалтинг поєднується з такими напрямками інноваційного консалтингу, як:

- розроблення та оптимізація інноваційної стратегії бізнес-організації;
- консалтинг діяльності на ринках інноваційних продуктів;
- консалтинг розробки, експертизи та супроводу інноваційних проєктів; аналіз їх ризиків і рекомендації щодо методів управління ризиками;

- консалтинг створення інноваційних фірм і start-up;
- консалтинг фінансування інновацій;
- консалтинг формування оптимального портфеля інтелектуальної власності бізнес-організації;
- консультаційна підтримка створення цифрових фірм, розроблення цифрових бізнес-моделей і стратегій розвитку.

Цифровий консалтинг є відповіддю на світовий тренд переходу від аналогової до цифрової економіки, відповідно, від традиційної до цифрової конкуренції – цифрових підприємств, компаній нового типу Future Ready, біонічних компаній, компаній із платформними бізнес-моделями (цифрових платформ) і екосистем [22]. І якщо наукові дослідження цих процесів ведуться, то прикладних методик діагностики конкуренції та її ризиків у нових умовах дуже мало. З одного боку, цифрові платформи мають значні конкурентні переваги. З іншого боку, поширення платформ обертається концентрацією влади в руках цифрових гігантів («Google», «Amazon», «Apple», «Facebook»). Перед цифровими бізнес-консультантами постає завдання розтлумачити клієнтам небезпеки монополізації нового типу й необхідності боротися з нею.

По-третє, конкурентний консалтинг за своїм змістом є *юридичним*. Зараз попит на консалтингові послуги у сфері конкурентного права стрімко зростає, а найважливішими для бізнесу є:

- професійна допомога з питань застосування норм конкурентного законодавства України, а саме: визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єкта господарювання на ринку та проявів зловживанням ним, ознак ринкової влади суб'єкта господарювання, змісту й наслідків антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання, небезпеки для розвитку конкурентних відносин антиконкурентних дій органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю; концентрації суб'єктів господарювання і недобросовісної конкуренції, політики держави щодо розвитку та захисту конкуренції;
- розроблення спеціальних правових стратегій суб'єктів господарювання (фірм) – з визначенням причин і часу ймовірного виникнення підприємницьких ризиків, можливих правових наслідків їх для фірми, а також правових механізмів захисту бізнесу;
- упровадження менеджерами фірми спеціальних юридичних процедур та інструментів: due diligence, compliance, forensic, investor relations, government relations та інших.

Зверну увагу на те, що консультування власників бізнесу і менеджерів із питань конкуренції розвивається як внутрішнє та зовнішнє.

Внутрішнє консультування передбачає надання професійної допомоги керівникам компанії співробітниками самої бізнес-організації. Внутрішніми консультантами у закордонних фірмах є: економіст із конкуренції, консультант / експерт із конкуренції, керівник практики з антимонопольного законодавства і конкуренції [23]. У багатьох фірмах бачать значні переваги саме внутрішнього консультування: безпосередню зацікавленість внутрішніх консультантів у досягненні фірмою високих конкурентних позицій (особливо якщо це позначається на оплаті праці); володіння ними необхідною інформацією щодо господарської діяльності фірми; довіру до них із боку керівництва фірми; економію на затратах у разі, якби довелося залучати консультантів із консалтингових компаній, та ін. Однак незнання досвіду управлінської роботи інших фірм (національних і міжнародних), недоступність значного масиву зовнішньої інформації, можливі внутрішні конфлікти бізнес-одиниць фірми, які не бажають ділитися інформацією та досвідом («бункерний менталітет»), інколи залежність від керівництва фірми або прагнення догодити йому своїми рекомендаціями зменшують цінність внутрішніх консультантів і консультування.

Зовнішнє консультування здійснюється незалежними консультантами та професіоналами консалтингових фірм, для яких така діяльність є підприємницькою. Зовнішніми консультантами у сфері конкуренції є:

1) консалтингові фірми – глобальні та національні. Особливі позиції на ринку конкурентного консалтингу займає «велика трійка» американських консалтингових фірм: «McKinsey & Company», «The Boston Consulting Group» (BCG) і «Bain & Company». Усі вони відомі розробленням і практичним застосуванням авторських методик конкурентного позиціонування стратегічних бізнес-одиниць компаній (матриця стратегічного аналізу та крива досвіду, або «бананограма», BCG; матриця «GE-McKinsey nine-box» та ін.). Проте не менше уваги конкурентним відносинам приділяють компанії «великої четвірки»: «PricewaterhouseCoopers» (PwC), «Deloitte Touche Tohmatsu» (Deloitte), «Ernst & Young» (EY), «KPMG». Традиційно вони надають послуги з бухгалтерського обліку, аудиту й оподаткування. Але в компанії «KPMG» понад 50 спеціалістів консультують з економіки конкуренції в офісах Лондона, Парижа і Мадрида. Консультації надаються компаніям, регуляторним органам і органам влади з різноманітних питань конкуренції, включаючи злиття і поглинання, антимонопольні справи, ринкові розслідування та державну допомогу. Консультанти виступають експертами в контексті судових спорів щодо конкуренції [24].

В Україні більшість консалтингових фірм працюють у сфері економічного консалтингу. Причому «Pro-Consulting» пропонує цілий спектр послуг саме у сфері конкуренції. Це – провідна консалтингова компанія України у сфері аналітики, маркетингових досліджень ринків, стратегічного консалтингу

і бізнес-планування. Так, послуга «аналіз конкурентів» включає: виявлення основних конкурентів; аналіз конкуренції на ринку – виявлення основних параметрів конкуренції; дослідження цінової та товарної пропозиції конкурентів; вивчення каналів збуту; дослідження портфеля брендів; аналіз стратегії конкурентів; дослідження рекламно-маркетингової активності (табл. 1).

Таблиця 1

Основні послуги з конкурентного консалтингу компанії «Pro-Consulting» [25]

Основні елементи (напрями) аналізу конкурентів	Основні консалтингові послуги
Продуктовий аналіз конкурентів	Визначення передумов, можливостей і специфіки виходу на ринок оновленого (нового) товару компаній-конкурентів; аналіз номенклатури виробленої ними продукції та її основних характеристик, набору торгових марок продуктового портфеля; дослідження різних рішень конкурента в рамках окремих етапів життєвого циклу товару
Ціновий аналіз конкурентів	Висвітлення принципів побудови конкурентами цінових стратегій та вибору методів ціноутворення, детальний аналіз цін конкурентів і вивчення цінових програм, оцінка закладеного рівня рентабельності, виділення сегментів цін та оцінка частки кожного з них у загальному обсязі реалізації
Комунікаційний аналіз конкурентів	Аналіз системи ринкових комунікацій конкурентів у сферах залучення високопродуктивних трудових ресурсів, активізації поставок сировини та збуту готової продукції, продажів, реклами, PR та ін.; виявлення маркетингових стратегій, програм, ідей, оцінка їх результативності, аналіз пізнаваності брендів конкурентів
Збутовий аналіз конкурентів	Виявлення збутової стратегії конкурента, аналіз основ збутової політики й інструментів її реалізації, вивчення каналів збуту продукції, інструментів управління ними, а також оцінювання рівня їх ефективності. Збутовий аналіз конкурентів передбачає вивчення логістичної схеми конкурента, комплексу відносин їх із зовнішньою мережею збуту та споживачами, аналіз до- та після-продажного обслуговування, оцінку кількості реалізованої продукції конкурентами, якості обслуговування

2) провідні бізнес-консультанти, науковці, викладачі університетів, які працюють як у складі консалтингових фірм, так і самотійно. Майкл Портер (M. Porter), професор Гарвардського університету, є визнаним у світі фахівцем

у галузі вивчення природи конкуренції. За свою кар'єру М. Портер був бізнес-консультантом відомих у всьому світі компаній, серед яких «AT&T», «DuPont», «Royal Dutch / Shell» та «Procter & Gamble», надавав послуги правлінням директорів компаній «Alpha-Beta Technologies», «Parametric Technology Inc.», «R&B Falcon Corporation» та «Thermoquest Corporation». М. Портер також працював як консультант в уряді. Він був призначений до президентської комісії з галузевої конкурентоспроможності президентом Рейганом, а також був запрошений губернатором Массачусетса Вільямом Велдом (William F. Weld) на посаду голови губернаторської ради з економічного зростання та технологій. М. Портер консультував уряди таких країн, як Індія, Нова Зеландія, Канада й Португалія, і зараз є провідним спеціалістом із розвитку регіональної стратегії для президентів країн Центральної Америки [26];

3) юридичні фірми, які накопичили чи не найбільший досвід надання послуг із конкурентного права. Наприклад, юридичні фірми, що входять до групи «Global Elite» («Allen & Overy», «Cleary Gottlieb Steen & Hamilton», «Clifford Chance», «Davis Polk & Wardwell», «Freshfields Bruckhaus Deringer», «Kirkland & Ellis», «Latham & Watkins», «Linklaters», «Simpson Thacher & Bartlett», «Skadden, Arps, Slate, Meagher & Flom», «Sullivan & Cromwell» та «Weil, Gotshal & Manges»), мають практики з питань конкуренції, контролю за злиттям, картелями та зловживанням домінуванням / монополізацією, глобальної антимонопольної політики, судових спорів і регуляторних стратегій. Зокрема, глобальна мережа «Clifford Chance» складається з понад 140 антимонопольних юристів і охоплює всі ключові центри Європи, Азіатсько-Тихоокеанського регіону та США. Юристи представляють клієнтів в антимонопольних питаннях у всьому світі, а також вирішують багатонаціональні антимонопольні проблеми [27]. Глобальна юридична фірма «Freshfields» має понад 50 партнерів і 300 юристів у команді з питань конкуренції по всьому світу, є лідером в усіх аспектах законодавства про конкуренцію, включаючи злиття, розслідування картелів, зловживання домінуючим становищем тощо [28]. Глобальні юристи підкреслюють, що зараз понад 130 юрисдикцій мають антимонопольне законодавство, і ця кількість продовжує зростати. Стрімко розширюється коло ділових практик, що призводять до застосування антимонопольного законодавства.

Серед провідних юридичних фірм України, визнаних у 2021 р. переможцями в номінації «Лідери ринку. Конкурентне право» [29], – «Asters», «Sayenko Kharenko», «Aequo» (у 2021 р. також увійшла до списку фіналістів премії The Lawyer European Awards у трьох категоріях, у тому числі «Команда року у сфері конкурентного / антимонопольного права в Європі»), «Baker McKenzie» (табл. 2).

Таблиця 2

Основні послуги з конкурентного права провідних юридичних фірм України
[30–33]

Юридична фірма	Основні послуги з конкурентного права
Юридична фірма «Asters»	<p>Отримання дозволів на концентрації; представництво в антимонопольних розслідуваннях і дослідженнях; загальний і спеціальний (за окремими напрямками) аудит відповідності конкурентному законодавству; перевірка на відповідність конкурентному законодавству дистриб'юторських, маркетингових та інших договорів, умов надання знижок і бонусів; оцінка дотримання законодавства при рекламуванні товарів, використанні позначень, упаковок тощо; отримання дозволів на узгоджені дії; ведення справ із недобросовісної конкуренції в Антимонопольному комітеті України та судах; розробка програм дотримання конкурентного законодавства; надання правової допомоги у сфері державних закупівель, у тому числі з питань оскарження під час їх проведення; аналіз допустимості державної допомоги; проведення тренінгів для керівників і співробітників щодо дотримання законодавства; приватні судові провадження з питань конкуренції про захист прав і відшкодування шкоди, завданої порушенням конкурентного законодавства</p>
Юридична фірма «Sayenko Kharenko»	<p>Контроль за концентраціями; антиконкурентні узгоджені дії / обмежувальні практики (розслідування картелів, горизонтальні та вертикальні комерційні угоди), включно зі стратегічними консультаціями щодо звільнення від відповідальності до програми «leniency»; зловживання монопольним становищем; питання недобросовісної конкуренції, зокрема використання порівняльної реклами й інформації, що вводить в оману; антиконкурентні дії органів державної влади; державна допомога та державні закупівлі; галузеве регулювання.</p> <p>Юридична фірма надає також унікальні та інноваційні послуги: комплексні послуги зі взаємодії з органами державної влади</p>

Юридична фірма	Основні послуги з конкурентного права
Юридична фірма «Sayenko Kharenko»	у сфері конкуренції; розроблення та локалізація програм із дотримання конкурентного законодавства (compliance program); проведення тренінгів із питань дотримання антимонопольного законодавства для співробітників усіх рівнів; оцінка відповідності рекламних матеріалів вимогам конкурентного законодавства; проведення внутрішніх антимонопольних розслідувань; представлення інтересів клієнтів у справах із питань конкуренції в судах усіх інстанцій; супровід приватних позовів щодо відшкодування збитків
Юридична фірма «Aequo»	Отримання дозволів на концентрації та узгоджені дії для цілей транзакції всіх типів; супроводження у дослідженнях, відповідях на вимоги та перевірках Антимонопольного комітету України; проведення антимонопольного аудиту та аналіз відповідності вимогам конкурентного законодавства; представництво у справах про зловживання монополюючим становищем і антиконкурентні узгоджені дії; захист від недобросовісної конкуренції; представництво в питаннях державної допомоги; оскарження публічних закупівель; судове оскарження рішень Антимонопольного комітету України
Юридична фірма «Baker McKenzie»	Антимонопольні та конкурентні спори в усіх основних антимонопольних юрисдикціях; картельні розслідування в різних юрисдикціях і секторах; стратегічні консультації з питань злиття і створення спільних підприємств (глобальна платформа аналізу злиття ЮФ «Baker McKenzie» визнана «видатним продуктом» на нагороді FT Innovation Awards, відповідає на 90 запитань про закони про контроль за злиттям у 120 юрисдикціях, оновлюється в режимі реального часу); домінування / монополізація (консультування з питань конкуренції з домінуючою компанією, забезпечення рівних ігрових умов, оцінки ймовірності та ризиків домінування, законності певної ділової поведінки відповідно до місцевого законодавства) та ін.

Консультаційні послуги некомерційного характеру у сфері конкуренції надають конкурентні відомства країн і міжнародні організації. Основними

«споживачами» їхніх послуг є суб'єкти господарювання, урядові установи, політичні та громадські організації, політики, які потребують консультацій із конкурентної економічної політики та конкурентного (антимонопольного) права.

Так, відповідно до Закону України «Про Антимонопольний комітет України» серед основних завдань АМКУ є методичне забезпечення застосування законодавства про захист економічної конкуренції (ст. 3). Серед повноважень: надавати обов'язкові для розгляду рекомендації органам влади, органам місцевого самоврядування, органам адміністративно-господарського управління та контролю, суб'єктам господарювання, об'єднанням щодо припинення дій або бездіяльності, які містять ознаки порушень законодавства про захист економічної конкуренції, та усунення причин виникнення цих порушень і умов, що їм сприяють; надавати рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції (ст. 7). При цьому для підготовки рекомендацій з питань організації та діяльності Антимонопольного комітету України, методології і методики здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції, розробки пропозицій щодо його застосування та вдосконалення, а також з інших питань АМКУ створює дорадчі органи, проводить техніко-економічні та наукові дослідження, залучає експертів і консультантів, готує кадри за спеціальними програмами (ст. 26) [34].

Важливі аналітичні та консультаційні функції виконує Міжнародна мережа з питань конкуренції (International Competition Network – ICN) – організація, створена для втілення правил і засад економічної конкуренції на міжнародному рівні. На даний момент ICN нараховує майже 100 членів. У 2002 р. Україна також увійшла до складу цієї організації. Основна функція ICN полягає в забезпеченні конкурентних відомств розвинених країн і країн, що розвиваються, практичними матеріалами із застосування антимонопольної політики. Члени організації мають змогу обмінюватись досвідом і підходами для ефективного вирішення проблем, що постають перед ними під час застосування правил економічної конкуренції. У рамках ICN створено 8 робочих груп, кожна з яких займається чітко визначеним колом питань у конкретній сфері компетенції Мережі. Серед таких груп: група з упровадження конкурентної політики; група з картелів; група з питань злиття; група із застосування антимонопольних приписів в окремих сферах [35].

Зовнішні консультанти бізнес-організацій мають незаперечні переваги перед внутрішніми консультантами: незалежність від клієнтської організації, професіоналізм, спеціалізацію на конкретних конкурентних послугах, постійне підвищення кваліфікації та накопичення відповідного досвіду та ін.

Проте зовнішні консультанти майже завжди змушені збирати конкурентну інформацію для кожного нового клієнта, а це витрати (і втрати) часу та значні затрати на оплату їхніх послуг. Не виключено розголошення конфіденціальної інформації щодо діяльності клієнтської організації, особливо якщо консалтингова компанія обслуговує одразу кількох замовників, відповідно зростає недовіра до кожного наступного консультаційного проєкту зовнішнього консультанта. До того ж, зовнішні консультанти можуть просто помилятися. «У світі великого бізнесу побутує легенда, що на початку 1980-х компанія “AT&T” замовила відомій компанії “McKinsey” дослідження, скільки мобільних телефонів використовуватиметься у світі 2000 року. Фахівці “McKinsey” дійшли висновку, що ємність ринку становитиме близько 900 тисяч пристроїв (тоді вони важили близько двох кілограмів). Після чого “AT&T” оцінила ринок мобільних телефонів як недосить перспективний і вийшла з цього нового бізнесу. У 2000 р. ємність ринку перевершила 738 млн пристроїв, а зараз мобільним зв’язком користується половина населення планети» [36].

Як за таких умов вимірювати результати роботи консультантів із питань конкуренції? На мою думку, доцільно застосовувати процесний і результативний підходи.

Процесний підхід до організації та оцінки роботи конкурентних консультантів спирається на розуміння того, які зміни відбуваються в клієнтській організації в процесі її життєвого циклу завдяки консалтинговій підтримці. Так, на стадіях створення і становлення менеджери фірми мають *усвідомити її конкурентні переваги*, які надалі потрібно буде реалізувати. Завданням консультантів є виявлення бар’єрів для входження фірми в галузь і на ринок, дотримання законодавства і правил бізнес-етики. На стадії піднесення, або розвитку, фірма переходить у стан *конкурентоспроможності*: зростає частка ринку, набуває визнання продукція (послуги), зростає авторитет, а разом із цим – доходи і прибутки фірми. Зусилля консультантів спрямовуються на розроблення заходів із підвищення конкурентоспроможності товарів (послуг) і фірми загалом. У найвищій точці розвитку, коли фірма досягла стану *конкурентної стійкості* і має очевидні технологічні, організаційні та економічні переваги над конкурентами, потрібні спеціальні заходи зі збереження такого стану. Інакше в подальшому динамізм втрачається, і фірмі буде потрібна повна трансформація бізнесу й антикризовий консалтинг.

Результативний підхід до оцінки роботи конкурентних консультантів передбачає використання критеріїв і результуючих показників конкурентоспроможності, яких завдяки консалтинговій допомозі має досягти фірма:

на оперативному рівні – *конкурентоспроможність продукції*, яку характеризують за інтегральним показником рівня конкурентоспроможності створюваного продукту;

на тактичному рівні – *стійкість фінансово-господарського стану*, яку визначають за комплексом економічних показників. Відповідно до теорії ефективної конкуренції більш конкурентоспроможними є ті фірми, де найкраще організовано виробництво і збут продукції та має місце ефективне управління фінансами. Як правило, по кожній фірмі аналізуються відносні кількісні показники використання науково-дослідного потенціалу, ефективності основної (виробничої) і збутової діяльності, використання трудових ресурсів, фінансової стійкості фірми;

на стратегічному рівні – *зростання вартості бізнесу*, оцінюване показниками інвестиційної привабливості фірми.

Висновки. Розвиток конкурентного консалтингу сприятиме ефективному управлінню бізнес-організаціями в разі опанування консультантами теорії та практики конкурентного управління, конкурентного права, сучасних методик конкурентного позиціонування, стратегування і бізнес-моделювання. Діяльність фірми слід скеровувати на максимальне застосування ключових компетенцій персоналу для задоволення попиту клієнтів методами кращими, ніж у конкурентів. Фактично йдеться про участь бізнес-консультантів у створенні конкурентних переваг і формуванні конкурентоспроможної фірми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Марченко О. С. Бізнес-консалтинг : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 204 с.
2. Марченко О. С. Теоретичні основи оцінки ефективності бізнес-консалтингу. *Економічна теорія та право*. 2021. №2 (45). С. 32–51.
3. Шевченко Л. С. Стратегічний бізнес-консалтинг : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 302 с.
4. Шевченко Л. С. Стратегічний бізнес-консалтинг: теорія, практика, бізнес-індустрія. *Економічна теорія та право*. 2019. №2 (37). С. 48–66.
5. Камінська Т. М. Еволюція теорії та практики міжнародного бізнес-консалтингу. *Економічна теорія та право*. 2020. №1 (40). С. 58–73.
6. Камінська Т. М. Послуги міжнародного бізнес-консалтингу на фармацевтичному ринку України. *Економічна теорія та право*. 2021. №3 (46). С. 57–72.
7. Левковець О. М. Інвестиційний бізнес-консалтинг: зміст, технології, потенціал. *Економічна теорія та право*. 2019. №4 (39). С. 65–82.
8. Левковець О. М. Інноваційний консалтинг як технологія управління розвитком бізнес-організації. *Економічна теорія та право*. 2018. №4 (35). С. 81–98.
9. Левковець О. М. Інноваційний консалтинг у контексті цифрової парадигми. *Економічна теорія та право*. 2021. №4 (47). С. 69–95.
10. Овсієнко О. В., Світличний О. С. Комплаєнс-консалтинг та перспективи його розвитку в Україні. *Економічна теорія та право*. 2021. №2 (45). С. 68–86.
11. Губін К. Г. Шляхи розвитку маркетингового бізнес-консалтингу в Україні. *Економічна теорія та право*. 2021. №2 (45). С. 52–67.

12. Базецька Г. І. Використання економічного консалтингу в процесі розробки управлінських рішень на підприємстві. *Економічна теорія та право*. 2019. № 3 (38). С. 62–78.
13. Марченко О. С., Ярмак О. В. Юридичний консалтинг: сутність та роль у правовій економіці : монографія. Харків : ФОП Данилко Н. С., 2016. 238 с.
14. Марченко О. С. Юридичний консалтинг в системі правової економіки. *Економічна теорія та право*. 2016. № 4 (27). С. 67–77.
15. Марченко О. С. Ринок послуг юридичного консалтингу в умовах інноваційного розвитку національної економіки : монографія. Харків : Кортес-2001, 2007. 132 с.
16. Марченко О. С. Соціально-економічна ефективність юридичного консалтингу у контексті інвестиційного підходу. *Економічна теорія та право*. 2018. № 2 (33). С. 91–107.
17. Марченко О. С. Макро- та мікроекономічні критерії ефективності юридичного консалтингу. *Економічна теорія та право*. 2018. № 3 (34). С. 91–107.
18. Марченко О. С. Юридичні практики «pro bono»: зміст та чинники розвитку в Україні. *Економічна теорія та право*. 2017. № 2 (29). С. 50–61.
19. Марченко О. С. Сучасні тенденції розвитку юридичного бізнесу в Україні. *Економічна теорія та право*. 2019. № 2 (37). С. 67–89.
20. Шевченко Л. С. Конкурентное управление: уч. пособие. Харьков : Эспада, 2004. 520 с.
21. Франків О. Управління змінами: хто такі change-менеджери. URL: <https://mind.ua/openmind/20233178-upravlinnya-zminami-hto-taki-shange-menedzheri> (дата звернення: 10.01.2022).
22. Шевченко Л. С. Цифрова конкуренція: нові можливості та нові загрози. *Економічна теорія та право*. 2021. № 2 (45). С. 11–31.
23. Economic Consulting – Competition Economists. URL: <https://whoswholegal.com/analysis/economic-consulting---competition-economists> (дата звернення: 10.01.2022).
24. Competition Economics. URL: <https://home.kpmg/uk/en/home/services/consulting/forensic-consulting/economics/competition-economics.html> (дата звернення: 10.01.2022).
25. Аналіз конкурентів. *Офіційний веб-сайт компанії «Pro-Consulting»*. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/services/konkurentnyj-analiz> (дата звернення: 10.01.2022).
26. Портер М. Совершенная конкуренция. Видео: подробное описание выбора конкурентной стратегии по Портеру. Как используется модель: анализ ситуации и построение стратегии. URL: <https://unisto-petrostal.ru/maikl-porter-sovershennaya-konkurenciya-video-podrobnoe-opisanie.html> (дата звернення: 10.01.2022).
27. Antitrust. *Офіційний веб-сайт компанії «Clifford Chance»*. URL: <https://www.cliffordchance.com/expertise/services/antitrust.html> (дата звернення: 10.01.2022).
28. The world's pre-eminent antitrust lawyers. *Офіційний веб-сайт компанії «Freshfields Bruckhaus Deringer»*. URL: <https://www.freshfields.com/en-gb/what-we-do/services/antitrust-competition-trade/> (дата звернення: 10.01.2022).
29. ТОП-50 провідних юридичних фірм України. URL: <http://top50.com.ua/> (дата звернення: 10.01.2022).

30. Антимонопольне право. *Офіційний веб-сайт юридичної компанії «Asters»*. URL: <https://www.asterslaw.com/ua/expertise/practice/competition/> (дата звернення: 10.01.2022).
31. Конку rentне право. *Офіційний веб-сайт юридичної фірми «Sayenko Kharenko»*. URL: <https://sk.ua/uk/practices/konkurentne-pravo/> (дата звернення: 10.01.2022).
32. Антимонопольне та конкурентне право. *Офіційний веб-сайт юридичної фірми «Aequo»*. URL: <https://aequo.ua/practice/antimonopolne-ta-konkurentne> (дата звернення: 10.01.2022).
33. Antitrust & Competition. *Офіційний веб-сайт компанії «Baker McKenzie»*. URL: <https://www.bakermckenzie.com/en/expertise/practices/antitrust--competition> (дата звернення: 10.01.2022).
34. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.1993 №3659-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> (дата звернення: 10.01.2022).
35. Міжнародна мережа з питань конкуренції. URL: <https://amcu.gov.ua/naryami/mizhnarodna-diyalnist/mizhnarodna-spivpracya-u-galuzi-konkurenciyi/mizhnarodna-merezha-z-pitan-konkurenciyi> (дата звернення: 10.01.2022).
36. Корсунський С. Новий світ настає. Дві реальності, в яких ми житимемо. URL: <https://zn.ua/ukr/international/dvi-realnosti-v-jakikh-mi-zhitimemo.html> (дата звернення: 10.01.2022).

REFERENCES

1. Marchenko, O. S. (2019). *Biznes-konsaltnyh. Navchalnyi posibnyk [Business consulting: tutorial]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Marchenko, O. S. (2021). Teoretychni osnovy otsinky efektyvnosti biznes-konsaltnhu [Theoretical foundations of evaluating the effectiveness of business consulting]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2 (45), 32–51 [in Ukrainian].
3. Shevchenko, L. S. (2019). *Stratehichnyi biznes-konsaltnyh: navch. posib. [Strategic business consulting: tutorial]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Shevchenko, L. S. (2019). Stratehichnyi biznes-konsaltnyh: teoriia, praktyka, biznes-industriia [Strategic business consulting: theory, practice, business industry]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2 (37), 48–66 [in Ukrainian].
5. Kaminska, T. M. (2020). Evoliutsiia teorii ta praktyky mizhnarodnoho biznes-konsaltnhu [Evolution of the theory and practice of international business consulting]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (40), 58–73 [in Ukrainian].
6. Kaminska, T. M. (2021). Posluhy mizhnarodnoho biznes-konsaltnhu na farmatsevychnomu rynku Ukrainy [International business consulting services in the pharmaceutical market of Ukraine]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 3 (46), 57–72 [in Ukrainian].
7. Levkovets, O. M. (2019). Investytsiinyi biznes-konsaltnyh: zmist, tekhnolohii, potentsial [Investment business consulting: content, technologies, potential]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 4 (39), 65–82 [in Ukrainian].
8. Levkovets, O. M. (2018). Innovatsiinyi konsaltnyh yak tekhnolohiia upravlinnia rozvytkom biznes-orhanizatsii [Innovative consulting as a technology for managing

- the development of a business organization]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 4 (35), 81–98 [in Ukrainian].
9. Levkovets, O. M. (2021). Innovatsiyni konsaltnykh u konteksti tsyfrovoyi paradyhmy [Innovative consulting in the context of the digital paradigm]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 4 (47), 69–95 [in Ukrainian].
 10. Ovsiienko, O. V., & Svitlychnyi, O. S. (2021). Komplaiens-konsaltnykh ta perspektyvy yoho rozvytku v Ukraini [Compliance consulting and prospects for its development in Ukraine]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2 (45), 68–86 [in Ukrainian].
 11. Hubin, K. H. (2021). Shliakhy rozvytku marketynhovoho biznes-konsaltnykh v Ukraini [Ways of development of marketing business consulting in Ukraine]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2 (45), 52–67 [in Ukrainian].
 12. Bazetska, H. I. (2019). Vykorystannia ekonomichnoho konsaltnykh v protsesi rozrobky upravlynskykh rishen na pidpriemstvi [Use of economic consulting in the process of developing management decisions at the enterprise]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 3 (38), 62–78 [in Ukrainian].
 13. Marchenko, O. S., & Yarmak, O. V. (2016). *Yurydychnyi konsaltnykh: sutnist ta rol u pravovii ekonomitsi [Legal consulting: essence and role in legal economics]*. Kharkiv: FOP Danylko N. S. [in Ukrainian].
 14. Marchenko, O. S. (2016). Yurydychnyi konsaltnykh v systemi pravovoi ekonomiky [Legal consulting in the system of legal economics]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 4 (27), 67–77 [in Ukrainian].
 15. Marchenko, O. S. (2007). *Rynok posluh yurydychnoho konsaltnykh v umovakh innovatsiynoho rozvytku natsionalnoi ekonomiky [The market of legal consulting services in the conditions of innovative development of the national economy]*. Kharkiv: Kortex-2001 [in Ukrainian].
 16. Marchenko, O. S. (2018). Sotsialno-ekonomichna efektyvnist yurydychnoho konsaltnykh u konteksti investytsiynoho pidkhodu [Socio-economic efficiency of legal consulting in the context of the investment approach]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2 (33), 91–107 [in Ukrainian].
 17. Marchenko, O. S. (2018). Makro- ta mikroekonomichni kryterii efektyvnosti yurydychnoho konsaltnykh [Macro- and microeconomic criteria for the effectiveness of legal consulting]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 3 (34), 91–107 [in Ukrainian].
 18. Marchenko, O. S. (2017). Yurydychni praktyky “pro bono”: zmist ta chynnyky rozvytku v Ukraini [Legal practices of “pro bono”: content and factors of development in Ukraine]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2 (29), 50–61 [in Ukrainian].
 19. Marchenko, O. S. (2019). Suchasni tendentsii rozvytku yurydychnoho biznesu v Ukraini [Current trends in the development of legal business in Ukraine]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2 (37), 67–89 [in Ukrainian].
 20. Shevchenko, L. S. (2004). *Konkurentnoe upravlenye [Competition management]*. Kharkov: Espada [in Russian].
 21. Frankiv, O. (2021, November 30). *Upravlinnia zminamy: khto taki shange-menedzheri [Change management: who are the change managers]*. Retrieved from <https://mind.ua/openmind/20233178-upravlinnya-zminami-hto-taki-shange-menedzheri> [in Ukrainian].

22. Shevchenko, L. S. (2021). Tsyfrova konkurentsii: novi mozhlyvosti ta novi zahrozy [Digital competition: new opportunities and new threats]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 2 (45), 11–31 [in Ukrainian].
23. *Economic Consulting – Competition Economists*. (2016, September 16). Retrieved from <https://whoswholegal.com/analysis/economic-consulting---competition-economists>.
24. Competition Economics. (n.d.). Retrieved January, 12, 2022, from <https://home.kpmg/uk/en/home/services/consulting/forensic-consulting/economics/competition-economics.html>.
25. Competitor analysis. (n.d.). *Official site of Pro-Consulting*. Retrieved January, 12, 2022 from <https://pro-consulting.ua/ua/services/konkurentnyj-analiz>.
26. Porter, M. (n.d.). *Sovershennaiia konkurentsia. Vydeo: podrobnoe opysanye vybora konkurentnoi stratehyy po Porteru. Kak ispolzuetsia model: analiz sytuatsyy y postroenye stratehyy [Perfect competition. Video: a detailed description of the choice of competitive strategy according to Porter. How the model is used: situation analysis and strategy building]*. Retrieved January, 12, 2022 from <https://unisto-petrostal.ru/maikl-porter-sovershennaya-konkurenciya-video-podrobnoe-opisanie.html> [in Russian].
27. Antitrust. (n.d.). *Clifford Chance official website*. Retrieved January, 12, 2022 from <https://www.cliffordchance.com/expertise/services/antitrust.html>.
28. The world's pre-eminent antitrust lawyers. (n.d.). *Official website of Freshfields Bruckhaus Deringer*. Retrieved January, 12, 2022 from <https://www.freshfields.com/en-gb/what-we-do/services/antitrust-competition-trade/>.
29. *TOP-50 providnykh yurydychnykh firm Ukrainy*. (n.d.). [TOP-50 leading law firms of Ukraine]. Retrieved January 12, 2022, from <http://top50.com.ua/> [in Ukrainian].
30. Competition & Antitrust. (n.d.). *Official web-site of the law firm "Asters"*. Retrieved January, 12, 2022 from <https://www.asterslaw.com/ua/expertise/practice/competition/>.
31. Antitrust & Competition. (n.d.). *Official web-site of the law firm "Sayenko Kharenko"*. Retrieved January, 12, 2022 from <https://sk.ua/uk/practices/konkurentne-pravo/>.
32. Antitrust and Competition. (n.d.). *Official web-site of the law firm "Aequo"*. Retrieved January, 12, 2022 from <https://aequo.ua/practice/antimonopolne-ta-konkurentne>.
33. Antitrust & Competition. (n.d.). *Baker McKenzie official website*. Retrieved January, 12, 2022 from <https://www.bakermckenzie.com/en/expertise/practices/antitrust--competition>.
34. Pro Antymonopolnyi komitet Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 26.11. 1993 № 3659-XII. (1993). [On the Antimonopoly Committee of Ukraine: Law of Ukraine dated November 26, 1993]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12> [in Ukrainian].
35. *Mizhnarodna merezha z pytan konkurentsii*. (2019, August 19). [International Competition Network]. Retrieved from <https://amcu.gov.ua/napryami/mizhnarodna-diyalnist/mizhnarodna-spivpracya-u-galuzi-konkurenciyi/mizhnarodna-merezha-z-pitan-konkurenciyi>.
36. Korsunskyi, S. (2021, December 25). *Novyi svit nastaie. Dvi realnosti, v yakykh my zhytymemo [A new world is coming. Two realities in which we will live]*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/international/dvi-realnosti-v-jakikh-mi-zhitimemo.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.01.2022

Стаття пройшла рецензування 06.02.2022

Стаття рекомендована до опублікування 18.02.2022

Л. С. ШЕВЧЕНКО

доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков

КОНКУРЕНТНЫЙ КОНСАЛТИНГ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ

Одним из актуальных направлений работы бизнес-консультантов становится реализация проектов по конкурентному управлению и формированию конкурентных преимуществ хозяйствующими субъектами. Эти задачи решает конкурентный консалтинг. В статье раскрываются сущность, основные задачи, ключевые виды услуг конкурентного консалтинга, взаимосвязь конкурентного консалтинга с другими направлениями бизнес-консалтинга.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентное управление, бизнес-консалтинг, конкурентный консалтинг.

L. S. SHEVCHENKO

Doctor of Economic Sciences, Full Professor, Head of Economic Theory Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

COMPETITIVE CONSULTING: CURRENT DEVELOPMENT ISSUES

Problem setting. The necessity for making effective managerial decisions through acquiring and analysing comprehensive information on real and potential competitors of a business organization, their strengths and weaknesses, a market policy, etc. actualizes development of competitive consulting.

Recent research and publication analysis. Contemporary researches in the area of consulting are commonly concerned with its essence, functions, and the main directions of development. Scientific papers and academic publications of lecturers of the Economic Theory Department at Yaroslav Mudryi National Law University, who work within the Business Consulting Educational Program, are well-known to the scientific community. However, the competitive consulting conception has been currently forming.

Paper objective is to disclose the essence and goals of competitive consulting, its interrelation with other directions of business consulting.

Paper main body. Competitive consulting has begun developing as the separate science and professional entrepreneurial activity of business consultants recently. Preparing managerial decisions regarding forming and implementing a business organization's (firm's) competitive strategy, its functioning and development under a competitive environment, applying provisions of the competitive legislation, and protecting against unfair competition, abuse of monopolistic position, or concerted actions are subjects to examinations and practical actions of consultants.

The main goals of competitive consulting are as follows:

- giving customers professional advices regarding using methods of competitive diagnostics, acquiring and analysing comprehensive competitive information, and determining a firm's competitive rate in the national and global markets;
- drawing up special strategies, tactics, and programs for competitive actions, and undertaking a competitive management conception;
- transforming an organization's business model under changes in its competitive business environment;
- training of managers on technologies for prognosticating a competitive environment, etc.

Competitive consulting is primarily economic consulting on the basis of economic analysis of all aspects of the firm. Any consumer of consulting services who work in a competitive environment, wants to understand the nature of economic competition, competitive advantages and competitiveness of business, wants to navigate the types and methods of competition, be able to calculate market share, justify market monopolization, assess the possibility of losing their competitiveness. In addition, business consultants can predict and model the competitiveness of business using planning tools and predictive analytics: forecasting, foresight and business development scenarios.

Competitive consulting may be referred to as managerial consulting: in the broad sense, it means managing a firm under the increasing competition; in the narrow sense – managing a firm's competitiveness. Development of competitive relationships requires consultants to transform all the forms and methods of traditional management in order to subordinate them to an idea of full implementation of a firm's competitive advantages. Within such context, competitive consulting is integrated with strategic, operational, situational, change consulting, innovation, digital consulting, etc.

Competitive consulting may be also referred to as **legal consulting**. **Demand for consulting services in the sphere of competitive law drastically grows.** It is worth highlighting forms of consulting services being the most important for business: professional aid on anti-trust (competitive) policy; drawing up special legal strategies for economic entities; implementing special legal procedures and tools by a firm's managers: due diligence, compliance, forensic, investor relations, government relations, etc.

Providing consultancy services to a business organization's owners and managers regarding competition develops in the form of internal and external consulting. Internal

consulting contemplates providing professional aid to a business organization's employees by executives of a company. External consultancy services are performed by consulting firms, law firms, and independent business consultants considering such activity as an entrepreneurial one. Non-commercial consultancy services in the area of competition are rendered by competition protection agencies of countries and international organizations.

The article considers process and resultative approaches to organizing and measuring results of work of competing consultants for facilitating the growth of their services' productivity.

Conclusions. Development of competitive consulting will foster effective management of business organizations in case of acquiring the theory and practice of competitive management, competitive law, contemporary instruments of competitive positioning, strategizing, and business modelling by consultants.

Short abstract for an article

Abstract. Undertaking projects on competitive management and forming competitive advantages by economic entities become one of relevant directions for activities of business consultants. Competitive consulting accomplishes these goals. The article discloses the essence, main goals, key types of competitive consulting services, and an interrelation of competitive consulting with other directions of business consulting.

Key words: competition, competitive management, business consulting, competitive consulting.

Article details:

Received: 15 January 2022

Revised: 06 February 2022

Accepted: 18 February 2022

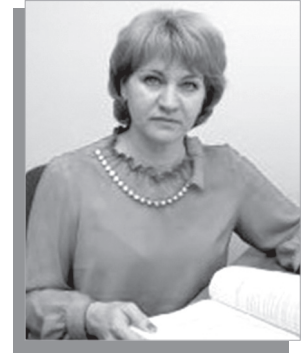
Рекомендоване цитування: Шевченко Л. С. Конкурентний консалтинг: актуальні питання розвитку. *Економічна теорія та право*. 2022. № 1 (48). С. 44–64. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-44.

Suggested Citation: Shevchenko, L. S. (2022). Konkurentnyi konsaltnyh: aktualni pytannia rozvytku [Competitive consulting: current development issues]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (48), 44–64. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-44.

DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-65
УДК 336.719

М. В. ІВАЩЕНКО

кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: m.v.ivaschenko@nlu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6078-1783>

ЕКОНОМІЧНІ ЕФЕКТИ СВЯТКУВАНЬ У НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІКАХ¹

У статті простежено наслідки для економіки неробочих святкових днів. Систематизовано різний вплив на галузі безперервного виробництва, сферу послуг і роздрібну торгівлю та інші галузі. Простежено зростання рівня цін у зв'язку з надмірним попитом. Узагальнено оцінки втрат національних економік від додаткових вихідних. Обґрунтовано роль продуктивності праці, яка компенсує втрати від скорочення робочого часу.

Ключові слова: економіка свята, сфера послуг, продуктивність праці, нераціональний обмін ресурсами.

JEL Classification: A13, D12.

Постановка проблеми. Як у наукових статтях, так і в засобах масової інформації тривалий час точаться суперечки про вплив існуючої кількості свят в Україні на її економічний розвиток. При цьому ми зустрічаємо думки як про те, що державних свят забагато, так і про те, що добробут економіки більше залежить від продуктивності праці, ніж від кількості відпрацьованих людино-годин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем впливу державних свят на національну економіку здійснюють як закордонні, так і вітчизняні науковці [1–22]. Серед зарубіжних учених слід виділити Ентоні Гілла (Anthony Gill) і Майкла Томаса (Michael Thomas) з аналізом соціально-

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (номер державної реєстрації 0111u000961).

© Іващенко М. В., 2022. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

економічних аспектів існуючого інституту дарування [9], Грега Якурчі (Greg Iacurci), який дослідив зміну індексу споживчих цін у США під впливом різдвяного підвищення попиту [12], Пола Гаррісона (Paul Harrison), який відстежив міжнародні неформальні організації та рухи протистояння конс'юмеризму [13]. Але серед вітчизняних дослідників ця проблема не знайшла достатнього висвітлення, у науковій літературі простежуються лише окремі факти й уривчастий аналіз економічних ефектів святкування.

Формулювання цілей. Метою статті є розкриття основних економічних ефектів, що виникають унаслідок зміни закономірностей економічних відносин у результаті наявності державних свят.

Виклад основного матеріалу. Якщо звернутися до традицій України, то очевидно, що найбільше свят припадає на зимовий час, який часто називають «від Миколая до Масляної», – це специфіка землеробської культури, коли на літній період припадає основний обсяг роботи, а взимку наявний вільний час дозволяє святкувати. Свята взимку розраджують людей, допомагають пережити декілька місяців без достатньої кількості сонячного світла.

Чи дійсно саме наявність в Україні багатьох державних свят заважає стати їй багатою, заможною та розвиненою країною?

Одразу слід зауважити, що під час державних свят зупиняється не вся економіка. Заводи, які виробляють важливий експортний товар (наприклад, метал), працюють цілодобово, не зупиняються і являють собою безперервне виробництво (continuous production). Технологічний процес такого виробництва передбачає організацію безперервного виробництва продукції у вигляді окремих виробничих підрозділів або підприємства в цілому.

Безперервний характер виробництва зумовлений використанням специфічних технологій, які мають місце в енергетичній, хімічній, харчовій та інших галузях; однорідністю основної продукції, як у металургійній галузі; важливістю безперебійного забезпечення населення певним продуктом. Безперервність означає, що виробництво працює без зупинок і не потребує частого технічного обслуговування, як, наприклад, доменні печі, які зупиняють один раз на 4–10 років.

Під категорію «безперервне виробництво» потрапляє ціла низка українських галузей, наприклад, металургійна – одна з основних експортних галузей нашої країни. Металургія України представлена сукупністю підприємств і організацій гірничо-металургійного комплексу, до складу якої входять підприємства чорної та кольорової металургії, гірничо-збагачувальні комбінати, феросплавні заводи, збагачувальні фабрики, коксохімічні заводи та підприємства, що виробляють металопродукцію.

Отже, підприємства безперервного виробництва продовжують працювати в повному обсязі, не зважаючи на державні свята.

Крім зазначених галузей, на свята працює переважна частина сфери послуг. Навіть більше, коли на свята частина економіки справді зупиняється, то сфера послуг отримує додаткові можливості для розвитку.

Свята створюють певну мотивацію для активної роботи в будній день, що дозволить заробити на відпочинок і подарунки. Фактично на свята припадає період найактивніших витрат домогосподарств, у тому числі й заощаджень, зроблених у попередні періоди [1].

Під час свят працюють транспорт, супермаркети, значить працюють склади, магазини, аптеки, заклади харчування, служби доставки. А відпочинок, туризм, роздрібна торгівля отримують у декілька разів більше оборотів, ніж зазвичай. Суттєво збільшуються обсяги та вартість деяких послуг, наприклад, таксі, дитячих розваг тощо.

Економіка розвинених країн – це сервісна, постіндустріальна економіка, у якій саме третинний сектор відіграє переважне значення. Сектор послуг представлений такими видами діяльності, результат яких не набуває матеріального втілення, але які при цьому сприяють процесу виробництва, покращуючи продуктивність. До послуг належать фінансова і банківська діяльність [2], транспорт, оптова і роздрібна торгівля, страхування, інформаційна галузь, медицина, освіта, індустрія розваг тощо.

Свята переключують економічну активність населення на ті сегменти, яким менше уваги приділяється в будні. Насамперед ідеться про сфери торгівлі та розваг. Маркетологи знають, що в передсвяткові дні зростають продажі і, орієнтуючись на економічну поведінку споживачів, використовують цю тенденцію для підвищення обсягів продажу. Аналогічним чином завантажуються ресторани, кафе, клуби, кінотеатри тощо.

Зазвичай свята передбачають збільшення обсягів покупок, пов'язаних із продуктами харчування, напоями, подарунками. Простежимо збільшення обороту роздрібною торгівлі в Україні в новорічні свята на основі даних табл. 1, де представлено зміну обороту в грудні по відношенню до листопада протягом 2017–2020 рр.

Таблиця 1

Оборот роздрібною торгівлі (грудень до листопада 2017–2020 рр.)

Періоди для порівняння	Оборот роздрібною торгівлі
Грудень до листопада 2020 р., %	120,0
Грудень до листопада 2019 р., %	118,7
Грудень до листопада 2018 р., %	119,1
Грудень до листопада 2017 р., %	122,2

Джерело: складено за [3].

З табл. 1 видно, що оборот роздрібної торгівлі в період новорічних свят збільшується в середньому на 20%.

Така тенденція притаманна не тільки українській економіці. У Німеччині передріздвяні місяці приносять продавцям найбільший роздрібний оборот. Листопад і грудень забезпечують до 15% загального доходу, а на деякі види товарів прибуток збільшується до 100% у порівнянні із середніми показниками за попередні місяці [4].

У США чверть усіх особистих видатків відбувається під час різдвяного / святкового сезону покупок, а витрати в місяцях роздрібного продажу по всій країні можуть збільшуватись у грудні в порівнянні до листопада майже на 50%. У деяких секторах передноворічне зростання витрат було особливо великим, і в листопаді – грудні сплеск покупок склав 100% у книгарнях і 170% у ювелірних магазинах. Зайнятість в американських роздрібних магазинах зросла з 6 до 8 мільйонів за два місяці до Різдва.

Це ж спостерігається і в онлайнній торгівлі. Обсяг продажів Amazon у четвертому кварталі становить близько 30% загального річного обороту, або 8–10 млрд дол. [5].

Але існує й інший бік такого поживлення роздрібної торгівлі. Що стосується подарунків, то в дослідженні професора Єльського університету Джоеля Вальдфогеля (Joel Waldfogel) доводиться, що дарування подарунків – це нерациональний обмін ресурсами. А в своїй книзі «Чому ми не повинні купувати подарунки на свята» він оцінив економічні втрати від традиції в 25 млрд дол. на рік [6].

Професор Вальдфогель стверджував, що дарування подарунків породжує значну соціальну неефективність (виражається в безповоротній втраті), оскільки ми часто даруємо подарунки, яких інші люди не хочуть. Крім того, ми витрачаємо надмірну кількість часу в торгових центрах, купуючи ці небажані предмети, – час, який можна витратити більш продуктивно. Цей подарунок є безповоротною втратою, оскільки матеріальні ресурси та праця, які були використані для його виготовлення, не приносять жодної цінності, і ці ресурси можна було б використати деінде з більшою ефективністю для суспільства. У результаті для економіки загалом витрати на подарунки стають «мертвим вантажем».

Незадоволеність отриманими подарунками підтверджується тим фактом, що перший тиждень нового року в США до магазинів повертається близько 5,8 млн покупок. Таке масове повернення товару оцінюється більш ніж у 260 млрд дол. Але в той же час близько 70% онлайн-покупців зробили додаткові покупки при поверненні товару в магазини і близько 45% – при обробці повернення на сайті магазину [7].

Аналогічна ситуація з подарунками і в Європі. В онлайн-опитуванні 2016 р. 15% респондентів були незадоволені своїми подарунками, а 10% навіть не могли згадати, що саме їм подарували. 25% респондентів заявили, що подарували їх іншим, 14% продали подарунки, 10% спробували повернути їх у магазин, а 5% повернули подарунок кур'єру [8]. Також зазначається, що дехто віддає небажані подарунки на добротність, а дехто просто викидає.

Водночас, незважаючи на явну неефективність дарування подарунків, ця культурна традиція зберігається. У своїй класичній роботі «Подарунок» відомий антрополог Марсель Мосс (Marsel Moss) зазначив, що дарування подарунків – це тип обміну, який є майже універсальною культурною практикою в усіх суспільствах, незалежно від часу чи місця. Слід розглядати дарування подарунків не як одноразовий обмін марними речами, а як постійну практику взаємності, яка розбудовує і покращує соціальні мережі та сприяє довірі між людьми. Соціальні мережі та довіра є важливими для мирних суспільств і надзвичайно важливими для нормального функціонування ринкової економіки. А отже, дарування святкових подарунків є культурною нормою капіталізму, що забезпечує людей надмірним споживанням, але в той же час зберігає економіку на плаву. У новинах після «Чорної п'ятниці» і в грудні завжди зазначається, що роздрібні продажі різдвяного сезону допомагають багатьом підприємствам залишатися в бізнесі [9].

Окрім подарунків, сплеск покупок пов'язаний з продуктами харчування. Загальносвітовою є проблема харчових відходів, яка особливо загострюється під час різдвяних свят. Громадська організація ReThink наводить такі факти про продовольчі відходи у світовому масштабі: щороку 1,3 млрд тонн харчових продуктів на суму понад трильйон євро у світі викидається; 30% сільськогосподарських земель і 25% прісної води використовуються для виробництва їжі, яка не буде спожитою; кількістю їжі, що викидається у Європі, можна було б нагодувати 200 млн голодуючих людей; у середньому ми втрачаємо 45% овочів та фруктів, 35% риби та морепродуктів, 30% зернових, 20% м'яса й молочних продуктів [10]. За оцінками Програми Організації Об'єднаних Націй з довкілля (ЮНЕП), від 8 до 10 відсотків глобальних викидів парникових газів пов'язані з відходами продуктів харчування.

Що стосується України, то, за підрахунками дослідників, в Україні на свята викидають їжу на суму від 470 млн до мільярда гривень [11].

Не дивно, що на тлі зазначеного у світі виник рух Zero waste (укр. Нуль відходів) – набір принципів, спрямованих на зведення до мінімальної кількості сміття за допомогою багаторазового використання предметів і речей та раціональну купівлю товарів.

Якщо розглядати час як економічний ресурс, то виходить, що час, який потенційно можна витратити на продуктивну роботу, ми переважно проводимо за столом, що пов'язано з особливостями процесу святкувань.

Через зростання споживання неминуче зростають ціни на продукти через надмірний попит на них.

Індекс різдвяних цін (Christmas Price Index) є економічним індикатором, що розраховується американським банком PNC We Management. Згідно з розрахунками, у 2021 р. Індекс різдвяних цін виріс на 5,7% порівняно з допандемічним рівнем у 2019 р., що є найбільшим зростанням за вісім років. Індекс вимірює вартість усіх предметів у повному куплеті різдвяної пісні «12 днів Різдва». Ціна – наприклад, двох горлиць, п'яти золотих каблучок і 10 трубочок – зросла до 41 206 дол. із 38 994 дол. у 2019 р. Індекс не призначений для вказівки справжньої вартості домогосподарства на святкові подарунки, але відображає певну цінову динаміку [12].

В Україні індекси споживчих цін на товари та послуги також мають тенденцію до збільшення напередодні новорічних свят. За даними Держкомстату, щороку в листопаді та грудні (по відношенню до попереднього місяця) можемо спостерігати підвищення рівня цін на продукти харчування (табл. 2). Винятком є лише 2019 передпандемічний рік, у якому споживчі настрої мали пригнічений характер через загальносвітову невизначеність.

Таблиця 2

**Індекси споживчих цін на продукти харчування та безалкогольні напої
у листопаді – грудні 2014–2021 рр. (до попереднього місяця)**

Рік	Листопад	Грудень
2021	101,1	101,2
2020	101,4	101,7
2019	99,8	100,0
2018	101,3	101,8
2017	100,9	101,5
2016	101,0	101,6
2015	102,5	101,7
2014	101,3	104,0

Джерело: складено за [3].

Не дивно, що зазначені вище чинники стали одними з причин виникнення глобального руху «Нічого не купити на Різдво» (Buy Nothing Christmas). Він являє собою постійний протест і реакцію на локалізацію різдвяного сезону. Він розпочався неофіційно в 1968 р. з ігнорування комерційних аспектів різд-

вяного свята однією родиною, що переросло в міжнародний день протесту проти споживання. Головними мотивами учасників зазначеного руху є бажання врятувати суспільство або планету від нерозумного споживання, турбота про довкілля та невдоволення матеріальною несправедливістю [13].

Якщо державні свята охоплюють 3–4 дні, то українці можуть спланувати собі навіть невелику подорож. Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації, на різдвяні та новорічні свята спостерігається сплеск подорожей [14]. Поїздки на відпочинок передбачають широке використання транспорту (повітряного, залізничного, автомобільного і морського).

У першу чергу це стосується тих туристичних об'єктів, що пропонують зимові види дозвілля, – гірськолижних курортів, яких вдосталь представлено в українських Карпатах (Львівська, Івано-Франківська та Закарпатська області) [15].

За цього річними даними, на новорічно-різдвяні свята готелі показали рівень завантаження близько 100%. На Буковелі готелі у святкові дні були завантажені на 97% [16].

Одним із популярних курортів є Ворохта Івано-Франківської області. Новорічно-різдвяні свята цього року у Ворохтянській громаді провели близько 10 тис. туристів. Завантаженість місцевих готелів і приватних садиб у цей період становила майже 100%. Зазвичай на свята ціни на проживання, екскурсії, розваги та інші послуги є вищими, ніж в інші сезони, через великий наплив туристів. А вже з 10 січня їх знижують орієнтовно на 30% [17].

Такі подорожі тісно пов'язані з транспортними перевезеннями. Щороку «Укрзалізниця» на період масових новорічних і різдвяних свят призначає додаткові пасажирські поїзди. Для задоволення зростаючого святкового попиту на пасажирські перевезення цього року було додано 17 поїздів, ще двом потягам продовжено маршрут і чотирьом збільшено періодичність курсування. Крім того, залізничники зазначають, що продаж квитків збільшується на 20% на пікові дати зимових перевезень: 29, 30 грудня 2021 р. та 2, 8, 9 січня 2022 р. [18].

Розглядаючи зміни в економіці під час свят, слід згадати ще один ринок – фармацевтичний, оскільки аптечна торгівля також чутлива до періоду свят. Традиційно святкування супроводжується надмірним уживанням нездорової їжі та алкогольних напоїв, що, зокрема, призводить до суттєвого підвищення попиту на фармацевтичну продукцію [19].

Окремим питанням у дискусії про вплив свят на національну економіку є кількість таких свят в Україні порівняно з іншими країнами світу. Відомо, що в Україні існує 11 державних свят. Щоб оцінити, багато це чи мало, треба порівняти з іншими країнами. У деяких країнах державних свят більше, ніж в Україні: у Словаччині – 18, у Японії – 15, в Іспанії – 14, у Португалії – 13,

в Італії – 12, але при цьому вони є економічно розвинутими країнами. У Німеччині та Великій Британії святкових днів трохи менше.

Але щоб порівнювати кількість свят, треба мати на увазі ще й той факт, що робочий тиждень у європейців є коротшим. Згідно з даними Організації економічного співробітництва та розвитку, у Нідерландах робочий тиждень становить 29,3 години, у Данії – 32,4 години, у Норвегії – 33,8 години, у Німеччині – 34 години, у Британії – 37 годин, а в Україні він є найдовшим у Європі, на рівні з деякими іншими країнами Центрально-Східної Європи – 40 годин [20].

Уперше в світі скорочення робочого тижня на загальнодержавному рівні відбулося в Об'єднаних Арабських Еміратах. Із січня 2022 р. робочий день в ОАЕ розпочинається о 7:30 і закінчується о 15:30, а в п'ятницю триватиме з 7:30 до 12:00. Залишок п'ятниці, субота та неділя тепер вважаються вихідними.

Але така різниця в обсягах робочого часу компенсується продуктивністю праці: за менший час житель країни Західної Європи виробляє більше товарів і послуг, ніж українець. Продуктивність праці ж здебільшого залежить від організації роботи та від використовуваного обладнання чи устаткування. Те саме стосується і кількості святкових днів: висока продуктивність праці компенсує втрати від зупинки виробництва. При цьому людина, яка добре відпочила, є щасливою та має вищу індивідуальну продуктивність праці.

Про те, що продуктивність праці може суттєво відрізнятись за країнами, свідчить рейтинг найпродуктивніших країн світу (The World's Most Productive Countries) (табл. 3).

Таблиця 3

Рейтинг країн за продуктивністю на людину

Позиція	Країна	Кількість відпрацьованих годин на рік	ВВП на душу населення, дол. США	Продуктивність на людину, за годину, дол. США
1	Люксембург	1427	120 962,20	84,77
2	Ірландія	1746	87 212,05	49,95
3	Норвегія	1368,7	67 978,72	49,67
4	Швейцарія	1495	70 276,55	47,01
5	Данія	1346	60 334,81	44,83
6	Норвегія	1399	59 469,08	42,51
7	Німеччина	1331,7	55 891,20	41,97
8	Австрія	1400	58 649,67	41,89
9	Ісландія	1435	58 512,65	40,78
10	Швеція	1424	55 027,37	38,64

Джерело: складено за [21].

На жаль, український показник продуктивності праці знаходиться значно нижче: 5 дол. США на людину-годину [22], а кількість відпрацьованих годин – 2002. Такий низький показник можна пояснити технологічною відсталістю виробництва, великою часткою тіньового сектора в національній економіці, а також низькою мотивацією працівників. А отже, саме підвищення продуктивності праці дозволяє отримати більший ВВП на душу населення і забезпечує високий загальний рівень життя населення.

Однією з особливостей української економіки є наявність досить великої кількості трудових мігрантів. У 2021 р., за даними Міжнародної організації з міграції, в Україні за кордоном офіційно працювали 1 167 000 українців, а з урахуванням нелегальної міграції це число зростає до 2,5–3 млн осіб. За даними Національного банку України, минулого року трудові мігранти переказали через онлайн-сервіс до України понад 525 млн євро. Під час свят, особливо різдвяних, українські заробітчани приїжджають в Україну або переказують родинам зароблені кошти, забезпечуючи приплив до країни вільно-конвертованої валюти.

Якщо ж оцінювати загальні втрати, які має економіка від додаткового вихідного дня, то, за деякими оцінками, він коштує українській економіці приблизно 2,5 млрд грн [23]. До того ж існує думка, що від «очікування на свята» працівники втрачають продуктивність, відповідно, економічний розвиток за таких умов сповільнюється.

Аналогічні підрахунки здійснюються і в інших країнах. У 2012 р. фахівці британського Центру економічних та бізнес-досліджень (Centre for Economics and Business Research – CEBR) підраховали, що свята коштують бюджету країни £19 млрд на рік (близько 30 млрд дол.), а отже, кожного вихідного дня економіка недоотримує 3,7 млрд дол. Додатковий вихідний, що супроводжувався святкуванням весілля принца Вільяма і Кейт Міддлтон у квітні 2011 р., за оцінкою уряду країни, коштував економіці 3,6 млрд дол. Тим не менш, уряд країни розглядає можливість запровадження додаткового державного свята, оскільки в Британії кількість свят є однією з найменших серед інших країн Європи.

Аналогічні наміри мають ще дві країни – Нова Зеландія та Австралія, ініціюючи збільшення кількості державних свят із 10 до 11.

У Китаї найважливішим святом є китайський Новий рік, під час якого майже повністю зупиняється промислове виробництво та інші сектори економіки. Це впливає не лише на економічні показники Китаю, а й на інші країни, які торгують із країною. Зокрема, простежується суттєве падіння експорту, що знаходить своє відображення на платіжному балансі Китаю. Проте, реформувавши свята, уряд розбив тривале святкування, збільшивши при цьому саму кількість вихідних з 11 до 12 днів на рік.

Кенія, яка у 2015 р. на честь візиту Папи Римського Франциска оголосила вихідний день, втрати від якого оцінено в 10 млн дол., а сам уряд був звинувачений у марнотратстві.

В австралійському штаті Вікторія у 2015 р. запровадили два додаткові святкові дні – з нагоди проведення фіналу чемпіонату Австралійської футбольної ліги та з нагоди Великодня. Додаткові прибутки від продажу квитків на спортивні заходи, сувенірної продукції, обслуговування туристів та інші доходи від проведення чемпіонату склали 312 млн дол., а втрати регіону через зупинку виробництв – 900 млн дол.

Однією з найбільших є кількість свят в Індії, де залежно від штату існує приблизно 21 святковий день на рік. Це призводить не тільки до втрат економіки через зупинку виробництва, а й до таких проблем, як, наприклад, дефіцит готівки в банкоматах через «банківські канікули». За підрахунками експертів Індійської індустріальної асоціації, які назвали свою батьківщину державою свят, країна щороку втрачає мільярд рупій (близько 25 млн дол.) [24].

Висновки. Таким чином, досліджувати економічні наслідки державних свят потрібно комплексно, зважаючи на безліч ефектів і наслідків, що ними спричиняються. З одного боку, свята призводять до суттєвого поживлення в окремих галузях економіки, збільшуючи товарообіг у них, і водночас майже не позначаються на безперервних виробництвах. З іншого боку, вони призводять до повної зупинки певної частини економіки та відповідно спричиняють втрати для неї. У масштабах національних економік ці втрати можуть сягати мільйонів доларів залежно від країни.

Проведене дослідження вказує на суттєве поживлення в роздрібній торгівлі, сфері послуг, туристичному та готельно-ресторанному бізнесі, але в той же час має місце підвищення загального рівня цін.

Самі традиції святкувань породжують суперечливі економічні наслідки – активну купівлю сувенірів і подарунків із витратою заощаджень, з одного боку, і нераціональний обмін ресурсами – з іншого.

Водночас надважливим є питання продуктивності праці в країні, високий рівень якої спроможний компенсувати втрати економіки від додаткових неробочих днів. Таким чином, зважена кількість свят не стане тягарем ані для домогосподарств, ані для національної економіки в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Іващенко М. В. Мотиви фінансової поведінки домогосподарств та вплив неекономічних чинників на її характер. *Проблеми системного підходу в економіці* : зб. наук. пр. Ін-ту економіки та менеджменту Нац. авіац. ун-ту. 2010. №4. URL: http://esteticamente.ru/ejournals/PSPE/2010_4 (дата звернення: 12.01.2022).

2. Механізми та інструменти регулювання структурних і функціональних трансформацій у фінансовому секторі та стратегія його розбудови : монографія / за заг. ред. О. І. Барановського. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019. 330 с.
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.01.2022).
4. Аросев Г. Оборот рождественских продаж в ФРГ может превысить 100 млрд евро. *DW.com*. 2018. 07 листоп. URL: <https://www.dw.com/ru/оборот-рождественских-продаж-в-фрг-может-превысить-100-млрд-евро/a-46190279> (дата звернення: 26.01.2022).
5. Праздники и Амазон – Как заработать в самый жаркий 4 квартал? *Moneyhunters*. URL: <https://www.moneyhunters.biz/праздники-и-амазон-как-заработать> (дата звернення: 26.01.2022).
6. Waldfogel J. The Deadweight Loss of Christmas. *The American Economic Review*. 1993. Vol. 83. No. 5. P. 1328–1336.
7. В США потребители массово возвращают купленные подарки в интернет-магазины. *All Retail*. 2017. 09 янв. URL: <https://allretail.ua/ru/news/47970-v-ssha-potrebiteli-massovo-vozvrashchayut-kuplennye-podarki-v-internet-magaziny> (дата звернення: 26.01.2022).
8. Экономика Рождества. *Knowledgr*. URL: <http://ru.knowledgr.com/18085120/ЭкономикаРождества> (дата звернення: 26.01.2022).
9. Gill A., Thomas M. Gift Giving Is Better for Society than Economists Think. *American Institute for Economic Research*. 2019. December, 20. URL: <https://www.aier.org/article/gift-giving-is-better-for-society-than-economists-think/> (дата звернення: 19.01.2022).
10. Food for Thought on Waste over Festive Season. *UN Environment Programme*. 2013. December, 23. URL: <https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/food-thought-waste-over-festive-season> (дата звернення: 19.01.2022).
11. Огромные суммы: сколько украинцы выбрасывают еды после новогодних праздников. *Companion UA. Новини українського бізнесу*. 2022. 09 янв. URL: <https://companion.ua/ohromnye-summy-skolko-ukrayntsy-vybrasyvaiut-edy-posle-novohodnykh-prazdnykov/> (дата звернення: 26.01.2022).
12. Iacurci G. The 12 days of Christmas are more expensive this year. *CNBC*. 2021. November, 29. URL: <https://www.cNBC.com/2021/11/29/inflation-is-raising-costs-for-the-12-days-of-christmas.html> (дата звернення: 19.01.2022).
13. Harrison P. Why buying nothing at Christmas is harder than it seems. *Mamamia*. Deakin University. URL: <https://www.mamamia.com.au/how-to-buy-nothing-at-christmas/> (дата звернення: 19.01.2022).
14. Economic Impact Reports. *World Travel & Tourism Council*. URL: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact/economic-research> (дата звернення: 19.01.2022).
15. Краснодар Т., Захарченко О., Попова Т., Почерніна Н. Соціально-економічний розвиток туризму в Україні. *Socio-economic and management concepts : collective monograph / International Science Group*. Boston : Primedia eLaunch, 2021. Subparagraph 4.4. P. 128–132. DOI: <https://doi.org/10.46299/ISG.2021.MONO.ECON.I>.

16. Українські курортні готелі показали майже 100% завантаження в новорічний період. *Інтерфакс-Україна*. 2021. 27 січня. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/719322.html> (дата звернення: 26.01.2022).
17. Ворохту, що на Івано-Франківщині, для відпочинку на зимові свята обрали близько 10 тисяч туристів. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3382958-u-kurortnij-vorohti-novoricznorizdvani-svata-zustrili-blizko-10-tisac-turistiv.html> (дата звернення: 26.01.2022).
18. В УЗ рассказали, сколько пассажиров встретят новый год в поездах. *Epravda*. 2021. 31 дек. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/news/2021/12/31/681128/> (дата звернення: 26.01.2022).
19. Сергиенко О. Аналитический календарь: весенний спрос в аптеке. *Аптека.ua*. 2009. № 16 (687). URL: <https://www.apтека.ua/article/36161> (дата звернення: 26.01.2022).
20. Working hours: latest trends and policy initiatives. *Organisation for Economic Cooperation and Development*. URL: <https://www.oecd.org/els/emp/2080270.pdf> (дата звернення: 19.01.2022).
21. Barraclough D. These Were The World's Most Productive Countries in 2020. *Expert Market*. 2021. September, 13. URL: <https://www.expertmarket.co.uk/crm-systems/the-ultimate-guide-to-work-place-productivity> (дата звернення: 26.01.2022).
22. Тимошук М. Головна мета України. Що відрізняє багаті країни від бідних. *Новий час*. 2020. 10 серп. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/produktivnist-praci-i-bidnist-ukrajini-yak-stati-bagatoyu-krajinoyu-novini-ukrajini-50105103.html> (дата звернення: 26.01.2022).
23. Лебич У. Гроші в нікуди: як різдвяні застілля та подарунки б'ють по економіці України. *Segodnya.ua*. 2021. 18 груд. URL: <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/enews/dengi-v-nikuda-kak-rozhdestvenskie-zastolya-i-podarki-byut-po-ekonomike-ukrainy-1591770.html> (дата звернення: 26.01.2022).
24. Provisions for MSME Policy in UP Policy White Paper. *Indian Industries Association*. 2017. June. URL: http://iiaonline.in/mkb/MSME_Industrial%20Policy-Research%20&%20White%20Paper.pdf (дата звернення: 19.01.2022).

REFERENCES

1. Ivashchenko M. V. (2010). Motyvy finansovoyi povedinky domogospodarstv ta vplyv neekonomichnyh chynnykiv [Motives of financial behavior of households and the influence of non-economic factors on its nature]. *Problems of the system approach in economy*, 4. Retrieved from http://esteticamente.ru/ejournals/PSPE/2010_4 [in Ukrainian].
2. Baranovsky, O. I. (Ed.). (2019). *Mehanizmy ta instrument reguluvannya struktury i funkcionalnyh transformacij u finansovomy sektori ta strategiya yogo rozbudovy* [Mechanisms and tools for regulating structural and functional transformations in the financial sector and the strategy of its development]. Kyiv: University of Banking [in Ukrainian].
3. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Arosev, G. (2018, November 07). Oborot roghdestvenskih prodagh v FRG moghet prevysit 100 mlrd evro [Christmas sales in Germany may exceed 100 billion euros].

- DW.com*. Retrieved from <https://www.dw.com/ru/оборот-рождественских-продаж-в-фрг-может-превысит-100-млрд-евро/a-46190279> [in Russian].
5. Prazdniki i Amazon – kak zarabotat v samy gharkiy 4 kvartal? (n.d.). [Holidays and Amazon – How to make money in the hottest quarter 4?]. *Moneyhunters*. Retrieved January 26, 2022, from <https://www.moneyhunters.biz/праздники-и-амазон-как-заработать> [in Russian].
 6. Waldfogel, J. (1993, December). The Deadweight Loss of Christmas. *The American Economic Review*, 83 (5), 1328–1336.
 7. V SSHA potrebiteli massovo vozvrashchaut kuplennye podarki v internet-magaziny. (2017, January 9). [In the US, consumers are massively returning purchased gifts to online stores]. *All Retail*. Retrieved from <https://allretail.ua/ru/news/47970-v-ssha-potrebiteli-massovo-vozvrashchayut-kuplennye-podarki-v-internet-magaziny> [in Russian].
 8. Ekonomika Rozhdestva. (n.d.). [The economy of Christmas]. *Knowledgr*. Retrieved January 26, 2022, from <http://ru.knowledgr.com/18085120/ЭкономикаРождества> [in Russian].
 9. Gill, A., & Thomas, M. (2019, December 20). Gift Giving Is Better for Society than Economists Think. *American Institute for Economic Research*. Retrieved from <https://www.aier.org/article/gift-giving-is-better-for-society-than-economists-think/>.
 10. Food for Thought on Waste over Festive Season. (2013, December 23). *UN Environment Programme*. Retrieved from <https://www.unep.org/news-and-stories/press-release/food-thought-waste-over-festive-season>.
 11. *Ogromnye summy: skolko ukraincy vybrasybaut edy posle novogodnih prazdnikov*. (2022, January 09). [Huge sums: how many Ukrainians throw away food after the New Year holidays]. Retrieved from <https://companion.ua/ohromnye-summy-skolko-ukrayntsy-vybrasyvaiut-edy-posle-novohodnykh-prazdnykov/> [in Russian].
 12. Iacurci, G. (2021, November 29). The 12 days of Christmas are more expensive this year. *CNBC*. Retrieved from <https://www.cnbc.com/2021/11/29/inflation-is-raising-costs-for-the-12-days-of-christmas.html>.
 13. Harrison, P. (n.d.). Why buying nothing at Christmas is harder than it seems. *Mamamia*. Deakin University. Retrieved January 19, 2022, from <https://www.mamamia.com.au/how-to-buy-nothing-at-christmas/>.
 14. World Travel & Tourism Council (n.d.). *Economic Impact Reports*. Retrieved January 19, 2022, from <https://wttc.org/Research/Economic-Impact/economic-research>.
 15. Krasnodied, T., Zakharchenko, O., Popova, T., & Pochernina, N. (2021). Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok turyzmu v Ukraini [Socio-economic development of tourism in Ukraine]. In International Science Group, *Socio-economic and management concepts: collective monograph* (pp. 128–132). Boston: Primedia eLaunch. DOI: <https://doi.org/10.46299/ISG.2021.MONO.ECON.I> [in Ukrainian].
 16. Ukrainski kurortni hoteli pokazaly maizhe 100% zavantazhennia v novorichnyi period. (2021, January 27). [Ukrainian resort hotels showed almost 100% occupancy in the New Year period]. *Interfax-Ukraine*. Retrieved from <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/719322.html> [in Ukrainian].
 17. Vorokhtu, shcho na Ivano-Frankivshchyni, dlya vidpochynku na zymovi sviata obraly blyzko 10 tysiach turystiv. (n.d.). [Vorokhta, Ivano-Frankivsk region, was chosen by

- about 10,000 tourists for winter holidays]. *Ukrinform*. Retrieved January 26, 2022, from <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3382958-u-kurortnij-vorohtinovorichnorizdvani-svata-zustrili-blizko-10-tisac-turistiv.html> [in Ukrainian].
18. V UZ rasskazali, skolko passaghirov vstretyat novy god v poezdah. (2021, December 31). [UZ told how many passengers will meet the new year on trains]. *Epravda*. Retrieved from <https://www.althoughda.com.ua/rus/news/2021/12/31/681128/> [in Russian].
19. Sergienko, O. (2009). Analitichesky kalendar: vesenniy spros v apteke [Analytical calendar: spring demand in pharmacies]. *Apteka.ua*, 16 (687). Retrieved from <https://www.apteka.ua/article/36161> [in Russian].
20. Organisation for Economic Cooperation and Development (n.d.). *Working hours: latest trends and policy initiatives*. Retrieved January 19, 2022, from <https://www.oecd.org/els/emp/2080270.pdf>.
21. Barraclough, D. (2021, September 13). These Were The World's Most Productive Countries in 2020. *Expert Market*. Retrieved from <https://www.expertmarket.co.uk/crm-systems/the-ultimate-guide-to-work-place-productivity>.
22. Tymoschuk, M. (2020, August 10). Golovna meta Ukrainy. Shcho vidriznyae bagati krayiny vid bidnyh [The main goal of Ukraine. What distinguishes rich countries from poor ones]. *New time*. Retrieved from <https://biz.nv.ua/ukr/experts/produktivnist-praci-i-bidnist-ukrajini-yak-stati-bagatoyu-krajinoyu-novini-ukrajini-50105103.html> [in Ukrainian].
23. Lebych, U. (2021, December 18). Groshi v nikudy: yak rizdvyani zastillya ta podarunky byut po ekonomici Ukrainy [Money is nowhere: how Christmas feasts and gifts hit the economy of Ukraine]. *Segodnya.ua*. Retrieved from <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/enews/dengi-v-nikuda-kak-rozhdestvenskie-zastolya-i-podarki-byut-po-ekonomike-ukrainy-1591770.html> [in Ukrainian].
24. Provisions for MSME Policy in UP Policy White Paper. (2017, June). *Indian Industries Association*. Retrieved from http://iiaonline.in/mkb/MSME_Industrial%20Policy-Research%20&%20White%20Paper.pdf.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2022

Стаття пройшла рецензування 06.02.2022

Стаття рекомендована до опублікування 18.02.2022

М. В. ИВАЩЕНКО

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ ПРАЗДНОВАНИЙ В НАЦИОНАЛЬНЫХ ЭКОНОМИКАХ

В статье прослежены последствия для экономики нерабочих праздничных дней. Систематизировано разное влияние на отрасли непрерывного производства, сферу

услуг, розничную торговлю и другие отрасли. Прослежен рост уровня цен в связи с избыточным спросом. Обобщены оценки потерь национальных экономик от дополнительных выходных. Обоснована роль производительности труда, компенсирующая потери от сокращения рабочего времени.

Ключевые слова: экономика праздника, сфера услуг, производительность труда, нерациональный обмен ресурсами.

M. V. IVASHCHENKO

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

ECONOMIC EFFECTS OF CELEBRATIONS IN NATIONAL ECONOMIES

Problem setting. Both scientific articles and the media have long debated the impact of the existing number of holidays in Ukraine on its economic development. At the same time, we meet the idea that there are too many public holidays, and that the welfare of the economy depends more on productivity than on the number of man-hours worked.

Recent research and publication analysis. Research on the impact of public holidays on the national economy is being carried out by both foreign and domestic scholars. But among domestic researchers, this problem has not been sufficiently covered; only some facts and fragmentary analysis of the economic effects of the celebration can be traced in the scientific literature.

Paper objective. The purpose of this article is to reveal the main economic effects arising from changes in the laws of economic relations as the result of public holidays.

Paper main body. Not the whole economy stops during public holidays. Enterprises that have a continuous nature of production that is conditioned by use of specific technologies that take place in the energy, chemical, food, and other industries, continue to operate; homogeneity of basic products, like in the metallurgical industry; the importance of uninterrupted provision of the population with a certain product. The category of “continuous production” includes a number of Ukrainian industries such as metallurgy – one of the main export industries of our country.

The vast majority of services work on holidays. When a part of the economy stops at the holiday, the service sector gets additional opportunities for development. During the holidays transport, supermarkets, warehouses, pharmacies, restaurants, and delivery services go on working as well as recreation, tourism and hotel, and restaurant industries. On the basis of analytical data, the growth of retail trade and services in both Ukraine and Western countries was observed.

The tradition of gift-giving as an irrational exchange of resources, which creates significant social inefficiency, has been studied. The problem of food waste is global which is exacerbated during the Christmas holidays. Time is also among the losses as an economic resource that can potentially be spent on productive work.

As consumption grows, food prices inevitably rise due to excessive demand for them. This is evidenced by the Christmas Price Index which is an economic indicator calculated in the United States and the Consumer Price Indices for goods and services in Ukraine.

The role of labour productivity, which compensates for losses from the reduction of working time, is substantiated.

There was conducted an assessment and comparison of the total losses incurred by the economy from the extra day off in Ukraine and some countries around the world, taking into account the effect of “waiting for the holidays” when workers lose productivity and economic development respectively slows down under such conditions.

Conclusion. Thus, the economic consequences of public holidays need to be studied comprehensively, given the countless number of effects and consequences they cause. The very traditions of celebrations give rise to contradictory economic consequences: the active purchase of souvenirs and gifts with the expense of savings, on the one hand, and the irrational exchange of resources – on the other.

At the same time, the issue of labour productivity is crucial in a country whose high level is able to compensate for economic losses from additional non-working days. Thus, a balanced number of holidays will not be a burden for either households or the national economy as a whole.

Short abstract for an article

Abstract. The article traces the consequences for the economy of non-working holidays. Different influences on the branches of continuous production, services, and retail trade and other branches are systematized. An increase in the price level due to excess demand was observed. Estimates of losses of national economies from additional days are generalized. The role of labour productivity, compensating for losses from the reduction of working hours, is substantiated.

Key words: holiday economy, services, labor productivity, irrational exchange of resources.

Article details:

Received: 27 January 2022

Revised: 06 February 2022

Accepted: 18 February 2022

Рекомендоване цитування: Іващенко М. В. Економічні ефекти святкувань у національних економіках. *Економічна теорія та право*. 2022. № 1 (48). С. 65–80. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-65.

Suggested Citation: Ivashchenko, M. V. (2022). Ekonomichni efekty sviatkuvan u natsionalnykh ekonomikakh [Economic effects of celebrations in national economies]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (48), 65–80. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-44.

DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-81
УДК 343.001

І. О. ЗІНЧЕНКО

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права № 2
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: criminallaw2v@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8295-4518>

Є. В. ШЕВЧЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: krimlaw1@nulu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7072-8505>

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПРАВОРОЗУМІННЯ В КОНТЕКСТІ АПГРЕЙДУ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ¹

У статті розглядаються питання, пов'язані із сучасними поглядами на праворозуміння і його впливом на кримінальне законодавство України. Здійснюється аналіз сучасної наукової думки щодо обсягу і змісту категорій «право» і «закон», з'ясовується їх співвідношення, доводиться, що зазначені категорії відрізняються одна від одної і не збігаються ані за обсягом, ані за змістом. Пропонується використання інтегра-

¹ © Зінченко І. О., Шевченко Є. В., 2022. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

ційного підходу як найбільш оптимального при визначенні впливу праворозуміння на оновлення вітчизняного кримінального законодавства.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальний закон, норма кримінального права, праворозуміння, позитивізм, нормативізм, лібертаріанство, мондіалізаційність, широке розуміння права.

Постановка проблеми. Здійснення правового регулювання боротьби з кримінальними правопорушеннями через закон, як і обмеження законодавчими актами форм цього регулювання, не є випадковим, бо світ ще не знає більш вдалого способу формалізації норм тієї чи іншої галузі права. Проте вразливість одностороннього підходу до розуміння кримінального права як базису, на якому будуються уявлення і про інші явища – чи то вузького нормативного чи, навпаки, широкого, «лібертарного» чи «мондіалізаційного» (пов'язаного з процесами глобалізації) – у сучасних умовах розвитку кримінально-правової доктрини стає все більш очевидною. Пануючий погляд на цю особливу галузь права лише крізь призму його позитивістської складової вже не задовольняє правову думку на сучасному етапі досліджень. Тому сучасні тренди розвитку правової науки вимагають поглиблення уявлень про сутність кримінального права, які були б засновані, крім як на традиційних його ознаках (встановленні злочинності, караності, інших видів кримінально-правового впливу тощо), також і на правових ідеях, принципах, нормах, суспільних відносинах як єдиному цілому. У цій статті автори, безперечно, не претендують на вичерпне вирішення поставленого питання, утім вважають початковим (вихідним) матеріалом для подальшого, більш глибокого з'ясування співвідношення норм кримінального права з кримінальним законом (законом про кримінальну відповідальність) з урахуванням сучасних поглядів на праворозуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясуванням природи кримінального права як окремої галузі в науці кримінального права займалися такі науковці, як М. І. Бажанов (M. I. Bazhanov) [1], Ю. В. Баулін (Yu. V. Baulin) [2], М. Й. Коржанський (M. Y. Korzhanskyi) [3], Н. Ф. Кузнецова (N. F. Kuznetsova) [4], А. В. Наумов (A. V. Naumov) [5], В. О. Навроцький (V. O. Navrotskyi) [6], М. І. Панов (M. I. Panov) [7], А. А. Піонтковський (A. A. Pionkovskiy) [8], Ю. А. Пономаренко (Yu. A. Ponomarenko) [9], Ю. Є. Пудовочкін (Yu. Ye. Pudovochkin) [10], В. Д. Філімонов (V. D. Filimonov) [11], В. Я. Тацій (V. Ya. Tatsiy) [12] тощо. Однак у більшості наукових праць питання щодо окремого аналізу співвідношення кримінального права із законом на підґрунті сучасних теоретичних поглядів на праворозуміння досліджувалися замало, тенденції щодо їх взаємодії та розвитку не аналізувалися.

Формулювання цілей. У зв'язку із зазначеним завданням цієї публікації полягає в тому, щоб на ґрунтовній теоретичній основі відновити цілісність кримінального права, єдність якого, на нашу думку, була порушена завдяки пануванню теорії нормативізму. За допомогою інтеграції позитивістсько-нормативістських поглядів на право з думками, висловленими представниками інших концепцій праворозуміння, пропонується уявити кримінальне право більш широко як цілісне явище, показавши його сутність і взаємодію з кримінальним законом та їх співвідношення між собою, а також зміст і обсяг кожного із цих юридичних феноменів окремо.

Виклад основного матеріалу. Питання про сутність права було і залишається в центрі уваги сучасної правової та політичної думки, а поняття права і сьогодні є не лише основною категорією загальної теорії права, а й предметом досліджень, притаманним кожній окремій галузі. Адже від розуміння права та його сутності залежить розуміння багатьох правових і соціальних явищ, рішення дуже важливих теоретичних і практичних питань життя суспільства.

У юридичній літературі поняття змісту кримінального права зазвичай пов'язують із його галузевими ознаками, вказуючи, що це є «система юридичних норм (власне кажучи, законів), прийнятих Верховною Радою України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями і які покарання або інші заходи кримінально-правового впливу підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили» [12, с. 16], або «галузь права, яка об'єднує правові норми, в яких встановлюється, які діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання, а також інші заходи кримінально-правового впливу застосовуються до осіб, що їх вчинили, визначають підстави кримінальної відповідальності і звільнення від кримінальної відповідальності та покарання» [5, с. 10]. Ще визначають як «сукупність юридичних норм, встановлених вищим органом законодавчої влади, що визначають завдання, принципи, підстави та умови кримінальної відповідальності, а також караність суспільно небезпечних діянь, визнаних злочинами» [13, с. 11]. Іноді кримінальне право розглядають як «специфічну галузь публічного права, яка має своїм призначенням визначення діянь, що є кримінальними правопорушеннями, та кримінальної відповідальності за них» [14, с. 15], а інколи – як «обумовлену суспільно небезпечною поведінкою людей і призначену для охорони найбільш важливих суспільних відносин галузь права, що містить у собі систему правових норм, в якій міститься коло суспільно небезпечних і визначених кримінально протиправних діянь, умови призначення, вид і розмір покарань, що застосовуються за скоєння таких діянь» [15, с. 115]. При цьому такі визначення обґрунтовуються саме через завдання, поставлені перед

кримінальним законом, який є формою законодавчого вираження кримінального права: відповідно до ч. 2 ст. 1 КК «Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили».

Таке розуміння кримінального права (а схожі визначення можна було б продовжити), незважаючи на певні зовнішні відмінності, об'єднує одна обставина – всі вони визначають відповідну галузь переважно за допомогою закріплених у законі інститутів, що її утворюють, тобто фактично ототожнюючи кримінальне право з кримінальним законом (законом про кримінальну відповідальність). Проте такий підхід, як нам здається, є застарілим і недостатнім для з'ясування сутності кримінального права в умовах сучасних поглядів на праворозуміння. Хоча слід зазначити, що під час панування так званої нормативістської теорії права, яка отримала широке поширення у вітчизняній науці за радянських часів, він був домінуючим і цілком прийнятним.

Відразу зазначимо, що метою цієї статті не є визначення загального поняття кримінального права. Автори намагаються лише звернути увагу на вказану проблему з урахуванням сучасних поглядів на праворозуміння. При цьому, враховуючи основний вектор розвитку правової думки (принаймні на найближчі роки) [16], який, швидше за все, буде спрямований у бік створення інтегративної концепції права, вважаємо за можливе висловити деякі судження із цього приводу щодо його окремої галузі – кримінального права. Це має важливе значення тому, що поняття кримінального права в межах певного типу праворозуміння стає базою не тільки для розвитку теорії кримінального права, а й для правотворчої діяльності законодавця з урахуванням пізнання тих чи інших правових феноменів. Таким чином, розкриття того, що є кримінальним правом, зазвичай сконцентроване в його визначенні і втілює в собі загальну правову концепцію.

Дійсно, протягом більшої частини ХХ ст. вітчизняна правова наука ґрунтувалась на догматичному тлумаченні права (у тому числі і кримінального) як втіленої в законі волі пануючого класу. Не зупиняючись на причинах такого підходу до розуміння права, зазначимо лише те, що, очевидно, це було пов'язано з тим, що, з одного боку, дуже вдало вписувалося в комуністичну ідеологію щодо поглядів на співвідношення інтересів особистості із суспільством, а останнього – з державою, яка превалює як над першим, так і над другим. З іншого боку, ментальна складова, притаманна нашому народові, – «феномен віри» у справедливість, яка надається «зверху», супроводжувала його весь час існування. Спочатку – віра у вищі сили, потім – віра в доброго царя, який зробить все по справедливості, і, нарешті, віра в державу, яка дбає про інтереси народу й тому реалізує цю мету.

Утім, поступово наприкінці ХХ ст. у зв'язку з принциповими змінами соціального і економічного устрою як України, так і інших країн колишнього СРСР почали піддаватися сумніву всі ознаки усталеного (традиційного) визначення права: а) панування одного класу над іншими в сучасному суспільстві; б) суто державне походження права; в) верховенство держави над правом; г) повний збіг права і закону [17, с. 18–28].

Не принижуючи досягнень розглянутої концепції права на певному історичному етапі розвитку вітчизняної правової думки (а такі досягнення дійсно були значними), укажемо, що поява її критики не була випадковою, адже ґрунтувалась на незгоді з можливістю свавілля законодавця, яке по суті впливає з наведеної вище формули. Не слід також недооцінювати і зміну ідеологічного підґрунтя в поглядах на роль держави (її превалюючого характеру) над суспільством у той період у порівнянні з сьогоденням.

Починаючи з другої половини ХХ ст. в наукових дискусіях щодо розуміння права погляд на статті законів як на основний зміст і «клітинку» права став піддаватися різкій критиці як «вузьконормативне, нормативістське, позитивістське розуміння права» [8]. Ця критика ґрунтувалась на справедливому докорі в недоцільності зведення права лише до текстів законів, адже наслідком такого розуміння є відрив права від практики його застосування, зменшення значення (чи недостатнє визнання) прав і свобод людини, а також моральних засад права.

Окремі із цих зауважень є цілком справедливими і не втратили актуальності сьогодні в тому сенсі, що не тільки в кримінальному правозастосуванні, а і в доктринальних дослідженнях існує тенденція обмежуватися коментуванням текстів законів без аналізу природи їх походження та співвідношення із суспільним уявленням про них. Дійсно, переважна більшість положень чинного КК мігрують з однієї його редакції в іншу і є, так би мовити, традиційними, вивіреними століттями приписами, які повністю співпадають з уявленнями суспільства про справедливість.

Проте останнім часом у відповідь на виклики сьогодення в законі все частіше з'являються нові положення, які неоднозначно сприймаються суспільством, у тому числі й через неякісно чи незрозуміло виписаний текст відповідної кримінально-правової норми. Як приклад можна навести криміналізацію виготовлення, поширення, а також публічного використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на всій території України (ст. 436¹ КК). І хоча тлумачення текстів кримінальних законів являє собою лише один з основних етапів розуміння права, воно само по собі, будучи відірваним від правовідносин, їхнього зміс-

ту, динаміки й гарантій реалізації, без урахування особливостей правосвідомості суспільства, а також традицій і правозастосовчої практики, на наш погляд, істотно перешкоджає не тільки підготовці обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення КК, а й призведе до розмивання міцності законності й правопорядку. Ось чому розуміння кримінального права лише як текстів законів не здатне в повному обсязі виявити власне юридичний зміст цих актів, відокремити правові приписи від декларацій і дефініцій. Наприклад, яким чином, керуючись лише текстом ч. 1 ст. 2 КК, визначити поняття і ознаки «складу кримінального правопорушення» як підстави кримінальної відповідальності або розкрити сутність самої «кримінальної відповідальності», або провести її відмежування від покарання тощо.

Крім того, як уявляється, погляд на тексти законів як на «наказ держави», що є одним із постулатів нормативізму, і зведення регулювання кримінально-правових відносин виключно до імперативного методу може призвести до висновку, що навіть закріплення в законі прав громадян є лише велінням, яким не констатують, а навпаки – обмежують їхню свободу «хоча б уже тому, що закріплюються саме такі, а не інші права, що саме цими, а не іншими правами дозволяється користуватися» [18, с. 129].

Думка, що це є звичайним правилом, а не винятковим засобом поведінки держави, викликає низку сумнівів. По-перше, навіть на рівні абстракції важко уявити, скажімо, якщо в КК не будуть передбачені норми про кримінальну відповідальність за вбивство, то суспільство буде ставитися до позбавлення життя байдуже (або вважати це прийнятним) і спокійно чекати, коли ж законодавець відповідним чином відреагує на це явище.

Доктриною давно доведена соціальна зумовленість кримінального закону. Як відомо, формулюючи той чи інший склад злочину (кримінального правопорушення), законодавець відтворює у специфічній формі певні моделі поведінки, у яких безпосередньо відображається соціальний зміст даного кримінального правопорушення. Тому кримінальний закон (як, зрештою, і будь-який інший закон) є завжди соціально зумовленим, завжди є «всезагальним і справжнім виразником правової природи речей. Правова природа речей не може тому пристосовуватися до закону – закон, навпаки, повинен пристосовуватися до неї» [19, с. 122]. Ця теза трохи забутого сьогодні К. Маркса щодо соціальної зумовленості закону повною мірою може бути застосована і до такого правового явища, як кримінальне правопорушення. До того ж соціологічний аналіз природи кримінального права дозволяє зробити обґрунтований висновок, що злочин (кримінальне правопорушення) існує об'єктивно, а саме: до, поза і незалежно від оцінки законодавця. Отже, моделі суспільно небезпечної поведінки складаються самі по собі в ході історичного розвитку

суспільства, незалежно від того, сформулював їх законодавець у вигляді юридичної заборони чи ні. Якщо виявиться, що за своєю соціальною сутністю небезпечна поведінка є такою, що може заподіяти реальну шкоду суспільству, у останнього виникає потреба у її юридичній забороні. Іншими словами, кримінально-правова заборона відображає об'єктивну потребу суспільства у його боротьбі із злочинними посяганнями. Тобто, говорячи словами К. Маркса, «точка зору законодавця є точкою зору необхідності» [20, с. 54–55; 19, с. 164]. Таким чином, у підґрунті діалектичного підходу до встановлення кримінально-правової заборони завжди лежить уявлення про те, що характер втручання права у суспільне життя визначається суспільною необхідністю [21, с. 215–219].

Отже, держава лише формалізує в кримінальних законах загальновизнані в суспільстві або необхідні для життєдіяльності її самої уявлення про потребу в захисті найбільш важливих суспільних відносин. Або ж іноді (що теж можливо) пропонує відповідний вектор для формування цього уявлення, наприклад, криміналізуючи те чи інше діяння. Залежно від того, сприймається останнє як таке, що відповідає потребам суспільства і його поглядам з приводу справедливості чи ні, і визначається його подальша доля – норма в законі залишається або до неї вносяться відповідні зміни, або вона взагалі скасовується.

По-друге, зазначимо, що наведений вище підхід щодо можливості і характеру одностороннього користування відповідними правами призвело до невірних, на наш погляд, висновків деяких учених про те, що норма кримінального права являє собою сформульоване, закріплене й охоронюване **правило поведінки для держави** [14, с. 110]. Наприклад, за думкою О. В. Надьон виявляється, що вся сутність кримінального права зводиться лише до повноважень держави, і саме в цьому, на її погляд, полягає зміст суспільних відносин кримінально-правового характеру.

Аналогічну позицію, хоча і в контексті кримінальної відповідальності та кримінального покарання, відстоює і Ю. А. Пономаренко. Учений, аналізуючи інструментальну теорію права в межах загального вчення про правові засоби як методологічну основу своїх наукових досліджень, зазначає, що є «підстави для охоплення сферою кримінального права принаймні тієї частини адміністративно-деліктного законодавства, яка регулює суспільні відносини, в межах яких держава в судовому порядку притягує особу до відповідальності перед нею (державою), а не потерпілим від правопорушення. Не викликає серйозних заперечень (окрім хіба що фонетичного відторгнення далі наведеної тези) і постановка питання про охоплення сферою кримінального права і випадків публічно-правової відповідальності особи перед державою, до якої вона притягується у позасудовому порядку» [9, с. 47–48]

Дійсно, якщо ототожнювати кримінально-правові відносини з кримінальною відповідальністю, а останню – виключно з кримінальним покаранням, то зазначені Ю. А. Пономаренка тези є цілком прийнятні та справедливі. Проте зведення змісту всіх суспільних відносин кримінально-правового характеру до повноважень виключно держави, на наш погляд, фактично нівелює саме поняття правовідносин і відсилає нас до «шляху з однобічним рухом», що не притаманно жодному з їх видів.

На жаль, ця ж ідея покладена і в основу Концепції реформування Кримінального кодексу України та інших актів чинного законодавства про відповідальність за правопорушення у публічній сфері [22], відповідно до якої працює робоча група з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи.

Нам складно погодитися з концепцією, яку пропонує вказана робоча група, тому що наша позиція ґрунтується на тезі щодо неприпустимості підміни поняття кримінального права, як окремої галузі права, виключно функціональною складовою держави, яка, на погляд наших опонентів, є детермінантою його сутності. Це принижує значущість кримінального права, зводячи його до одного з різновидів виключно права державного. Насправді досить дивною здається така позиція окремих учених, особливо з огляду на те, що у своїх наукових дослідженнях вони активно критикують вузько нормативне розуміння права і не погоджуються з таким його трактуванням.

Нарешті, вкажемо, що охоронна функція кримінального права хоча і є основною, але аж ніяк не єдиною серед завдань, які характеризують (заради яких існує), відповідно до приписів ч. 1 ст. 1 КК, цю галузь [23].

Заради справедливості зазначимо, що погляд на кримінальне право лише як на його текстуальну складову, у якій виражається волевиявлення державної влади з приводу кримінальної протиправності та караності, простежується насамперед у діяльності самого законодавця. На жаль, стабільне дотримання нормативного розуміння права в тій частині, яка стосується суто державницького його походження, призводить до того, що законодавець уособлює виключно в собі творця будь-якої з його норм. У той же час урахування ним особливостей відображення змісту правової норми в свідомості суспільства (правосвідомість), якість тексту закону як запорука простоти реалізації норми у правовідносинах між відповідними суб'єктами, динаміка практики функціонування правової системи в цілому (правопорядок) здебільшого залишаються поза увагою законодавця і мають суто декларативний характер.

Ми не маємо на меті принизити роль кримінального закону й сучасних тенденцій щодо розширення сфери законодавчого регулювання питань, пов'язаних із боротьбою з кримінальними правопорушеннями, і вітаємо праг-

нення держави до зміцнення законності й охорони правопорядку, особи і прав громадян від кримінально протиправних посягань, шляхом посилення гарантій у застосуванні найбільш жорстких заходів державного примусу. Проте, як відомо, оптимальною завжди вважається ситуація, коли нові закони у сфері протидії кримінальним правопорушенням є результатом тривалого обговорення та апробації правових ідей і, як наслідок цього, відбувається вивірена на практиці гармонізація інтересів особистості, суспільства і держави в цілому. Інакше унеможлиблюється саме питання про справедливість вимоги до пересічних громадян із приводу застосування загальноправового принципу *ignorantia legis non excusat* (незнання закону не звільняє від відповідальності), бо загальний обсяг таких змін і доповнень іноді є настільки великим, що потребує значних зусиль для встановлення і фіксації того, у чому саме вони полягають, навіть для професійних юристів. Те саме можна сказати і щодо певного зловживання законодавцем обмеженнями часу набрання чинності новими положеннями КК. І хоча можливість набрання чинності новим кримінальним законом із дня його офіційного опублікування не суперечить ч. 1 ст. 4 КК, вважаємо, що це положення повинно стосуватися передусім виняткових випадків (як то стихійне лихо, війна тощо), а не системного його використання, як це часто відбувається останніми роками. Адже практика введення в дію законів про внесення змін до КК України «з дня їх опублікування» (або «з дня наступного за днем опублікування») порушує права людини, що унеможлиблює реальне ознайомлення з такими змінами для населення багатомільйонної країни [24, с. 7].

Зі сказаного випливає, що зміни до КК не повинні прийматися нашвидкуруч, похапцем, у так званому «турборежимі», бо постає низка запитань. По-перше, чи то розробники чинного КК 2001 р. на стадії його прийняття істотно помилилися в урахуванні напрямків розвитку суспільства при відтворенні його потреб у нормативно-правовому регулюванні відповідних відносин і створенні кримінальних законів. Або, по друге, процес правотворчості в Україні зводиться до чогось іншого, наприклад, переслідування вузько утилітарних, а іноді лобійських цілей окремої категорії осіб, змагання між окремими народними депутатами щодо кількості наданих законопроектів за одну каденцію, або, що найгірше, є політично мотивованим.

Так, одних лише проєктів Закону про внесення змін до КК у 2020 р., за підрахунками В. І. Тютюгіна [25], можна виділити більш ніж 120, а за весь час дії чинного КК різноманітні пропозиції законодавця щодо його вдосконалення вже перевищують кілька тисяч! Якщо врахувати при цьому, що переважна більшість із них стосується не однієї, а водночас п'яти – десяти – двадцяти статей КК, то сумарна кількість запропонованих змін становить десятки тисяч.

Хоча кількість прийнятих змін до КК значно менша порівняно з їх проектами – усього 1120 (у Загальній частині – 238; в Особливій частині – 885). Здебільшого законодавчі новели стосуються редакційних уточнень закону або криміналізації (близько 70 нових складів кримінальних правопорушень, деякі з яких уже змінювались по декілька разів (97 – двічі; 57 – тричі; 38 – чотири рази; 22 – п'ять разів; 12 – шість; 6 – сім разів тощо), а статті 364, 369 КК перетерпіли аж по 9 таких змін). Апофеозом є ст. 368 КК, приписи якої за останні роки змінювались 12 разів! Спостерігаються і зворотні процеси: 16 із прийнятих кримінально-правових норм уже виключено, а 26 кримінальних правопорушень декриміналізовано з метою гуманізації чинного закону [26]. Таким чином, із 447 наявних у КК статей, що передбачалися на момент набрання ним чинності у 2001 р., змін і доповнень зазнали 359 (80,3%): у Загальній частині – 96 із 108 (88,9%); в Особливій частині – 263 з 339 (77,6%).

Зауважимо також, що деякі із змін і доповнень чинного КК пов'язані із системними перетвореннями, які істотно змінюють загальноновизнані підходи і погляди, які формувалися вітчизняною доктриною кримінального права протягом століть. Низка із цих законодавчих новел не є беззаперечними. Зокрема, це стосується норм щодо визнання штрафу найм'якішим із видів покарань і, як наслідок, зміни критеріїв, покладених у підставу класифікації кримінальних правопорушень за ступенем їх тяжкості; упровадження терміна «неправомірна вигода», що є більш вузьким поняттям порівняно з традиційним для нашого законодавства терміном «хабар», що вочевидь не відповідає меті посилення боротьби з корупцією [27, с. 60–76], та багато інших. Перед нами класичний приклад повного нерозуміння законодавцем його прямої функції з формалізації норм кримінального права і підміни цього призначення на одноосібне визначення їх змісту, що є негативним наслідком панування нормативізму в умовах сучасних реалій розвитку державності в Україні.

Тому для практичної реалізації ідеї побудови правової держави вкрай необхідним постає пошук нового визначення кримінального права, яке б затверджувало не тільки законність, а і права людини, змінювало б звичне для багатьох співвідношення права і держави на користь першого.

Цей підхід не є новим для кримінального права, адже на його основі в доктрині виникли і отримали розвиток уявлення про так зване широке розуміння права і, як наслідок, про розмежування права і закону. Згідно з відповідною концепцією [8], до права були включені не тільки юридичні норми, а й правові відносини, а також правова ідеологія і правосвідомість.

Такий погляд на праворозуміння дає можливість подолати юридичний формалізм, а його демократична ідея полягає в тому, щоб законність не тіль-

ки проголошувалася на папері, тобто в тексті закону, але і втілювалася в житті як за допомогою практичної діяльності органів державної влади та правопорядку, так і відповідно із правосвідомістю громадян.

На жаль, наразі вказана концепція праворозуміння лише частково використовується в кримінальному праві України і то лише в тій частині, яка стосується правовідносин як однієї з його ознак. А тим часом світова наукова думка пішла значно далі у своїх пошуках. Отже, може так статися, що поки вітчизняні вчені-теоретики будуть лише «примірювати» різні погляди на праворозуміння до їх відповідності українському кримінальному праву, практика, враховуючи останні тенденції щодо міждержавних об'єднань, сама по собі почне усувати кордони між правовими сім'ями і правовими системами, підриваючи основи правового плюралізму. Так, наприклад, на думку А. І. Ковлера, процес створення єдиного міжнародного правового простору вже розпочався. І відтепер, на його погляд, «історія європейського права пишеться в Брюсселі і в Страсбурзі» [28, с. 5], а не на рівні вітчизняного законодавства.

Не переоцінюючи значущості настільки крайнього, хоча і не позбавленого справедливої складової зауваження вченого, зазначимо, що останнім часом у вітчизняній юридичній літературі також з'являються визначення кримінального права, у яких, крім традиційної природи цього юридичного феномену – визначення кримінальних правопорушень і караності діянь, робиться акцент на такі його ознаки, як правовідносини, а також на правову ідеологію та правосвідомість суспільства. Так, Н. Ф. Кузнецова вважає, що кримінальне право як галузь, підсистема системи права є більш широким поняттям, ніж кримінальне законодавство. Воно включає в себе не тільки кримінальне законодавство, яке є системою норм, прийнятих вищим органом влади, що визначає принципи і підстави кримінальної відповідальності, коло діянь, які декларуються як кримінальні правопорушення, види і розміри покарань за них, підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, а й «кримінально-правові відносини, пов'язані із законотворчістю і правозастосуванням» [4, с. 1–2].

Зі свого боку Ю. Є. Пудовочкін визначає кримінальне право як «самостійну галузь права, що являє собою засновану на ідеях законності, рівності, вини, справедливості та гуманізму систему правових норм, прийнятих вищим органом представницької влади, що визначають злочинність і караність суспільно небезпечних діянь, регулюючи їх за допомогою заборони, зобов'язання, дозволу або заохочення, що виникають із моменту вчинення злочину на основі правовідносин між особою, яка вчинила злочин, і державою в особі її компетентних органів» [10, с. 182].

Проте найбільше заслуговує на підтримку думка, висловлена із цього приводу В. О. Навроцьким. Цей учений також підтримує ідею розмежування та співвідношення між собою понять кримінального права і кримінального закону, але через відому формулу «зміст і форма», справедливо вказуючи на таку природу речей, що «ніколи зміст не може існувати без відповідної форми, а форма не може бути беззмістовною». А тому, як висновок, він вважає, що, «з одного боку, ототожнення кримінального права і закону, з іншого – їх протиставлення – є крайніми» [6, с. 25]. На жаль, В. О. Навроцький не надає власного визначення кримінального права, але пропонує щодо розкриття його змісту враховувати призначення та роль цієї галузі права у суспільстві, відрізняючи її від функцій і завдань КК. Тому функції кримінального права як галузі права, на відміну від усталених у науці поглядів, він бачить: 1) у формулюванні вимог суспільства щодо визначення кола й ознак діянь, які є злочинами, і заходів реагування на такі діяння; 2) у визначенні обставин, за наявності яких діяння, що характеризуються певними ознаками злочину, визнаються незлочинними; 3) у визначенні підстав для звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання.

Розвиваючи думку вченого, зазначимо, що ключовим, на наш погляд, є те, що функція кримінального права полягає саме в тих правовідносинах, що виникають із вимог суспільства, а не з державницького розуміння реалізації забезпечення охорони і попередження, що є притаманними законодавчому припису. І, як наслідок, функція кримінального закону хоча і пов'язана, але не обов'язково має співпадати з функціями кримінального права. А це є принциповим зауваженням.

Щодо завдань кримінально-правової галузі, то і вони мають певну відмінність від завдань кримінального закону. Якщо завданням КК згідно з ч. 1 ст. 1 є «правове забезпечення охорони найбільш важливих суспільних відносин, а також запобігання кримінальним правопорушенням», то завдання кримінального права повинне ґрунтуватися на досягненні справедливості у сфері протидії кримінально протиправним діянням згідно з тезою: «щоб кожний, хто заслуговує відповідальності за кримінально протиправне діяння, був підданий кримінальній відповідальності і кожний, хто не є винним перед суспільством, не був притягнутий до такої відповідальності» [6, с. 29]. Висновок не є беззаперечним, утім, виходячи, наприклад, із «лібертарних» поглядів на праворозуміння, є досить логічним.

Отже, виділення поняття кримінального права, дещо відмінного від поняття кримінального закону, має під собою достатнє теоретичне обґрунтування і є вельми перспективним для подальших наукових досліджень, хоча ця теза (розмежування права і закону, «неспівпадіння» функцій і завдань остан-

ніх) сама по собі породжує низку незручних і таких, що потребують розв'язання, питань як для теорії кримінального права, так і для правозастосовчої діяльності.

Саме тому автори цієї статті не підтримують концепцію, запропоновану робочою групою Комісії з питань правової реформи, створеною згідно з указом Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 із приводу питань розвитку кримінального права, а саме – прийняття нового КК України в тій редакції, що запропонована на розгляд наукової громадськості у 2021 р. Вважаємо, що більш доречним на даному етапі було б здійснення ревізії чинного КК, а вже згодом, на ґрунті виявлених недоліків і апробації новел, прийняття Кримінального кодексу на принципово нових засадах.

Не переоцінюючи привабливості запропонованого в цій роботі підходу до праворозуміння, не виключаємо, що він викличе багато зауважень: швидше за все, вийде так, що у всесвітній історії було багато законів, але не так уже й багато таких, які можна було б назвати правовими. Наприклад, важко сказати, чи існували такі закони у східних деспотіях або на різних етапах радянської історії. Адже багато законів були явно несправедливими, антигуманними, отже не могли відповідати вимогам суспільства. Як, до речі, ставитись до поняття злочину у Керівних засадах кримінального права 1919 р., які діяли на території України і згідно з якими ним визнавалось «суспільно небезпечне діяння, що посягає на суспільний лад і правопорядок, встановлений на перехідний до комуністичного ладу період часу», до їх положень про аналогію кримінального закону тощо.

Безумовно, можна припустити певну логіку в аргументах тодішніх розробників кримінального законодавства про те, що декілька років радянської влади – строк занадто малий для правильного прогнозу можливих форм злочинного прояву через відсутність історичних аналогів соціалістичного КК, але навряд чи це було вимогою суспільства. Або славнозвісний у вітчизняній історії «закон від сьомого-восьмого», чи інакше «закон про п'ять колосків», згідно з яким за розкрадання колгоспного і кооперативного майна передбачався розстріл із конфіскацією всього майна або, за пом'якшуючих обставин, позбавлення волі на строк не нижче 10 років із конфіскацією всього майна. Амністія в цих випадках взагалі заборонялась. Можливо, цей закон і відповідав інтересам держави на тому етапі її розвитку, але для суспільства він явно був жахливим.

У контексті сказаного оцінка багатьох нині чинних законів також не є однозначною. Отже, якщо не всі закони відповідають інтересам і вимогам суспільства і не є справедливими, то як суспільство повинно до них ставитися? І це лише одне питання, що постає не тільки перед теорією і практикою застосування кримінального права, а й перед державою в цілому.

На нашу думку, відповіді знаходяться в площині розуміння принципу розмежування кримінального права і кримінального закону, а також тих юридичних наслідків, які при цьому настають. Як здається, невірним є виключення соціального змісту з поняття закону та перетворення його на «чисту» формальність у порівнянні зі змістом поняття кримінального права. Ще більш неправильним уявляється односторонній підхід до оцінки справедливості як ознаки права через протиставлення такої уяви людини і суспільства з одного боку і інтересів держави з іншого. Слід враховувати, що як людина і суспільство мають свої уявлення про відповідність закону їхнім правам, так і держава як соціальне утворення може мати відповідні інтереси, які є вкрай важливими для її життєдіяльності і не обов'язково співпадають з уявленням про справедливість вузького кола осіб. Наприклад, державна зрада у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту – ст. 111 КК. Такий перехід, очевидно, може бути зумовлений не тільки бажанням заподіяти шкоду основам національної безпеки України, а й незгодою щодо форми державного устрою, напряму розвитку держави або з її ідеологією (такі випадки під час Другої світової війни, як відомо, мали масовий характер не тільки в Україні, але і у Франції, у Німеччині, в Росії тощо). І такі уявлення повинні, на думку авторів, бути узгоджені з основами національної безпеки, а не протиставлені їм.

Насправді зміст будь-якої правової системи зумовлюється історичними закономірностями і не є однозначним. Історичний досвід людства показує, що авторитет позитивного права, який створюється далекоглядною державою, із часом може і повинен ставати часткою уяви суспільства про справедливість і в подальшому розглядатися в нерозривній єдності зі змістом кримінально-правових норм. Тому вважаємо, що кримінальне право є інструментом не тільки держави, а і суспільства, а також особистості (громадянина) щодо їхнього уявлення про кримінальну протиправність, караність і суміжні поняття. І протиставляти ці уявлення є недоцільним.

Щодо сучасного закону, то останній є винятковим уявленням держави про вимоги суспільства у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями та їх доцільність для неї самої. А тому ніде в світі немає тільки «доброго права» і тільки «поганих законів». У кожній правовій системі є і те, і інше, інакше ми відійдемо від об'єктивного принципу співіснування суспільства і держави (не суспільства в межах держави і не держави заради суспільства) та сконструюємо якесь суто штучне, еталонне право, що не відповідає дійсності сьогодення.

Із цієї точки зору мають право і навіть повинні існувати ідеальні моделі правових актів і систем, розроблятися принципи, аксіоми і постулати кримі-

нального права, пропагуватися прогресивні і піддаватися критиці консервативні, реакційні законопроекти і закони. Наскільки ж повно закон як форма їх вираження буде відповідати цим ідеалам, настільки і держава буде претендувати на свою правову форму. Утім регулювання боротьби з кримінальними правопорушеннями, як і обмеження відповідним актом форм цього регулювання через закон, не є випадковим. Адже світ не знає більш вдалого способу формалізації норм відповідного права, і з цим треба рахуватись.

Законодавцю, суспільству, державі і особливо пересічному громадянину повинна бути притаманна чітка і визначена позиція: побажання, переконання чи думки, до яких потрібно прагнути, залишаються лише як ідеальна модель норми кримінального права до того часу, поки вони не прийняті належним чином у встановленому конституцією порядку. Відповідно, і положення цих законів мають виражати як волю народу, так і об'єктивні інтереси держави, а не окремої частини правлячої еліти. Тому створення представницьких (законодавчих) органів, Конституційного Суду України, прийняття та подальше вдосконалення Конституції України є єдиним легітимним інструментом для досягнення цієї мети, хоча й переоцінювати їх значення без урахування правосвідомості є недоцільним.

Висновки. Таким чином, усім відоме визначення права як «мистецтва добрих і справедливих вчинків» (*Jus est ars boni et aequi*), надане ще давньоримським юристом Цельсом Молодшим більше ніж дві тисячі років тому, було й залишається актуальним і для сьогодення.

Узагальнюючи зміст вищезазначеного, можна зробити низку висновків.

По-перше, поняття «кримінальне право» і «кримінальний закон» відрізняються за обсягом. Право – більш широке поняття. Крім кримінального закону – вищого акта законодавчої влади – воно включає в себе правові відносини, правосвідомість, а також може охоплювати й інші нормативні приписи (наприклад, норми міжнародного права).

По-друге, відмінність права від закону існує і за походженням. Закон видається державою, а право безпосередньо виникає із суспільних або державних потреб, базується на демократичних ідеях і передує закону. «Держава, – як писав Р. З. Лівшиць, – не створює право, вона повинна закріпити сформовані у суспільстві уявлення про справедливість» [29, с. 17]. Ще далі в цьому питанні йшов Л. С. Явіч, визнаючи правом «об'єктивні суспільні відносини навіть до їх санкціонування законом» [30].

По-третє, відмінність права від закону існує і за змістом. «Право, – писав В. С. Нерсесянц, – ... не слід, звичайно, змішувати з різними загальнообов'язковими актами – законами, декретами, указами, постановами, прецедентами, офіційно санкціонованими звичаями і т. д., словом – з офіційно

встановленим (так званим позитивним) правом. На відміну від закону, праву притаманні ознаки рівності і свободи. Де немає ... принципу рівності, там немає і права як такого. Формальна рівність, тим самим, є найбільш абстрактним визначенням права, загальним для будь-якого права і специфічним для права взагалі» [31, с. 22]. Щодо кримінального права ця теза повністю знаходить своє відображення у принципі «*nullum crimen sine poena, nulla poena sine lege, nullum crimen sine poena legali*», якщо його зміст інтерпретувати таким чином: 1) **ознака рівності** – кожне покарання за своїм обсягом і змістом відповідає уявленням суспільства про небезпечність скоєного діяння (немає кримінальної протиправності без покарання); 2) **ознака свободи** – до жодного не можуть бути застосовані відповідні заходи державного примусу, окрім як у випадках, передбачених КК (немає покарання без закону); 3) **обидві ознаки водночас** – усі рівні перед законом, і якщо для цього є підстави, ніхто не повинен уникнути кримінальної відповідальності (немає кримінального правопорушення без законного покарання).

Нарешті, по-четверте: пануючий у сучасному кримінальному праві погляд на його зміст винятково через позитивістську складову є застарілим і не задовольняє кримінально-правову думку. Поглиблення уявлень про сутність кримінального права, крім традиційних його ознак – кримінальної протиправності, караності, інших видів кримінально-правового впливу тощо, повинно бути засноване на правових ідеях, принципах, нормах, суспільних відносинах як єдиному цілому. Тому наукові дослідження на даному етапі розвитку вчень про право потребують нових спрямувань у бік поширення застосування в них інтегративної концепції праворозуміння, що відповідає реаліям «лібертарної» теорії, а не вузьким підходам до його розуміння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бажанов М. И. Избранные труды / отв. ред. В. Я. Таций. Харьков : Право, 2012. 1244 с.
2. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Н. М. Оніщенко та ін. ; відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк : ПП «ВД «Кальміус»», 2013. 424 с.
3. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. 432 с.
4. Курс уголовного права. Общая часть: учебник. Т. 1: Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. Москва : Зерцало, 1999. 624 с.
5. Наумов А. В. Российское уголовное право. Т. 1 : Общая часть : курс лекций. Москва : Волтерс Клувер, 2011. 768 с.
6. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
7. Панов М. І. Функціональний підхід у дослідженнях кримінального права. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, за-*

- конотворення та правозастосування : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12–13 жовт. 2016 р. Харків : Право, 2016. С. 17–21.
8. Пионтовский А. А. К вопросу о взаимоотношении объективного и субъективного права. *Советское государство и право*. 1958. №5. С. 25–36.
 9. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.
 10. Пудовочкин Ю. Е., Дорогин Д. А. Учение о преступлении и о составе преступления : учеб. пособие. Москва : РГУП, 2017. 224 с.
 11. Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. 198 с.
 12. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
 13. Уголовное право. Общая часть : учебник / под ред. Н. И. Ветрова, Ю. И. Ляпупова. Москва : Новый Юрист : КноРус, 1997. 592 с.
 14. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія. Харків : Право, 2012. 312 с.
 15. Мальцев В. В. Введение в уголовное право. Волгоград : ВЮИ МВД России, 2000. 204 с.
 16. Shepitko M. V. Criminal Legislation Trends in Ukraine (Evidence from Crimes Against Justice). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. Vol. 27, No. 2. P. 131–141. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2020-27-2-174>.
 17. Энциклопедия уголовного права. Понятие уголовного права. Т. 1 / Волженкин Б. В., Лесников Г. Ю., Лопашенко М. А. и др. ; отв. ред. Малинин В. Б. Санкт-Петербург : Изд. проф. Малинина, 2005. 698 с.
 18. Недбайло П. Е. Вопросы структуры советских правовых норм в связи с постепенным перерастанием их в правила коммунистического общежития. *Право и коммунизм* : сб. ст. / под ред. Д. А. Керимова. Москва : Юрид. лит., 1965. С. 118–139.
 19. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2-е. Т. 1. Москва : Гос. изд-во полит. лит., 1955. 722 с.
 20. Зинченко И. А. Составные преступления. Харьков : СПД ФЛ Вапнярчук Н. М., 2005. 176 с.
 21. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация / Дагель П. С., Злобин Г. А., Келина С. Г. и др. ; отв. ред.: Кудрявцев В. Н., Яковлев А. М. Москва : Наука, 1982. 303 с.
 22. Концепція реформування Кримінального кодексу України та інших актів чинного законодавства про відповідальність за правопорушення у публічній сфері. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 17–19 жовт. 2019 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), А. П. Гетьман, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2019. С. 23–24.
 23. Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Функції кримінального права та їх співвідношення із функціями закону про кримінальну відповідальність. *Економічна теорія та право*. 2017. №3 (30). С. 171–185.
 24. Концепція реформування кримінального законодавства України : проект / Робоча група з питань розвитку кримін. права. 2020. 16 с. URL: <https://>

newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/08/25/povnyj-tekst-kontseptsiyi-reformuvannya-kk-ukrayiny.pdf.

25. Tiutiuhin V. I., Baida A. O., Bazeliuk V. V. Legal restrictions on medical intervention during operation on female genitalia for non-medical purposes. *Wiadomości Lekarskie*. 2020. Vol. LXXIII. Iss. 12. Part 2. P. 2909–2918.
26. Таций В., Борисов В., Тютюгин В. Стабильность и динамизм – необходимые условия эффективности и качества законодательства Украины об уголовной ответственности. *Современные проблемы уголовно-правового воздействия* : межгос. сб. науч. ст. ЛГУ ВД им. Э. А. Дидоренко (Украина) Ин-та философии, социологии и права Волг. ГУ (Россия). Б. м., 2013. С. 71–84.
27. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію : наук.-практ. комент. Харків : Право, 2013. 424 с.
28. Ковлер А. И. Антропология права : учеб. для вузов. Москва : Норма (Норма – Инфра), 2002. 480 с.
29. Лившиц Р. З. Право и закон в социалистическом правовом государстве. *Советское государство и право*. 1989. №3. С. 15–22.
30. Явич Л. С. Право и общественные отношения (методологический аспект проблемы). *Проблемы теории социалистического государства и права*. Москва : Ин-т государства и права, 1977. С. 114.
31. Нерсесянц В. С. Философия права : учебник. Москва : Инфра-М – Норма, 1997. 652 с.

REFERENCES

1. Bazhanov, M. I. (2012). *Izbrannye trudy [Selected Works]*. V. Ya. Tatsiy (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Russian].
2. *Iurydychna vidpovidalnist: problemy vykliuchennia ta zvilnennia*. (2013). [Legal responsibility: problems of exclusion and dismissal]. Yu. V. Baulin (Ed.). Donetsk: Kalmius [in Ukrainian].
3. *Kryminalne pravo i zakonodavstvo Ukrainy. Zahalna chastyna: kurs lektsii*. (2001). [Criminal law and legislation of Ukraine. The general part. Course of lectures]. M. Y. Korzhanskyi (Ed.). Kyiv: Atika [in Ukrainian].
4. *Kurs ugolovnoho prava. Obshchaya chast': uchebnyk. T. 1: Ucheniye o prestuplenii*. (1999). [Course of criminal law. General part: textbook. T. 1: The doctrine of crime]. N. F. Kuznetsova & I. M. Tyazhkova (Eds.). Moscow: Zertsalo [in Russian].
5. Naumov, A. V. (2011). *Rossiyskoye ugolovnoye pravo. Tom 1. Obshchaya chast': kurs lektсий [Russian criminal law. Vol. 1. General part: a course of lectures]*. Moscow: Wolters Kluwer [in Russian].
6. *Ukrainske kryminalne parvo. Zahalna chastyna: pidruchnyk*. (2013). [Ukrainian criminal law. General part: textbook]. V. O. Navrotskyi (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
7. Panov, M. I. (2016). Funktsionalnyi pidkhid u doslidzhenniakh kryminalnoho prava [Functional approach in the study of criminal law]. *Sotsialna funktsiia kryminalnoho prava: problemy naukovoho zabezpechennia, zakonotvorennia ta pravozastosuvannia: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 12–13 zhovt. 2016 r. – The social function of*

- criminal law: problems of scientific support, lawmaking and law enforcement: materials intern. scientific-practical conf.*, Oct. 12–13. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Piontkovskiy, A. A. (1958). K voprosu o vzaimootnoshenii ob''yektivnogo i sub''yektivnogo prava [To the question of the relationship between objective and subjective law]. *Sovetskoye gosudarstvo i pravo – Soviet state and law*, 5, 25–36 [in Russian].
 9. Ponomarenko, Yu. A. (2020). *Zahalna teoriia vyznachennia karanosti kryminalnykh pravoporushen [General theory of determining the punishment of criminal offenses]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
 10. Pudovochkin, Yu. Ye., & Dorogin, D. A. (2017). *Ucheniye o prestuplenii i o sostave prestupleniya [The doctrine of crime and the elements of a crime]*. Moscow: RGUP [in Russian].
 11. Filimonov, V. D. (2003). *Okhranitel'naya funktsiya ugolovnoho prava [Protective function of criminal law]*. Sankt-Peterburg: Yuridicheskii tsentr Press [in Russian].
 12. *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk. (2020). [Criminal law of Ukraine. General part: textbook]*. V. Ya. Tatsiy, V. I. Tiutiuhin & V. I. Borysov (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
 13. *Ugolovnoye pravo. Obshchaya chast'. Uchebnik. (1997). [Criminal law. A common part. Textbook]*. N. I. Vetrova, & Yu. I. Lyapupova. (Eds.). Moscow: Novyy Yurist: KnoRus [in Russian].
 14. Naden, O. V. (2012). *Teoretychni osnovy kryminalno-pravovoho rehulivannia v Ukraini [Theoretical foundations of criminal law regulation in Ukraine]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
 15. Mal'tsev, V. V. (2000). *Vvedeniye v ugolovnoye parvo [Introduction to criminal law]*. Volgograd: VYUI MVD Rossii [in Russian].
 16. Shepitko, M. V. (2020). Criminal Legislation Trends in Ukraine (Evidence from Crimes Against Justice). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27 (2), 131–141. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2020-27-2-174>.
 17. *Entsiklopediya ugolovnoho prava. Ponyatiye ugolovnoho prava. (2005). [Encyclopedia of criminal law. The concept of criminal law]*. (Vol. 1). V. B. Malinin (Ed.). Sankt-Peterburg: Izd. prof. Malinina [in Russian].
 18. Nedbaylo, P. Ye. (1965). Voprosy struktury sovetskikh pravovykh norm v svyazi s postepennym pererastaniyem ikh v pravila kommunisticheskogo obshchezhitia [Questions of the structure of Soviet legal norms in connection with their gradual development into the rules of a communist community]. *Pravo i kommunizm – Law and Communism*. D. A. Kerimov (Ed.). Moscow: Yuridicheskaya literatura (pp. 118–139) [in Russian].
 19. Marx, K., & Engels, F. (1955). *Sochineniya [Works]*. (Vol. 1). Moscow: Gosudarstvennoye izdatel'stvo politicheskoy literatury [in Russian].
 20. Zinchenko, I. A. (2005). *Sostavnyye prestupleniya [Compound crimes]*. Kharkiv: SPD FL Vapnyarchuk N. M. [in Russian].
 21. *Osnovaniya ugolovno-pravovogo zapreta. Kriminalizatsiya i dekriminalizatsiya. (1982). [Grounds for criminal law prohibition. Criminalization and decriminalization]*. Kudryavtsev, V. N., & Yakovlev, A. M. (Eds.). Moscow: Nauka [in Russian].
 22. Kontseptsiiia reformuvannia Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh aktiv chynnoho zakonodavstva pro vidpovidalnist za pravoporushennia u publichnii sferi. (2019). [The

- concept of reforming the Criminal Code of Ukraine and other acts of current legislation on liability for offenses in the public sphere]. *Kontseptualni zasady novoi redaktsii Kryminalnogo kodeksu Ukrainy: materialy mizhnar. nauk. konf.*, Kharkiv, 17–19 zhovt. – *Conceptual principles of the new edition of the Criminal Code of Ukraine: materials of the international sciences conference*, Kharkiv, October 17–19. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
23. Zinchenko, I. O., & Shevchenko, Ye. V. (2017). Funktsii kryminalnogo prava ta yikh spivvidnoshennia iz funktsiiamy zakonu pro kryminalnu vidpovidalnist [Functions of criminal law and their relationship with the functions of the law on criminal liability]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 3 (30), 171–185 [in Ukrainian].
 24. The working group on reforming criminal law (2020). *Kontseptsiiia reformuvannia kryminalnogo zakonodavstva Ukrainy: proiekt. [The concept of reforming the criminal legislation of Ukraine: draft]*. Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/08/25/povnyj-tekst-kontseptsiiyi-reformuvannya-kk-ukrayiny.pdf> [in Ukrainian].
 25. Tiutiuhin, V. I., Baida, A. O., & Bazeliuk, V. V. (2020). Legal restrictions on medical intervention during operation on female genitalia for non-medical purposes. *Wiadomości Lekarskie, LXXII* (12.2), 2909–2918.
 26. Tatsiy, V., Borisov, V., & Tiutiuhin, V. (2013). Stabil'nost' i dinamizm – neobkhodimyye usloviya effektivnosti i kachestva zakonodatel'stva Ukrainy ob ugolovnoy otvetstvennosti [Stability and dynamism are necessary conditions for the effectiveness and quality of Ukrainian legislation on criminal liability]. *Sovremennyye problemy ugolovno-pravovogo vozdeystviya: mezghosudarstvennyy sbornik nauchnykh statey LGU VD im. E. A. Didorenko (Ukraina) instituta filosofii, sotsiologii i prava Volg. GU (Rossiya) – Modern problems of criminal law impact: an interstate collection of scientific articles of the Leningrad State University of Internal Affairs named after E. A. Didorenko (Ukraine) Institute of Philosophy, Sociology and Law Volg. GU (Russia)*, 71–84 [in Russian].
 27. Kyrychko, V. M. (2013). *Kryminalna vidpovidalnist za koruptsiuu [Criminal liability for corruption]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
 28. Kovler, A. I. (2002). *Antropologiya prava [Anthropology of law]*. Moscow: Norma (Norma – Infra) [in Russian].
 29. Livshits, R. Z. (1989). Pravo i zakon v sotsialisticheskoy pravovoy gosudarstve [Law and law in a socialist legal state]. *Sovetskoye gosudarstvo i pravo – Soviet state and law*, 3, 15–22 [in Russian].
 30. Yavich, L. S. (1977). Pravo i obshchestvennyye otnosheniya (metodologicheskyy aspekt problemy) [Law and public relations (methodological aspect of the problem)]. *Problemy teorii sotsialisticheskogo gosudarstva i prava – Problems of the theory of the socialist state and law* (p. 114). Moscow: Institut gosudarstva i prava [in Russian].
 31. Nersesyants, V. S. (1997). *Filosofiya prava [Philosophy of law]*. Moscow: Infra-M – Norma [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 27.12.2021

Стаття пройшла рецензування 26.01.2022

Стаття рекомендована до опублікування 18.02.2022

И. А. ЗИНЧЕНКО

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры уголовного права №2 Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков

Е. В. ШЕВЧЕНКО

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры уголовного права №1 Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков

СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ПРАВОПОНИМАНИЕ В КОНТЕКСТЕ АПГРЕЙДА УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с современными взглядами на правопонимание и их влияние на соотношение уголовного права с уголовным законом. Анализируются различные научные теории по поводу объема и содержания права и закона, а также проблемные вопросы, которые вытекают из выводов об их несовпадении между собой. Предложен интеграционный подход как наиболее оптимальный при определении признаков и происхождения этих юридических явлений.

Ключевые слова: уголовное право, уголовный закон, норма уголовного права, правопонимание, позитивизм, нормативизм, либертарианство, широкое понимание права.

I. O. ZINCHENKO

Ph.D. in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Criminal Law Department No. 2, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

YE. V. SHEVCHENKO

Ph.D. in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Criminal Law Department No. 1, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

CONTEMPORARY VIEWS ON THE LEGAL CONSCIOUSNESS IN THE CONTEXT OF UPGRADING THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

Problem setting. The vulnerability of a one-sided approach to understanding the criminal law as the basis underpinning perceptions of other phenomena – either the strict normative interpretation or, on the contrary, the broad “libertarian” or “mondialisation” (related to globalization processes) one – under contemporary conditions for development of the criminal law doctrine becomes more and more obvious. A view on this peculiar field of the law through the prism of the positivist component, which currently dominates, does not satisfy the legal thought at the present stage of expertise. Modern trends of development of the juridical science require enhancing the understanding of the criminal law essence, which would be grounded in legal ideas, principles, norms, and social relationships

alongside its traditional characteristics (determining the criminality, punishability, and other types of legal measures) as a unity.

Recent research and publication analysis. The nature of the criminal law as a separate field within the science of criminal law has been ascertained in scientific papers of M. I. Bazhanov, Yu. V. Baulin, M. Y. Korzhanskyi, N. F. Kuznetsova, A. V. Naumov, V. O. Navrotskyi, M. I. Panov, A. A. Pionkovskiy, Yu. A. Ponomarenko, Yu. Ye. Pudovochkin, V. D. Filimonov, V. Ya. Tatsiy, et al. Nevertheless, a majority of scientific papers has insufficiently researched a matter on a separate analysis of the correlation between the criminal law and the criminal legislation based on contemporary theoretical views on the legal consciousness. Tendencies regarding their interaction and evolvement have not been analysed.

Paper objective. The integration of the positivism and normativism views on the law with opinions expressed by representatives of other conceptions of the legal consciousness enables us to imagine the criminal law more broadly as an integral phenomenon, showing its essence and interaction with the criminal legislation, their correlation between each other, and the content and scope of each of these juridical phenomena separately.

Paper main body. Taking into account the cognition of particular legal phenomena, a notion of the criminal law within a certain type of legal consciousness underlies developing the criminal law theory, as well as the law-making activity of a legislator.

The disclosure of the criminal law nature is usually concentrated in its definition and embodies the general conception of law. To practically implement an idea of building a legal state, it is imperative to search for a new definition of the criminal law, which would approve the legitimacy alongside human rights and shift the common balance between the law and the state in favour of the former.

This approach is not new for the criminal law because it has underpinned appearing and enhancing the perception of the so-called broad interpretation of the law and, as a result, the perception of a distinction between the law and the legislation in the doctrine. According to the corresponding conception, the law includes juridical rules, as well as legal relationships, a legal ideology, and the legal consciousness.

Such view on the legal consciousness allows overcoming the juridical formalism while its democratic idea implies that the legitimacy should be embodied in the real life rather than proclaimed only on paper, that is to say in a text of a legal act. The implementation of this idea should be supported by practical activities of government agencies and law enforcement bodies in accordance with the legal consciousness of citizens.

The key point is that a function of the criminal legislation consists in legal relationships derived from requirements of a society rather than the governmental perception of the enforcement of ensuring the security and prevention being inherent to a legal injunction. Although a function of the criminal legislation is related to functions of the criminal law, it should not coincide with them.

Conclusion of the research. Firstly, a notion of criminal law and a notion of criminal legislation differ in scope. The law is a broader notion. In addition to the criminal legislation being a supreme act of legislative power, the law includes legal relationships and the legal

consciousness, and may encompass other legal injunctions (for instance, rules of the international law). Secondly, there is a distinction between the law and the legislation in their origination. The legislation is issued by the state while the law directly derives from public or governmental needs, is grounded in democratic ideas, and precedes the legislation. Thirdly, there is a difference between the law and the legislation in the context of their content. With regard to the criminal law, this assertion is fully reflected in the following principle: “*nullum crimen sine poena, nulla poena sine lege, nullum crimen sine poena legali*”. Fourthly, a view on the content of the criminal law exclusively through the positivist component, which prevails within the contemporary criminal law, is obsolete and does not satisfy the legal thought. At the present stage of developing the doctrines on the law, scientific researches should be oriented towards new fields concerned with extending the application of an integrative conception of the legal consciousness within these doctrines. Such tendency will conform to realities of the libertarian theory rather than strict approaches to the legal consciousness.

Short abstract for an article

Abstract. The authors consider issues related to contemporary views on the legal consciousness and its influence on the criminal legislation of Ukraine. The authors analyse the modern scientific thought regarding the scope and the content of categories of the law and the legislation, ascertain their correlation, and prove that the above-mentioned categories differ and match neither in size nor in content. The authors suggest using an integrative approach as the most optimal for determining an influence of the legal consciousness on upgrading the domestic criminal legislation.

Key words: criminal law, criminal legislation, rules of the criminal law, legal consciousness, positivism, normativism, libertarianism, mondialisation, broad interpretation of the law.

Article details:

Received: 27 December 2021

Revised: 26 January 2022

Accepted: 18 February 2022

Рекомендоване цитування: Зінченко І. О., Шевченко Є. В. Сучасні погляди на праворозуміння в контексті апгрейду кримінального законодавства України. *Економічна теорія та право*. 2022. № 1 (48). С. 81–103. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-81.

Suggested Citation: Zinchenko, I. O., & Shevchenko, Ye. V. (2022). Suchasni pohliady na pravorozuminnia v konteksti apgreidu kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy [Contemporary views on the legal consciousness in the context of upgrading the criminal legislation of Ukraine]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (48), 81–103. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-81.

DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-104
УДК 347.73:336.22:346.2:347.19

К. К. НЕДОСТУП

аспірантка кафедри цивільного, господарського та екологічного права Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»,

Україна, м. Дніпро

e-mail: nkatty2311@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0122-7007>

Г. В. ІЛЮЩЕНКО

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри цивільного, господарського та екологічного права Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»,

Україна, м. Дніпро

e-mail: iliushchenko.h.v@nmu.one

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6288-779X>

ПЕРЕЛІК ПОДАТКОВИХ АГЕНТІВ ТУРИСТИЧНОГО ЗБОРУ: DE LEGE LATA^{1, 2}

У статті проаналізовано законодавчо закріплений склад податкових агентів туристичного збору. Відмічено, що розроблені й затверджені органами місцевого самоврядування нормативно-правові акти, що встановлюють процедуру справляння туристичного збору на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, дублюють перелік податкових агентів, закріплений у підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 Податкового кодексу України. Сформульовано дефініцію поняття «квартирно-посередницька організація». Обґрунтовано авторську редакцію підп. 268.5.2 і доповнення змісту підп. 268.6.1 п. 268.6 ст. 268 Податкового кодексу України.

Ключові слова: відокремлений підрозділ, квартирно-посередницька організація, податковий агент туристичного збору, фізична особа – підприємець, юридична особа.

¹ З погляду чинного закону; з погляду чинного права (лат.).

² © Недоступ К. К., Ільющенко Г. В., 2022. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

Постановка проблеми. Практика справляння окремих податків і зборів з їх платників – фізичних осіб за допомогою визначених податковим законодавством суб'єктів господарювання у вітчизняному оподаткуванні існувала завжди. Зокрема, готельний збір справлявся (01.04.1994 – 01.01.2004) з осіб, які проживали в готелях, і перераховувався в бюджет місцевого самоврядування адміністрацією готелю; курортний збір (01.04.1994 – 01.01.2011) брався з громадян, які прибували до курортної місцевості, адміністрацією готелю та іншими установами готельного типу під час реєстрації прибулих, а також квартирно-посередницькими організаціями при направленні осіб (крім прибулих за путівками туристично-екскурсійних установ і організацій) на поселення в будинки (квартири), що належать громадянам на праві власності [1].

Сьогодні суб'єктів господарювання, за допомогою яких справляються податки і збори, називають податковими агентами. Цей юридичний термін уперше з'явився в тексті Податкового кодексу України (ПКУ) [2], у підп. 14.1.180 п. 14.1 ст. 14 та ст. 18 якого й закріплено його правові дефініції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З 01.01.2011 в Україні на підставі ПКУ розпочато справляння туристичного збору. Одні науковці, зокрема Надьон О. (Nadon O.), Шведун В. (Shvedun V.) [3, с. 137], Остапчук В. О. (Ostapchuk V. O.) [4, с. 190], Савчук Д. Г. (Savchuk D. H.) [5, с. 189], вважають його «новим обов'язковим платежем, який було введено до податкової системи», інші – «об'єднанням готельного ... та курортного зборів» (Думчиков М. О. (Dumchikov M. O.) [6, с. 122], Кучабський О. Г. (Kuchabskyi O. G.), Гончаренко М. В. (Honcharenko M. V.) [7, с. 124], Лазука С. Б. (Lazuka S. B.) [8, с. 57–58]), «аналогом курортного збору» (авторський колектив і наукові рецензенти Науково-практичного коментаря до Податкового кодексу України [9, с. 335], Голобородько Т. В. (Holoborodko T. V.), Єршова У. І (Yershova U. I) [10, с. 449], Чвалюк А. М. (Chvaliuk A. M.) [11, с. 134]). Проте, враховуючи законодавчо закріплені процедури справляння вищеназваних місцевих зборів, можна припустити, що готельний і курортний збір були прототипами туристичного збору.

З моменту введення у вітчизняну податкову систему туристичного збору й дотепер його справляння в місцевий бюджет відбувається через податкових агентів. Вичерпний перелік їх наведено в підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 ПКУ [2] і ніколи не аналізувався науковцями. Праці сучасних учених – правників і економістів – здебільшого пов'язані з дослідженням їхнього статусу в податкових правовідносинах, аналізом чинного порядку справляння туристичного збору та вдосконаленням його правового регулювання.

Формулювання цілей. Мета статті – обґрунтування змін і доповнень норм ст. 268 Податкового кодексу України на основі правового аналізу законодавчо закріпленого складу податкових агентів туристичного збору.

Виклад основного матеріалу. Згідно з підп. 12.3.2 п. 12.3 ст. 12 ПКУ [2] орган місцевого самоврядування в разі прийняття рішення про встановлення туристичного збору зобов'язаний визначити всі його обов'язкові елементи, перелік яких закріплено в п. 7.1 ст. 7 ПКУ, дотримуючись критеріїв, урегульованих ст. 268 розд. XII цього кодексу. При цьому виключною компетенцією органів місцевого самоврядування є:

1) встановлення:

– ставки (ставок) туристичного збору в межах, визначених п. 268.3 ст. 268 ПКУ;

– сплати податковими агентами нарахованих авансових внесків туристичного збору щомісячно (підп. 268.7.1 п. 268.7 ст. 268 ПКУ);

2) «визначення переліку податкових агентів згідно із статтею 268 цього Кодексу» [2].

Зауважимо, що у сфері справляння туристичного збору органи місцевого самоврядування мають повноваження самостійно вирішувати питання про доцільність його справляння на підконтрольній їм території, встановлювати ставки збору та порядок його сплати податковими агентами, не змінюючи при цьому інші складові законодавчо врегульованої процедури його справляння.

Факт практичної реалізації органами місцевого самоврядування своїх вищеназваних законодавчо закріплених повноважень підтверджують результати правового аналізу змісту оприлюднених ними прийнятих рішень про встановлення туристичного збору та затверджених процедур його справляння (положення про порядок обчислення і сплати туристичного збору / положення про справляння туристичного збору / положення про туристичний збір / елементи встановлення туристичного збору / ставки та порядок обчислення та надходження до міського бюджету туристичного збору і т. п.).

Розроблені з дотриманням вимог підп. 12.3.2 п. 12.2 ст. 12 ПКУ [2] й затверджені органами місцевого самоврядування нормативно-правові акти фактично дублюють норми ст. 268 ПКУ, зокрема й ті, що встановлюють перелік податкових агентів туристичного збору. Вони не мають нових правових норм, а їхня наявність або відсутність у разі встановлення справляння на певній території туристичного збору ніяким чином не впливає на врегульовану ПКУ процедуру справляння цього місцевого збору (не змінює і не доповнює її) або на його фіскальну ефективність.

Виконуючи вимоги підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 ПКУ, органи місцевого самоврядування самостійно або залучаючи підпорядковані їм відповідні комунальні підприємства, складають списки податкових агентів туристичного збору та оприлюднюють їх на своїх офіційних сайтах. У зв'язку з тим, що реєстрація податкових агентів туристичного збору не входить до їхньої ком-

петенції, органи місцевого самоврядування отримують інформацію про них у різний спосіб: одні звертаються до територіального органу державної виконавчої влади в галузі статистики, інші комунікують із територіальними органами Державної податкової служби України або самотужки справляються із цим завданням (переважно сільські, селищні ради).

Таким чином, оприлюднені органами місцевого самоврядування вищезгадані списки містять:

1) тільки суб'єктів господарювання, що включені до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (ЄДР), перебувають на обліку в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), зареєстровані на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та здійснюють діяльність, віднесену до розділу 55 «Тимчасове розміщування» Класифікації видів економічної діяльності ДК 009:2010 [12];

2) вищеназвані суб'єкти господарювання та підпорядковані органам місцевого самоврядування відповідні комунальні підприємства, які справляють туристичний збір на умовах укладеного з ними договору.

Окремі органи місцевого самоврядування усвідомлюють, що оприлюднений ними список податкових агентів із справляння туристичного збору не є вичерпним. Тому вони в примітці до нього вказують на цей факт і зазначають, що податкові агенти, не включені в цей список, також справляють збір у місцевий бюджет. Утім деякі з них подібних приміток не роблять, із чого можна припустити, що вони або впевнені у повноті затвердженого й оприлюдненого ними списку податкових агентів, або формально виконують обов'язок, закріплений у другому абзаці підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 ПКУ [2].

Далі проаналізуємо законодавчо закріплений перелік податкових агентів туристичного збору [2, абз. 1 підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268].

Відомо, що справляння збору може здійснюватися такими суб'єктами права:

1) юридичними особами, їх філіями, відділеннями, іншими відокремленими підрозділами, фізичними особами – підприємцями, які надають послуги з тимчасового розміщення;

2) юридичними особами, які уповноважуються сільською, селищною, міською радою або радою об'єднаної територіальної громади справляти цей збір на умовах договору;

3) квартирно-посередницькими організаціями, які направляють неорганізованих осіб до фізичних осіб для тимчасового розміщення у житлі, що належить їм.

Згідно з підп. 14.1.30 п. 14.1 ст. 14 ПКУ [2] у ст. 268 цього кодексу поняття відокремлений підрозділ вживається у значенні, визначеному ст. 95 Ци-

вільного кодексу України (ЦКУ) [13]. Проте у згаданій статті ЦКУ визначено ознаки тільки двох видів таких структурних частин юридичної особи, а саме філії та представництва.

Отже, у податковому праві під філією розуміємо [13, ч. 1, 3, 4 ст. 95] підрозділ юридичної особи, наділений нею майном, який діє на підставі затвердженого нею положення, розташований поза її місцезнаходженням і здійснює всі або частину її функцій. Такий підрозділ не є юридичною особою. Його керівник призначається юридичною особою, що створила цей підрозділ, і діє на підставі виданої нею довіреності.

Види «інших відокремлених підрозділів» і визначення поняття «відділення» законодавчо не закріплено. Термін «відділення» у словниках тлумачиться так: «частина установи або підприємства; ... установа, що самостійно відає певними питаннями, входячи при цьому до складу іншої, більшої установи» [14, с. 137]. Натомість установа, згідно з ч. 1 ст. 83 ЦКУ [13], є однією з організаційно-правових форм юридичних осіб.

Визначення поняття «послуги з тимчасового розміщення (проживання)» закріплено в Порядку № 297, затвердженому Кабінетом Міністрів України 15.03.2006 [15, п. 3], та наведено в ДСТУ 4527:2006 [16, підп. 4.11 п. 4]. Застандартизованими є термін «засіб розміщення», види колективних та індивідуальних засобів розміщення та їх визначення [16, підп. 4.11 п. 4]. Водночас законодавчо не встановлено, яке саме розміщення (забезпечування принаймні місцями для ночівлі та санітарно-технічними зручностями [16, підп. 4.14 п. 4]) вважається тимчасовим. Разом із тим висновок щодо строку такого розміщення можна зробити зі змісту п. 4 згаданого вище Порядку № 297 [15] – він не повинен перевищувати «один місяць (для курортів строк визначається місцевими органами виконавчої влади)».

Отже, враховуючи вищевикладене, пропонуємо в тексті підп. «а» підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 ПКУ слова «філіями, відділеннями, іншими відокремленими підрозділами» замінити словами «їх відокремленими підрозділами» та викласти його в такій редакції: *«юридичними особами, їх відокремленими підрозділами, фізичними особами – підприємцями, які надають послуги з тимчасового розміщення»*.

Загальновідомо, що відокремлені підрозділи створює не податковий агент, а юридична особа [17, ч. 6 ст. 55, ч. 4 ст. 64]. Взяття органами Державної податкової служби України на облік таких її підрозділів як платників податків і зборів здійснюється за принципом організаційної єдності реєстраційних процедур, що проводяться державними реєстраторами [18], та процедур узяття на облік платників податків, що забезпечуються контролюючими органами [2, ст. 64; 19]. У результаті проведення передбачених законом реєстраційних

дій кожен відокремлений підрозділ юридичної особи перебуває на обліку в контрольному органі за його місцезнаходженням (основне місце обліку) [2, ст. 64; 19, п. 1.4 розд. I], а у разі, якщо в нього виникають обов'язки платника податків і зборів на території іншої адміністративно-територіальної одиниці, – за неосновним місцем обліку у відповідному контролюючому органі [19, п. 1.4 розд. I, п. 7.1 розд. VII]. Дані про відокремлений підрозділ юридичної особи вносяться у ЄДР [13, ч. 5 ст. 95; 18, підп. 20, 42 ст. 9].

Таким чином, на наш погляд, є підстави стверджувати, що підп. 268.7.2 п. 268.7 ст. 268 ПКУ [2] дублює норми податкового законодавства, зокрема підп. 16.1.1 п. 16.1 ст. 16 цього кодексу та п. 7.1 Порядку № 1588 [19]. Є очевидним, що його зміст сформульовано без урахування того, що згідно з вітчизняним законодавством створення та реєстрація відокремленого підрозділу, у тому числі як податкового агента з туристичного збору, – це відповідно право й обов'язок юридичної особи (господарської організації), і така її структурна одиниця не може бути юридичною особою [13, ч. 3 ст. 95; 17, ч. 6 ст. 55, ч. 4 ст. 64].

Усе це обґрунтовує доцільність виключення підп. 268.7.2 із змісту п. 268.7 ст. 268 ПКУ [2].

Стосовно податкових агентів, значених у підп. «в» підп. 268.5.2 п. 268.2 ст. 268 ПКУ [2] звернімо увагу на таке. Цю категорію податкових агентів передбачено для організації справляння туристичного збору «на умовах договору, укладеного з відповідною радою», з його платників – осіб, які здійснюють подорож по Україні й тимчасово розміщуються у житлі, що належить фізичним особам, не зареєстрованим як суб'єкт підприємницької діяльності.

Результати проведення правового аналізу прийнятих на пленарних засіданнях рад рішень про встановлення туристичного збору, змісту договорів про справляння цього збору та процедури їх укладання [20] свідчать про те, що органи місцевого самоврядування по-різному тлумачать і застосовують норми підп. «в» підп. 268.5.2 п. 268.2 ст. 268 ПКУ [2]. Вони не є контролюючим органом у сфері оподаткування, не мають права перебирати на себе його повноваження та функції, закріплені в ПКУ [2], Положенні про Державну податкову службу України [21]. Органи місцевого самоврядування компетентні [22, ст. 17] не уповноважувати, а призначати юридичну особу, що перебуває в комунальній власності відповідної територіальної громади, відповідальною за справляння туристичного збору з осіб, що тимчасово розміщуються в житлі, яке належить фізичним особам, за умови, якщо мета, предмет діяльності, обов'язки, визначені у статуті такого комунального підприємства, а також відомості про види його діяльності з ЄДР узгоджуються зі змістом доручення, закріпленого в рішенні ради [20].

Тому вважаємо слушною таку редакцію підп. «в» підп. 268.5.2 п. 268.2 ст. 268 ПКУ [2]: *«юридичними особами і фізичними особами – підприємцями, які рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаної територіальної громади призначено справляти туристичний збір у випадку надання послуг тимчасового проживання фізичними особами, які не зареєстровані як суб'єкт підприємницької діяльності»* [20]. Вона повністю відповідає законодавчо закріпленим повноваженням органів місцевого самоврядування та передбачає можливість справляння туристичного збору на території, на якій провадять свою господарську діяльність тільки фізичні особи – підприємці.

Натомість наявність у ПКУ [2] вищезазначеної норми спонукає до вирішення питання щодо відшкодування такому суб'єкту господарювання його витрат, пов'язаних із виконанням обов'язків податкового агента туристичного збору, на умовах договору, укладеного з відповідним органом місцевого самоврядування.

Необхідно зазначити, що така процедура справляння місцевого збору має низку недоліків, серед яких варто зазначити її фіскальну неефективність і формалізм у виконанні сторонами умов договору.

Платники туристичного збору, які тимчасово розміщуються в житлі, що належить фізичній особі, не зареєстрованій як суб'єкт підприємництва, спроможні самостійно сплатити цей збір у бюджет, скориставшись такими технологіями дистанційного банківського обслуговування, як «інтернет-банк» і «мобільний банк». Для цього їм необхідно самостійно обчислити суму туристичного збору та знати платіжні реквізити для її сплати у відповідний місцевий бюджет. Потрібна платникам збору для цього інформація має бути розміщена на офіційних сайтах органу місцевого самоврядування, територіального органу Державної податкової служби України, нею зобов'язані володіти фізичні особи, які використовують належне їм житло для надання послуг тимчасового розміщення.

Ефективність вищеописаного способу сплати туристичного збору підтверджується досвідом його застосування, зокрема на території Бердянської міської та Східницької територіальної громад.

На підставі вищенаведених аргументів пропонуємо в ст. 268 ПКУ [2]:

1) підп. «в» підп. 268.5.2 п. 268.5 виключити;

2) доповнити підп. 268.6.1 п. 268.6 словами *«платники збору, які тимчасово розміщуються в житлі, що належить фізичним особам, не зареєстрованим як суб'єкт підприємництва, самостійно розраховують податкове зобов'язання та сплачують його до відповідного місцевого бюджету»*.

Разом із тим, на наш погляд, наразі потребує роз'яснення зміст підп. «б» підп. 268.5.2 п. 268.2 ст. 268 ПКУ [2], насамперед через те, що поняття «квартирно-посередницька організація» не визначено у ст. 14 цього кодексу.

Скориставшись офіційним вебпорталом парламенту України [23], де, як відомо, у розділі «Термінологія» представлено визначення правових понять, які закріплено в усіх документах з бази даних «Законодавство України» на момент звернення до цього інформаційного ресурсу, було встановлено, що нині не існує законодавчої дефініції вищезгаданого поняття.

Сучасні науковці з метою вирішення проблем «щодо застосування певного законодавства до однорідних правовідносин у сфері господарювання» досліджують тотожність таких понять, як «суб'єкт господарського права», «учасники господарських відносин», «суб'єкти господарювання», «суб'єкти підприємницької діяльності» [24], обґрунтовують застосування понять «компанія», «корпорація», «організація», «підприємство», «установа», «фірма» [25]. Натомість багатокomпонентний термін «квартирно-посередницька організація» залишається поза їхньою увагою. Його тлумачення не знайдено в юридичних і економічних термінологічних словниках.

Отже, словосполучення «квартирно-посередницька організація» можна віднести до лексики розмовного стилю та припустити, що під час писання Податкового кодексу України відбулося компілювання, а саме було використано норми ст. 7 Декрету Кабінету Міністрів України від 20.05.1993 № 56-93 [1], які встановлювали порядок справляння курортного збору.

Далі з'ясуємо, які суб'єкти господарювання можна назвати квартирно-посередницькими організаціями.

Згідно з ч. 1 ст. 382 ЦКУ [13] «квартирою є ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного у ньому проживання». У цивільному праві квартира є одним із видів нерухомого майна [13, ч. 1 ст. 181] і житла фізичної особи [13, ч. 1 ст. 379].

Визначення поняття «організація», у розумінні суб'єкта господарювання, в ПКУ [2], ЦКУ [13] і ГКУ [17] не закріплено. Водночас у підзаконних нормативно-правових актах існують вісім різних його правових дефініцій [23], проаналізувавши які пропонуємо в тексті підп. «б» підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 ПКУ під організацією розуміти не тільки юридичну особу, але і її відокремлений підрозділ, а також фізичну особу – підприємця.

Які з цих суб'єктів можуть направляти «неорганізованих осіб з метою їх тимчасового розміщення у місцях проживання (ночівлі)» [2, підп. «б» підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268], допомагають встановити результати аналізу інформації про види діяльності агентів нерухомості, ріелторських компаній, квартирно-посередницьких бюро і відповідних комунальних підприємств, що містяться у ЄДР [26], оскільки поняття «квартирно-посередницька послуга» не наведено в термінологічних словниках, – не розтлумачувалося науковцями, відсутнє також його правове визначення.

На нашу думку, вищезгадану послугу споживачам можуть надавати юридичні особи, їх відокремлені підрозділи, фізичні особи – підприємці, які проводять таку основну або другорядну діяльність (за КВЕД 2010 [12]):

- 79.90 Надання інших послуг бронювання та пов’язана з цим діяльність;
- 63.99 Інші інформаційні послуги, не віднесені до інших угруповань.

З огляду на вищевикладене можна стверджувати, що *квартирно-посередницька організація – це юридична особа, її відокремлений підрозділ, фізична особа – підприємець, які сприяють тимчасовому розміщенню особи, котра здійснює подорож по Україні, у квартирі, що належить фізичній особі на праві власності або на праві користування за договором найму.*

Враховуючи те, що згідно з підп. «б» підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 ПКУ така організація направляє «неорганізованих осіб» для їх тимчасового розміщення «у місцях проживання (ночівлі), визначених підпунктом «б» підпункту 268.5.1 пункту 268.5», тобто в місцях, які згідно зі ст. 379 ЦКУ є житлом фізичної особи, а також відсутність правового закріплення поняття «неорганізована особа» й той факт, що в такий спосіб можуть розмішуватися і особи, які подорожують у складі туристичної групи, доречніше використовувати термін *«житлово-посередницька організація»* у такому значенні: *юридична особа, її відокремлений підрозділ, фізична особа – підприємець, які сприяють тимчасовому розміщенню особи, що здійснює подорож Україною, у житлі, що належить фізичній особі на праві власності або на праві користування за договором найму.*

Тоді підп. «б» підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 ПКУ може мати такі редакції: 1) *«житлово-посередницькими організаціями»*; 2) *«юридичними особами, їх відокремленими підрозділами, фізичними особами – підприємцями, які сприяють тимчасовому розміщенню особи, що здійснює подорож по Україні, у житлі, що належить фізичній особі на праві власності або на праві користування за договором найму».*

У зв’язку з тим, що в тексті підп. «б» підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 чинного ПКУ використовується поняття «квартирно-посередницька організація», на часі доповнення дефінітивних норм цього кодексу його визначенням.

Якщо у прийнятому органом місцевого самоврядування нормативно-правовому акті про справляння туристичного збору буде продубльовано підп. «б» підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 ПКУ [2], тоді квартирно-посередницькі організації, які проводять діяльність на їхній території, свої витрати, пов’язані із справлянням цього місцевого збору, мають включати в собівартість послуги, що надають приїжджим.

Якщо підп. «в» виключити зі змісту підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 ПКУ [2], а запропоновану редакцію його підп. «а» та підп. «б» (другий варіант)

об'єднати, тоді зміст абзацу першого цього підпункту буде таким: «268.5.2. ... *справляння збору може здійснюватися такими податковими агентами: юридичними особами, їх структурними підрозділами, фізичними особами – підприємцями, які надають послуги з тимчасового розміщення та/або сприяють тимчасовому розміщенню осіб, що здійснюють подорож по Україні, у житлі, що належить фізичним особам, які не зареєстровані як суб'єкт підприємництва, на праві власності або на праві користування за договором найму*».

Проте, за умови законодавчого закріплення описаної вище процедури самостійного переведення платниками туристичного збору податкового зобов'язання в бюджет, податкові агенти, визначені у підп. «б» підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 чинного ПКУ, втратять свою актуальність.

Висновки. У Податковому кодексі України [2, підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268] закріплено три групи податкових агентів, за допомогою яких може справлятися туристичний збір. Дві з них (підп. «б» і підп. «в» підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268) передбачено для організації справляння цього місцевого збору з осіб, які тимчасово розміщуються у житлі, що належить фізичним особам, які не зареєстровані як суб'єкт підприємництва. У розроблених і затверджених органами місцевого самоврядування нормативно-правових актах, що регулюють процедуру справляння туристичного збору на підконтрольній їм території, дублюються норми підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 ПКУ [2], хоча обов'язковість одночасного залучення всіх груп податкових агентів цим кодексом не встановлена. Такий підхід сільських, селищних, міських рад, рад об'єднаних територіальних громад до визначення переліку податкових агентів туристичного збору може пояснюватися: 1) їхнім бажанням збільшити податкові надходження у місцевий бюджет шляхом створення мережі податкових агентів, за допомогою яких особам, які самостійно подорожують і тимчасово розміщуються в житлі, що належить фізичним особам, буде зручно сплачувати свої податкові зобов'язання із цього місцевого збору; 2) їхнім формальним ставленням до розробки нормативно-правового акта, що регулює механізм справляння туристичного збору на території певних територіально-адміністративних одиниць.

Фіскальна ефективність діяльності податкових агентів із числа квартирно-посередницьких організацій та юридичних осіб, уповноважених справляти туристичний збір на умовах договору, органами місцевого самоврядування і державними податковими інспекціями не аналізується.

Такі податкові агенти частіше за все не виконують свій податковий обов'язок тому, що не провадять відповідну діяльність, у тому числі й через те, що в деяких із них їхні види економічної діяльності не відповідають пред-

мету договору, укладеного з органом місцевого самоврядування [20]. Відтак у таких податкових агентів відсутні показники, які підлягають декларуванню, вони не надсилають контрольному органу податкову декларацію з туристичного збору.

Тому вважаємо цілком обґрунтованими:

1) такий зміст абзацу першого підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 ПКУ: «Податковими агентами туристичного збору є юридичні особи, їх відокремлені підрозділи, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з тимчасового розміщення»;

2) виключення суб'єктів господарювання, зазначених у підп. «б» і «в» підп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 ПКУ з переліку податкових агентів, за допомогою яких може здійснюватися справляння туристичного збору;

3) законодавче закріплення процедури самостійної сплати цього місцевого збору подорожніми в разі їх тимчасового розміщення в житлі, що належить фізичним особам, які не є підприємцями. У його основу може бути покладено вже існуючий вітчизняний досвід справляння окремих податків, платниками яких є фізичні особи.

Дієвість вищенаведених пропозицій на пряму залежить від ступеня поінформованості фізичних осіб, які використовують належне їм житло для надання подорожнім послуг із тимчасового розміщення, про ставки туристичного збору, порядок його перерахування у місцевий бюджет, адміністративну відповідальність за невиконання його платником зобов'язання зі сплати цього місцевого збору. Для покращення громадянської свідомості власників житла й туристів у галузі оподаткування орган місцевого самоврядування має створити на своїй території комфортні умови для проживання та відпочинку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про місцеві податки і збори : Декрет Каб. Міністрів України від 20.05.1993 № 56-93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-93> (дата звернення: 28.12.2021).
2. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 28.12.2021).
3. Надьон О., Шведун В. Проблеми законодавчого регулювання стягнення туристичного збору. *Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика* : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 18–19 берез. 2020 р.). Харків : НУЦЗУ, 2020. С. 137–140.
4. Остапчук В. О. Світовий досвід місцевого оподаткування та його роль у вітчизняній податковій системі. *Наука молода*. 2014. № 21. С. 188–195.
5. Савчук Д. Г. Вдосконалення системи адміністрування місцевих податків і зборів в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. № 6 (68). С. 188–192.

6. Думчиков М. О. Теоретичні засади історичного аспекту розвитку та формування системи місцевих податків та зборів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 121–123.
7. Кучабський О. Г., Гончаренко М. В. Розвиток системи місцевого оподаткування в Україні. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 3 (11). С. 122–126.
8. Лазука С. Б. Еволюція та сучасні проблеми місцевого оподаткування в Україні. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики* : зб. наук. пр. / уклад. В. В. Письменний, Б. В. Максимчак ; відп. за вип. О. П. Кириленко. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. С. 56–58. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/13784> (дата звернення: 28.12.2021).
9. Науково-практичний коментар до Податкового кодексу України : в 3 т. / за заг. ред. М. Я. Азарова. Ірпінь, 2011. Т. III. 742 с.
10. Голобородько Т. В., Єршова У. І. Туристичний податок: особливості справляння в Україні та в європейських країнах (на прикладі Франції). *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 19. С. 449–456.
11. Чвалюк А. М. Законодавчі неузгодженості при адмініструванні туристичного збору. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 2 (5). С. 133–145.
12. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності : ДК 009:2010 : прийнято та надано чинності наказом Держ. ком. України з питань техн. регулювання та спожив. політики від 11.10.2010 № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> (дата звернення: 28.12.2021).
13. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.12.2021).
14. Сучасний тлумачний словник української мови : 65000 слів / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «Школа», 2006. 1008 с.
15. Порядок надання послуг з тимчасового розміщення (проживання) : затв. Постановою Каб. Міністрів України від 15.03.2006 № 297. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-%D0%BF> (дата звернення: 28.12.2021).
16. ДСТУ 4527:2006. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення. *БУДСТАНДАРТ Online : Сервіс документів*. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=70251 (дата звернення: 28.12.2021).
17. Господарський кодекс України : Закон України від 06.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 28.12.2021).
18. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення: 28.12.2021).
19. Порядок обліку платників податків і зборів : затв. наказом М-ва фінансів України від 09.12.2011 № 1588. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1562-11> (дата звернення: 28.12.2021).
20. Недоступ К. К. Правові аспекти справляння туристичного збору на умовах договору, укладання якого ініціюють органи місцевого самоврядування. *Юридичний вісник*. 2021. № 5. URL: <http://yurvisnyk.in.ua> (дата звернення: 28.12.2021).
21. Положення про Державну податкову службу України : затв. Постановою Каб. Міністрів України від 06.03.2019 № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF> (дата звернення: 28.12.2021).

22. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 28.12.2021).
23. Термінологія законодавства. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin> (дата звернення: 28.12.2021).
24. Рабінович А. В. Порівняльна характеристика цивільного та господарського кодексів щодо суб'єктів господарювання. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 121–130.
25. Беляєва Н. С. Компанія, корпорація, організація, підприємство, установа, фірма: законодавче обґрунтування застосування понять. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. №3 (71). С. 164–172.
26. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Он-лайн сервіс М-ва юстиції України. URL: <https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search/person-result> (дата звернення: 28.12.2021).

REFERENCES

1. *Pro mistsevi podatky i zbory: Dekret Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.05.1993 №56-93*. (1993). [About local taxes and fees. The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 20, 1993]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-93/ed19930520> [in Ukrainian].
2. *Podatkovi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 №2755-VI*. (2010). [Tax Code of Ukraine. Law of Ukraine dated December 02, 2010]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
3. Nadon, O., & Shvedun, V. (2020). Problemy zakonodavchoho rehuliuвання stiahnennia turystychnoho zboru [Problems of legislative regulation of tourist tax collection]. *Derzhavne upravlinnia u sferi tsyvilnoho zakhystu: nauka, osvita, praktyka: materialy mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. – Public administration in the field of civil protection: science, education, practice: materials intern. scientific-practical internet conference*. Kharkiv: NUTsZU [in Ukrainian].
4. Ostapchuk, V. O. (2014). Svitovi dosvid mistsevoho opodatkovannia ta yoho rol u vitchyzniansii podatkovii systemi. [The experience of local taxation and its role in the Ukrainian tax system]. *Nauka moloda – Science is young*, 21, 188–195 [in Ukrainian].
5. Savchuk, D. H. (2018). Vdoskonalennia systemy administruvannia mistsevnykh podatkiv i zboriv v Ukraini. Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi [Improvement of local taxes and fees administration in Ukraine]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – The problems of system approach in economy*, 6 (68), 188–192 [in Ukrainian].
6. Dumchikov, M. O. (2015). Teoretychni zasady istorychnoho aspektu rozvytku ta formuvannia systemy mistsevnykh podatkiv ta zboriv [The theoretical basis of the historical aspect of development and a system of local taxes and fees]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – The legal scientific electronic journal*, 5, 121–123 [in Ukrainian].
7. Kuchabskyi, O. G., & Honcharenko, M. V. (2012). Rozvytok systemy mistsevoho opodatkovannia v Ukraini [The development of the local taxation system in Ukraine].

- Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public government: theory and practice*, 3 (11), 122–126 [in Ukrainian].
8. Lazuka, S. B. (2016). *Evolutsiia ta suchasni problemy mistsevoho opodatkuvannia v Ukraini [The evolution and current problems of local taxation of Ukraine]* (pp. 56–58). Retrieved December 28, 2021, from <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/13784> [in Ukrainian].
 9. Azarov, M. Ya. (Ed.). (2011). *Naukovo-praktychnyi komentar do Podatkovoho kodeksu Ukrainy u trokh tomakh [The scientific and practical commentary to the Tax Code of Ukraine in three volumes]*. Irpin [in Ukrainian].
 10. Holoborodko, T. V., & Yershova, U. I. (2018). Turystychni podatok: osoblyvosti spravliannia v Ukraini ta v yevropeiskykh krainakh (na prykladi Frantsii) [Tourist tax: special features in Ukraine and European countries (the case of France)]. *Infrastruktura rynku – The infrastructure of market*, 19, 449–456 [in Ukrainian].
 11. Chvaliuk, A. M. (2014). Zakonodavchi neuzghodzhenosti pry administruvanni turystychnoho zboru [Legislative inconsistencies at administration of tourist collection]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Prykarpattia legal visnyk*, 2 (5), 133–145 [in Ukrainian].
 12. *Natsionalnyi klasyfikator Ukrainy. Klasyfikatsiia vydiv ekonomichnoi diialnosti. DK 009:2010: Nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrainy z pytan tekhnichnoho rehuliuвання ta spozhyvchoi polityky vid 11.10.2010 № 457.* (2010). [The National Classifier of Ukraine. The classification of economic activities. SC 009:2010: The order of the State Committee of Ukraine on technical regulation and consumer policy dated October 11, 2010]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10> [in Ukrainian].
 13. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV.* (2003). [The Civil Code of Ukraine dated January 16, 2003]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
 14. Dubichynskiy, V. V. (Ed.). (2006). *Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 65000 sliv [Modern Ukrainian Explanatory Dictionary: 65000 words]*. Kharkiv: VD “ShKOLA” [in Ukrainian].
 15. *Poriadok nadannia posluh z tymchasovoho rozmishchennia (prozhyvannia): zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.03.2006 № 297.* (2006). [The order of providing temporary accommodation (accommodation). Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 15, 2006]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/297-2006-%D0%BF> [in Ukrainian].
 16. *DSTU 4527:2006. Posluhy turystychni. Zasoby rozmishchennia. Terminy ta vyznachennia.* (2006). [DSTU 4527:2006. Tourist services. Accommodation services. Terms and definitions]. Retrieved December 28, 2021, from http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=70251 [in Ukrainian].
 17. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.01.2003 № 436-IV.* (2003). [The Commercial Code of Ukraine dated December 06, 2003]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].

18. *Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib – pidpriyemtsiv ta hromadskykh formuvan: Zakon Ukrainy vid 15.05.2003 № 755-IV*. (2003). [About the state registration of legal entities, individuals – entrepreneurs and public formations. Law of Ukraine dated May 15, 2003]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> [in Ukrainian].
19. *Poriadok obliku platnykiv podatkov i zboriv: zatv. nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 09.12.2011 № 1588*. (2011). [The procedure for accounting for taxpayers and fees. The order of the Ministry Finance of Ukraine dated December 09, 2011]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1562-11> [in Ukrainian].
20. Nedostup, K. K. (2021). Pravovi aspekty spravliannia turystychnoho zboru na umovakh dohovoru, ukladannia yakoho initsiiuit orhany mistsevoho samovriaduvannia [Legal aspects of tourist tax collection under the conditions of the contract, which is initiated by local governments]. *Yurydychnyi visnyk – The legal bulletin*, 5. Retrieved from <http://yurvisnyk.in.ua/> [in Ukrainian].
21. *Polozhennia pro Derzhavnu podatkovu sluzhbu Ukrainy: zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06.03.2019 № 227*. (2019). [The Regulations on the State Tax Service of Ukraine. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 06, 2019]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF> [in Ukrainian].
22. *Pro mistseve samovriaduvannia: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR*. (1997). [About local self-government in Ukraine. Law of Ukraine dated May 21, 1997]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
23. Terminolohiia zakonodavstva. (n.d.). [The terminology of legislation]. *Ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy – The official web portal of the Parliament of Ukraine*. Retrieved December 28, 2021, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin> [in Ukrainian].
24. Rabinovych, A. V. (2015). Porivnialna kharakterystyka tsyvilnoho ta hospodarskoho kodeksiv shchodo subiektiv hospodariuvannia [The comparative characteristics of civil and commercial codes for business entities]. *Naukovyi visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii. Serii: Yurydychna – The Scientific Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Series: Legal*, 1, 121–130 [in Ukrainian].
25. Bieliaieva, N. S. (2019). Kompanyia, korporatsiia, orhanizatsiia, pidpriemstvo, ustanova, firma: zakonodavche obgruntuvannia zastosuvannia poniat [Company, corporation, organization, enterprise, institution, firm: a legislative grounding of concepts use]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – The problems of system approach in economy*, 3 (71), 164–172 [in Ukrainian].
26. Yedynyi derzhavnyi reiestr yurydychnykh osib, fizychnykh osib-pidpriemtsiv ta hromadskykh formuvan. (n.d.). [Unified state register of legal entities, individuals – entrepreneurs and public formations]. Retrieved December 28, 2021, from <https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search/person-result> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.01.2022

Стаття пройшла рецензування 10.02.2022

Стаття рекомендована до опублікування 18.02.2022

Е. К. НЕДОСТУП

аспирантка кафедры гражданского, хозяйственного и экологического права Национального технического университета «Днепровская политехника», Украина, г. Днепр

Г. В. ИЛЮЩЕНКО

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры гражданского, хозяйственного и экологического права Национального технического университета «Днепровская политехника», Украина, г. Днепр

ПЕРЕЧЕНЬ НАЛОГОВЫХ АГЕНТОВ ТУРИСТИЧЕСКОГО СБОРА: DE LEGE LATA

В статье проанализирован законодательно закрепленный состав налоговых агентов туристического сбора. Отмечено, что разработанные и утвержденные органами местного самоуправления нормативно-правовые акты, устанавливающие процедуру взимания туристического сбора на территории соответствующей административно-территориальной единицы, дублируют перечень налоговых агентов, закрепленный в подп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 Налогового кодекса Украины. Сформулирована дефиниция понятия «квартирно-посредническая организация». Обоснованы авторская редакция подп. 268.5.2 п. 268.5 ст. 268 и дополнение содержания подп. 268.6.1 п. 268.6 ст. 268 Налогового кодекса Украины.

Ключевые слова: обособленное подразделение, квартирно-посредническая организация, налоговый агент туристического сбора, физическое лицо – предприниматель, юридическое лицо.

К. К. NEDOSTUP

PhD Student of the Department of Civil, Economic and Environmental Law National Technical University “Dnipro Polytechnic”, Ukraine, Dnipro

H. V. ILIUSHCHENKO

Ph.D. in Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil, Economic and Environmental Law National Technical University “Dnipro Polytechnic”, Ukraine, Dnipro

THE LIST OF TAX AGENTS OF TOURIST TAX: DE LEGE LATA

Problem setting. The tourist tax is collected by tax agents since its appearance in the tax system of Ukraine until now.

Recent research and publication analysis. The works of modern legal scholars and economists are mostly related to the study of their status in tax relations, analysis of the current order of collection of tourist tax and improving its legal regulation. The list of tax agents fixed in subparagraph 268.5.2 of paragraph 268.5 of article 268 of the Tax Code of Ukraine has never been analyzed by scholars.

Paper objective. The main purpose of the article is to justify changes and additions to the rules of article 268 of the Tax Code of Ukraine on the basis of the legal analysis of the legally fixed composition of tax agents of tourist tax.

Paper main body. The expediency of replacement of the words of subparagraph “a” of subparagraph 268.5.2 of paragraph 268.5 of article 268 “branches, offices, other separate units” by words “their separate units”.

Attention was drawn to duplication of the rules of subparagraph 16.1.1 of paragraph 16.1 of article 16 of the Tax Code of Ukraine and paragraph 7.1 of the order of accounting of taxpayers and fees, approved by the Ministry of Finance of Ukraine, in subparagraph 268.5.7 of paragraph 268.5 of article 268 of the Tax Code of Ukraine.

It was described the disadvantages of inclusion in the list of tax agents of apartment intermediary organizations and legal entities that must collect a tourist tax under the terms by local government.

It was proposed to supplement the definitive norms of the Tax Code of Ukraine with the definition of “apartment intermediary organizations”. Its definition was formulated.

The application of the term “housing intermediary organization” in the field of collection of tourist tax was argued. The interpretation of this term was given.

The changes in article 268 of the Tax Code of Ukraine were argued, namely: 1) wording of the first paragraph of subparagraph 268.5.2 of paragraph 268.5 of article 268: “Tax agents of the tourist tax are legal entities, their separate units, individuals – entrepreneurs who provide temporary accommodation services”; 2) exclusion of paragraph “b” and “c” of subparagraph 268.5.2 of paragraph 268.5 and subparagraph 268.7.2 of paragraph 268.7 of article 268; 3) addition of subparagraph 268.6.1 of paragraph 268.6 of article 268 with words “tax payers who provide temporary accommodation services in housing that belong to individuals that are not registered as a business entity, independently calculate the tax liability and pay it to the relevant local budget”.

Conclusions of the research. The legislative acts developed and approved by local government, that establish the procedure of collection of tourist tax on the territory of the relevant administrative-territorial unit, duplicate the list of tax agents enshrined in subparagraph 268.5.2 of paragraph 268.5 of article 268 of the Tax Code of Ukraine.

However, the housing intermediary organizations and legal entities that are authorized to collect the tourist tax under the terms of the contract, do not perform the duties of tax agent. The tax reporting is not sent to the control body due to the lack of indicators to be declared. The local governments and state tax inspections do not analyze the effectiveness of activities of such tax agents of the tourist tax.

The proposed changes in article 268 of the Tax Code of Ukraine will contribute to improving the legal regulation of collection of tourist tax. However, their effectiveness depends on the level of awareness of individuals that use their housing to provide temporary accommodation services to travelers, about the tourist tax rates, the procedure for its transfer to the local budget, the administrative liability for non-compliance with the obligation to pay this local fee by the payer.

Short abstract for an article

Abstract. The legally established composition of tax agents of tourist tax was analyzed in the article. It was noted that the legislative acts developed and approved by local government, that establish the procedure of collection of tourist tax on the territory the relevant administrative-territorial unit, duplicate the list of tax agents enshrined in subparagraph 268.5.2 of paragraph 268.5 of article 268 of the Tax Code of Ukraine. Definition was formulated “apartment intermediary organizations”. The author’s edition of 268.5.2 of paragraph 268.5 and the addition to the content of subparagraph 268.6.1 of paragraph 268.6 of article 268 of the Tax Code of Ukraine were argued.

Key words: separate unit, apartment intermediary organizations, tax agent of tourist tax, individuals – entrepreneurs, legal entity.

Article details:

Received: 12 January 2022

Revised: 10 February 2022

Accepted: 18 February 2022

Рекомендоване цитування: Недоступ К. К., Ільющенко Г. В. Перелік податкових агентів туристичного збору: de lege lata. *Економічна теорія та право*. 2022. № 1 (48). С. 104–121. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-104.

Suggested Citation: Nedostup, K. K., & Iliushchenko, H. V. (2022). Perelik podatkovykh ahentiv turystychnoho zboru: de lege lata [The list of tax agents of tourist tax: de lege lata]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (48), 104–121. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-104.

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ ТА ОГЛЯДИ

DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-122

УДК 657.421.3:339.166.5

С. І. ПИРОЖКОВ

віцепрезидент Національної академії наук України, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії в галузі науки і техніки,

Україна, м. Київ

e-mail: prez@nas.gov.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7539-0248>

ОБЛІК В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ГУМАНІСТИЧНОГО ВЕКТОРА РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА¹

Досліджено актуальність, теоретичну обґрунтованість і методологічне значення монографії «Облік об'єктів інтелектуальної власності»², авторами якої є провідні науковці Київського національного торговельно-економічного університету Г. В. Уманців і І. К. Шушакова. Проаналізовано зміст та структуру монографії, логіку викладення матеріалу. Аргументовано можливість використання монографії в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Ключові слова: інтелектуально-гуманістичний вектор розвитку, моделі інноваційної діяльності, інтелектуальна власність, комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності, облік, монографія.

JEL Classification: M41, O34.

Динамічний розвиток економіки у XXI столітті значною мірою визначається на основі інтелектуалізації всіх сфер суспільного життя. За цих умов

¹ © Пирожков С. І., 2022. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

² Уманців Г. В., Шушакова І. К. Облік об'єктів інтелектуальної власності : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 432 с.

формування української цивілізаційної ідентичності повинно відбуватися на базі інноваційно-гуманістичного вектора розвитку. Цивілізаційний вибір України сьогодні визначає парадигму і стратегії реалізації власного поступу за умов утвердження національної ідеї. Цивілізаційний вибір дає змогу забезпечити входження нашої країни повноцінним суб'єктом у складний і суперечливий світ XXI століття [1].

Реалізація цивілізаційного гуманістичного проєкту України з урахуванням самореалізації її громадян на сучасному етапі актуалізує значення суспільних і гуманітарних наук, які на засадах системного аналізу сучасних глобальних загроз і викликів здатні запропонувати вектори цивілізаційних перетворень, а також оцінювати гуманітарні небезпеки й ризики на цьому шляху, здійснюючи креативне узагальнення стратегій і футурологічних сценаріїв розвитку України [2]. Господарська діяльність на етапі постіндустріального розвитку економіки здійснюється за умов перманентної модернізації, у тому числі й щодо створення та використання об'єктів інтелектуальної власності.

Основним чинником конкурентоспроможності країн, як підтверджують тренди розвитку світової економіки, є впровадження ефективних *моделей інноваційної діяльності*, які забезпечують стимулювання процесів створення та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. Активний розвиток указаних моделей має ґрунтуватися на бюджетному фінансуванні, оптимізації податкового навантаження, кредитуванні, формуванні повноцінного ринку інтелектуальної власності, створенні інноваційної інфраструктури. Український інноваційний сектор перебуває в процесі становлення та глибинних трансформацій, зумовлюючи посилення тенденцій наукоємної спрямованості національної економіки.

Важливу роль у процесі реалізації інтелектуальної власності на ринку відіграє вибір способу *комерціалізації* – системи прийомів, які дають можливість досягти запланованих цілей на основі комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, оскільки кожна інновація є унікальною за своєю природою, що зобов'язує підприємства формувати відповідний підхід до цього процесу. Завдяки такій особливості об'єктів інтелектуальної власності, як здатність до тиражування, стає можливим комерціалізувати їх одночасно різними способами, зокрема використовувати у власній діяльності, передавати майнові права за ліцензією або на засадах комерційної концесії, вносити до статутного капіталу іншого підприємства, упроваджувати інжинірингову діяльність і надавати технічну допомогу. Це дає змогу суб'єктам господарювання досягати ефектів щодо отримання економічної вигоди від виходу на нові сегменти ринку й задоволення потреб споживачів шляхом залучення інтелектуальної складової в економічний оборот, у тому числі на основі підвищення рівня капіталізації підприємства.

Огляд наукового доробку, спрямованого на розвиток інституційного забезпечення комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, дозволяє вибудувати його архітектуру, визначити структуру та склад формальних і неформальних інститутів, організаційно-інфраструктурне підґрунтя процесів комерційного використання об'єктів інтелектуальної власності. Така архітектура інституційного забезпечення комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності визначається перш за все обмеженою чисельністю інноваційних структур, яким притаманна функціональна невизначеність у їхній діяльності. Усе це ще раз підтверджує своєчасність підготовки фундаментальної монографії з проблем облікового забезпечення інтелектуальної власності науковцями Київського національного торговельно-економічного університету.

Показово, що автори монографії є відомими фахівцями у царині дослідження широкого спектру проблем ефективного використання об'єктів інтелектуальної власності й системно працюють у цьому напрямі протягом тривалого часу, про що свідчать підготовлені ними публікації у провідних наукових виданнях нашої країни [3–8]. Структура рецензованої монографії є логічною. Перший розділ присвячено аналізу економіко-правового змісту інтелектуальної власності, розкриттю системи охорони та захисту прав інтелектуальної власності й окресленню векторів розвитку глобального ринку. У другому розділі проаналізовано стратегії комерціалізації прав на об'єкти інтелектуальної власності, розкрито фактори впливу на зазначені процеси, а також окреслено напрями інституціоналізації відносин у сфері інтелектуальної власності.

Окремий розділ монографії присвячено визначенню векторів модифікації вартісного оцінювання результатів використання інтелектуальної власності, окресленню концептуальних положень оцінки об'єктів інтелектуальної власності у вимірі вартості підприємства та формуванню пропозицій, спрямованих на поглиблення методичного інструментарію оцінки вказаних об'єктів.

У четвертому розділі розкрито умови визнання об'єктів інтелектуальної власності нематеріальними активами підприємства, він присвячений також документальному забезпеченню операцій з такими об'єктами, формуванню методології обліку прав на ці об'єкти й інформаційному забезпеченню звітності підприємств. Під час використання об'єктів інтелектуальної власності у власному виробництві підприємство модернізує технічний цикл із метою мінімізації виробничих витрат, підвищує якість і конкурентоздатність продукції, створює нові способи продажу або постачання товарів. Повне або часткове передавання майнових прав за ліцензійним договором або договором комерційної концесії (франчайзингу) дозволяє суб'єкту господарювання монополізувати ринок і бути єдиним власником прав, отримуючи максимальні

прибутки від використання одного й того самого об'єкта інтелектуальної власності різними компаніями.

Логічним завершенням проведеного дослідження є п'ятий розділ, присвячений визначенню напрямів удосконалення обліку використання об'єктів інтелектуальної власності. У роботі запропоновано напрями формування облікової політики комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності та визначено підходи до обліку операцій з їхньої комерціалізації.

Монографія є добре ілюстрованою, що суттєво покращує сприйняття наведеного матеріалу. Безперечно, українська спільнота одержала фундаментальне системне видання, яке слугуватиме надійним підґрунтям для підготовки майбутніх фахівців. Монографію можуть використовувати науковці, викладачі, фахівці-практики, працівники органів публічного управління та місцевого самоврядування, а також усі, хто цікавиться складною проблематикою ефективного функціонування об'єктів інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ : Наук. думка, 2020. 256 с.
2. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей. *Вісник НАН України*. 2016. № 6. С. 45–52.
3. Уманців Г., Мартинів (Шушакова) І. Комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності в Україні. *Банківська справа*. 2016. № 2. С. 85–93.
4. Уманців Г. В., Мартинів (Шушакова) І. К. Облік об'єктів права інтелектуальної власності. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 4. С. 139–157.
5. Уманців Г. В., Мартинів (Шушакова) І. К. Інституційне регулювання комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. *Економічна теорія та право*. 2018. № 4. С. 136–153.
6. Уманців Г., Мартинів (Шушакова) І. Глобальний вимір розвитку інтелектуальної власності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 2. С. 86–99.
7. Уманців Г. В., Мартинів (Шушакова) І. К. Обліково-аналітичне забезпечення комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. *Облік і фінанси*. 2019. № 3. С. 55–60.
8. Уманців Г., Шушакова І. Контрольовані операції з нематеріальними активами у контексті плану дій BEPS. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2021. № 1. С. 101–118.

REFERENCES

1. Pyrozchkov, S., & Khamitov, N. (2020). *Tsyvilizatsiina subiektnist Ukrainy: vid potentsii do novoho svitohliadu i buttia liudyny [Civilizational subjectivity of Ukraine: from potentials to a new worldview and human existence]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

2. Pyrozhkov, S. I., & Khamitov, N. V. (2016). Tsyvilizatsiyni proekt Ukrainy: vid ambitsii do realnykh mozhlyvostei [Civilization project of Ukraine: from ambitions to real opportunities]. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the NAS of Ukraine*, 6, 45–52 [in Ukrainian].
3. Umantsiv, H., & Martyniv (Shushakova), I. (2016). Komertsializatsiia ob'ektiv intelektualnoi vlasnosti v Ukraini [Commercialization of intellectual property in Ukraine]. *Bankivska sprava – Banking*, 2, 85–93 [in Ukrainian].
4. Umantsiv, H. V., & Martyniv (Shushakova), I. K. (2017). Oblik ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti [Accounting for intellectual property rights]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics*, 4, 139–157 [in Ukrainian].
5. Umantsiv, H. V., & Martyniv (Shushakova), I. K. (2018). Instytutsiine rehuliuвання komertsializatsii ob'ektiv intelektualnoi vlasnosti [Institutional regulation of commercialization of intellectual property]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 4, 136–153 [in Ukrainian].
6. Umantsiv, H., & Martyniv (Shushakova), I. (2019). Hlobalnyi vymir rozvytku intelektualnoi vlasnosti [The global dimension of intellectual property development]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, parvo – Foreign trade: economics, finance, law*, 2, 86–99 [in Ukrainian].
7. Umantsiv, H. V., & Martyniv (Shushakova), I. K. (2019). Oblikovo-analitychne zabezpechennia komertsializatsii ob'ektiv intelektualnoi vlasnosti [Accounting and analytical support for the commercialization of intellectual property]. *Oblik i finansy – Accounting and finance*, 3, 55–60 [in Ukrainian].
8. Umantsiv, H., & Shushakova, I. (2021). Kontrolovani operatsii z nematerialnymy aktyvamy u konteksti planu dii BEPS [Controlled transactions with intangible assets in the context of the BEPS Action Plan]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics*, 1, 101–118 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.12.2021

Стаття пройшла рецензування 12.01.2022

Стаття рекомендована до опублікування 18.02.2022

С. И. ПИРОЖКОВ

вице-президент Национальной академии наук Украины, доктор экономических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, лауреат Государственной премии в области науки и техники, Украина, г. Киев

УЧЕТ В УСЛОВИЯХ СТАНОВЛЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-ГУМАНИСТИЧЕСКОГО ВЕКТОРА РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Исследованы актуальность, теоретическая обоснованность и методологическое значение монографии «Учет объектов интеллектуальной собственности», авторами которой являются ведущие ученые Киевского национального торгово-экономического

университета Г. В. Уманцев и И. К. Шушакова. Проанализированы содержание и структура монографии, логика изложения материала. Аргументирована возможность использования монографии в образовательном процессе учреждений высшего образования.

Ключевые слова: интеллектуально-гуманистический вектор развития, модели инновационной деятельности, интеллектуальная собственность, коммерциализация объектов интеллектуальной собственности, учет, монография.

S. I. PYROZHKOVA

Vice President of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Economics, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, laureate of the State Prize in the field of science and technology, Ukraine, Kyiv

ACCOUNTING IN THE CONDITIONS OF FORMATION OF THE INTELLECTUAL-HUMANISTIC VECTOR OF SOCIETY DEVELOPMENT

Abstract. The author has explored the relevance, theoretical substantiation and methodological significance of the monograph “Accounting for intellectual property”, prepared by the leading scientists of the Kyiv National University of Trade and Economics H. V. Umantsiv and I. K. Shushakova. The author has analyzed content, structure, and the logic of presenting the material of monograph. It is argued possibility of using the monograph in the educational process of higher education institutions.

Key words: intellectual and humanistic vector of development, models of innovation, intellectual property, commercialization of intellectual property, accounting, monograph.

Article details:

Received: 18 December 2021

Revised: 12 January 2022

Accepted: 18 February 2022

Рекомендоване цитування: Пирожков С. І. Облік в умовах становлення інтелектуально-гуманістичного вектора розвитку суспільства. *Економічна теорія та право*. 2022. № 1 (48). С. 122–127. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-122.

Suggested Citation: Pyrozhkov, S. I. (2022). Oblik v umovakh stanovlennia intelektualno-humanistychnoho vektora rozvytku suspilstva [Accounting in the conditions of formation of the intellectual-humanistic vector of society development]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (48), 122–127. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-122.

DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-128
УДК 33:005.942(075.8)

Н. М. МАТВЄЄВА

кандидатка економічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри економіки Харківського
національного університету міського
господарства імені О. М. Бекетова,
Україна, м. Харків
e-mail: natalia.matveeva1604@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9220-5131>

ЕКОНОМІЧНИЙ КОНСАЛТИНГ ЯК ІНСТРУМЕНТ СУЧАСНОГО ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ¹

Стаття є рецензією на навчальний посібник «Економічний консалтинг»², авторкою якого є Г. І. Базецька – провідний науковець Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова. Рецензент проаналізувала зміст і структуру навчального посібника, логіку викладення матеріалу. Аргументувала можливість використання навчального посібника в освітньому процесі закладів вищої освіти.

Ключові слова: економічний консалтинг, діагностика, потенціал, конкурентоспроможність, фінансова діагностика, економічна культура, економічна безпека, навчальний посібник.

JEL Classification: L89, L21, M19, M21, K20.

Сучасні умови господарювання українських підприємств вимагають комплексного дослідження процесу їх функціонування як системи, а також діагностики ефективності діяльності структурних елементів їхнього потенціалу, що дозволяє розробити ефективні управлінські рішення та підвищити конкурентоспроможність на вітчизняному і світовому ринках. Тому сучасні умови модернізації економіки потребують активного застосування консалтингових послуг, які сприятимуть трансформації та вдосконаленню управління бізнес-

¹ © Матвєєва Н. М., 2022. Стаття публікується на умовах ліцензії Creative Commons – Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Статтю розміщено на сайті збірника: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>.

² Базецька Г. І. Економічний консалтинг : навч. посіб. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. 167 с.

процесами. При цьому їхня активна участь в інноваційному процесі, формуванні виробничої та бізнес-інфраструктури, нематеріальних активів забезпечує динамічний розвиток ринку консалтингу.

Вітчизняний та зарубіжний досвід показує, що доступність і ефективність консалтингу є однією з найважливіших умов досягнення конкурентних переваг, стійкого функціонування та відновлення компаній у кризових ситуаціях. Розвитку ринку консалтингових послуг і створенню партнерських відносин його учасників заважає існуюча практика просування консалтингових проєктів, що зумовлює наявність певних факторів значної невизначеності й опосередкованої зміни результатів реалізації таких проєктів.

Вирішення економічних, соціальних і організаційно-правових проблем підвищення ефективності консалтингових послуг є актуальним, особливо у зв'язку з необхідністю створення передумов для адаптації вітчизняного консалтингового ринку в умовах глобалізації та майбутнього вступу України до Європейського Союзу.

Водночас, незважаючи на значне залучення консалтингових послуг до трансформації економіки, інструменти їх оцінки ще не розроблено, а надійного способу розрахунку їхньої соціально-економічної ефективності немає. Таким чином, потребують вирішення питання раціональної організації ринку консалтингових послуг, удосконалення механізму взаємовідносин між його учасниками.

На жаль, сучасні компанії недостатньо усвідомлюють позитивний ефект від застосування консалтингових послуг у силу того, що не розуміють спектр послуг економічного консалтингу. Сучасному керівнику необхідно не тільки детально знати повні масштаби економічного консультування, а й активно використовувати всі його види – експертне, навчальне, процесне (проєктне) або комбінаторне. Саме це забезпечить компаніям високу ефективність і конкурентоспроможність на всіх етапах життєвого циклу.

Навчальний посібник Г. І. Базецької «Економічний консалтинг» підготовлено відповідно до освітньо-професійної програми «Економічна аналітика» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 051 «Економіка», яку запроваджено в Харківському національному університеті міського господарства імені О. М. Бекетова. Курс «Економічний консалтинг» є обов'язковим компонентом цієї освітньої програми.

Навчальний посібник є авторським, складається з десяти глав, які дозволяють сформулювати у студентів (читачів) системне уявлення про економічний консалтинг і забезпечити сприйняття процесу дослідження та діагностики всіх аспектів діяльності підприємства як системної процедури. Виклад матеріалу є логічним, базується на узагальненні закордонного й вітчизняного

досвіду економічного консалтингу. У навчальному посібнику проаналізовано значну кількість джерел інформації та публікацій з даної проблематики. Кожна глава містить теоретичний матеріал, питання для самоконтролю, практичні й тестові завдання і рекомендовану за темою літературу.

У навчальному посібнику розглядається процес діагностики потенціалу підприємства та взаємовідносини із зовнішнім середовищем. Тому матеріал посібника можна поділити на три блоки: економічний консалтинг як інструмент оцінки діяльності підприємства, діагностика економічного потенціалу підприємства та діагностика фінансового стану підприємства.

Першому блоку присвячено перші п'ять глав посібника. Даний блок доводить доцільність і необхідність застосування консалтингових послуг, розкриває сутність економічного консалтингу і визначає його місце в загальній системі бізнес-консалтингу, а також окремо розглядає принципи й етапи проведення економічної діагностики на підприємстві. Доцільно відзначити в цьому блоці теми з діагностики конкурентоспроможності. Так, авторка розглядає проблеми діагностики конкурентного середовища підприємства, безпосередньо рівня конкурентоспроможності самого суб'єкта господарювання та наводить процес оцінки конкурентоспроможності його продукції. Розгляд процедури консалтингу саме з проблем діагностики конкурентоспроможності підприємства й оцінки його положення на ринку найчастіше дає максимальний ефект при формуванні управлінських рішень, тому що саме реальна оцінка можливостей підприємства на ринку є основою для складання планів його подальшого розвитку і є фундаментом ефективного прогнозування.

Другий блок присвячено діагностиці економічного потенціалу підприємства. Після оцінки становища підприємства на ринку та перспектив його розвитку необхідно визначити, чи утримує суб'єкт господарювання свої позиції. Для цього необхідно продіагностувати його потенціал. У навчальному посібнику розглядається процедура діагностики потенціалу підприємства й методи оцінки його вартості. Саме діагностика структурних елементів потенціалу підприємства дає змогу визначити перспективи подальшого розвитку і можливість здійснювати розширене відтворення інтенсивним шляхом. Поряд із діагностикою потенціалу підприємства необхідною є оцінка системи управління ним та його економічної культури. Річ у тому, що наявність і ефективне функціонування підприємства цілком залежить від ступеня ефективності управління ним. Саме правильно побудована й адекватна організаційна структура та висока якість управління забезпечують правильність і ефективність управлінських рішень.

Третім блоком навчального посібника є глави з фінансової діагностики. Це найбільш затребувана консалтингова послуга, тому що вітчизняні підпри-

ємства не приділяють належної уваги організації господарської діяльності, а спрямовують свої зусилля на досягнення високих фінансових результатів і показників фінансової ефективності. У навчальному посібнику детально розглядається процедура оцінки фінансового і майнового стану підприємства, а також надано рекомендації щодо їх покращення. У рамках розгляду проблем проведення фінансової діагностики також відведено увагу питанням оцінки економічної безпеки підприємства. Саме належний рівень економічної безпеки дозволяє підприємству залишатися на ринку та здійснювати ефективну конкурентну боротьбу.

Навчальний посібник містить необхідні практичні задачі, виконання яких покращує засвоєння теоретичного матеріалу. Додатково наведено тестові завдання, що також сприятиме опануванню питань консалтингу в господарсько-фінансовому житті підприємства. Представлений посібник слугуватиме надійним підґрунтям для підготовки майбутніх фахівців і формуватиме в них системне бачення процесу функціонування будь-якого суб'єкта господарювання. Навчальний посібник можуть використовувати науковці, викладачі, фахівці-практики, економічні аналітики, а також усі, хто цікавиться складною проблематикою ефективного функціонування об'єктів сучасного бізнесу.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2021

Стаття пройшла рецензування 10.01.2022

Стаття рекомендована до опублікування 18.02.2022

Н. Н. МАТВЕЕВА

кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой экономики Харьковского национального университета городского хозяйства имени А. Н. Бекетова, Украина, г. Харьков

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КОНСАЛТИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ СОВРЕМЕННОГО ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

Статья является рецензией на учебное пособие «Экономический консалтинг», автором которого является А. И. Базецкая – ведущий ученый Харьковского национального университета городского хозяйства имени А. М. Бекетова. Рецензент проанализировала содержание и структуру учебного пособия, логику изложения материала. Аргументировала возможность использования учебного пособия в образовательном процессе высшего образования.

Ключевые слова: экономический консалтинг, диагностика, потенциал, конкурентоспособность, финансовая диагностика, экономическая культура, экономическая безопасность, учебное пособие.

N. M. MATVIEIEVA

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economics of the O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine, Kharkiv

ECONOMIC CONSULTING AS A TOOL FOR MODERN EFFECTIVE ENTERPRISE MANAGEMENT

The article is a review of the textbook “Economic Consulting”, authored by H. I. Bazetska – a leading scientist at the O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv. The reviewer analyzed the content and structure of the textbook, the logic of teaching the material. The reviewer argued the possibility of using the textbook in the educational process of higher education institutions.

Key words: economic consulting, diagnostics, potential, competitiveness, financial diagnostics, economic culture, economic security, textbook.

Article details:

Received: 15 December 2021

Revised: 10 January 2022

Accepted: 18 February 2022

Рекомендоване цитування: Матвеева Н. М. Економічний консалтинг як інструмент сучасного ефективного управління підприємством. *Економічна теорія та право*. 2022. № 1 (48). С. 128–132. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-128.

Suggested Citation: Matvieieva, N. M. (2022). Ekonomichni konsaltni yak instrument suchasnoho efektyvnoho upravlinnia pidpriemstvom [Economic consulting as a tool for modern effective enterprise management]. *Ekonomichna teoriia ta pravo – Economic Theory and Law*, 1 (48), 128–132. DOI: 10.31359/2411-5584-2022-48-1-128.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ ДО ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ПРАВО»

Для публікації статті необхідно подати до редакції:

- *електронний варіант статті*, надісланий на електронну адресу редколегії: econom_theory@ukr.net;
- *примірник статті*, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами, з позначкою про дату її надходження до редакції;
- *довідку про автора (-ів)*: прізвище, ім'я, по батькові повністю, посада та місце роботи, науковий ступінь, вчене звання, контактна інформація (телефон, особистий e-mail автора, поштова адреса (з індексом) організації, де працює автор), ідентифікатор ORCID ID, розділ збірника, у якому доцільніше розмістити статтю;
- *рецензія* кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності та *витяг із протоколу* засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку, якщо автори не мають наукового ступеня;
- **фотографію автора (співавторів)** статті форматом 4×5,5 з розширенням *.jpg, якості 600×600 dpi;
- *ліцензійну згоду* автора (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на сайті Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (<http://library.nlu.edu.ua/>), сайтах журналу «Економічна теорія та право» (<http://econtlaw.nlu.edu.ua>) та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://www.nbuv.gov.ua>).

Технічні вимоги до статті

Обсяг статті – 18–30 аркушів, включаючи рисунки, таблиці, графіки, список використаної літератури, розширену анотацію.

Текст статті має бути набраний у текстовому редакторі WORD for WINDOWS шрифтом Times New Roman, кегль – 14, міжрядковий інтервал – 1,5, абзацний відступ – 1,25 см, береги: ліворуч – 3 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см. Орієнтація – книжкова.

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; застосовувати колонтитули та автоматичне перенесення слів. Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі Microsoft Equation Editor 2.0. Не допускається використання сканованих або сфотографованих схем, рисунків, таблиць тощо.

Вимоги щодо оформлення статті:

- у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається *шифр УДК*;
- наступний рядок – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (великими літерами, шрифт напівжирний), науковий ступінь,

вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори); місто, де розташована організація, та країна; e-mail і ORCID ID автора;

– у правому верхньому куті першої сторінки розміщується *фото автора (авторів)*;

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (великими літерами, шрифт напівжирний);

– *джерела фінансування досліджень*. Якщо стаття містить матеріали досліджень, що проводилися в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або за фінансової підтримки інших установ, указати цей факт у виносці до заголовка статті. Такі роботи заслуговують на особливу увагу та схвалення журналів, що включені до наукометричних баз.

Наприклад:

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (номер державної реєстрації 0111u000961) та фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (номер державної реєстрації 0115U000326);

– *коротка анотація до статті* (до 50 слів) і *ключові слова* (5–7) мовою статті (кегель – 12, міжрядковий інтервал – 1,5).

Для статей, написаних на економічну тематику, під «Ключовими словами» вказується *JEL Classification* (кількість – від 1 до 5, в одному рядку. Наприклад: JEL Classification: I23, M21). Більш детально:

http://en.wikipedia.org/wiki/JEL_classification_codes;

– *текст статті*;

– *список використаної літератури*;

– *references*;

– *відомості про автора (співавторів) російською мовою* (кегель – 12, міжрядковий інтервал – 1,5): прізвище, ім'я, по батькові (шрифт напівжирний), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори); місто, де розташована організація, та країна;

– нижче по центру наводиться *назва статті російською мовою* (кегель – 12, міжрядковий інтервал – 1,5, шрифт напівжирний);

– нижче *коротка анотація до статті* (до 50 слів) і *ключові слова* (5–7) **російською мовою** (кегель – 12, міжрядковий інтервал – 1,5);

– *розширена анотація обсягом від 2 до 3 тис. знаків англійською мовою* (кегель – 14, міжрядковий інтервал – 1,5).

Анотація англійською мовою повинна відповідати таким вимогам: інформативність (не містити загальних слів); оригінальність (бути написаною автентичною англійською мовою); змістовність (відображати основний зміст статті та результати досліджень); структурованість (дотримуватися логіки викладу матеріалу в статті),

компактність. Анотація має лаконічно описувати авторські результати та висновки, а не загальну ситуацію по проблемі. Ключові слова мають бути максимально специфічними, слід уникати загальної термінології та не повторювати назву статті.

Структура наукової статті:

- *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю;
- *формулювання цілей* статті (постановка завдання);
- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- *висновки* з цього дослідження і *перспективи* подальшого розвитку в цьому напрямі.

Список використаних джерел

наводиться в кінці статті (кегель – 12). Використана література подається загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]). Усі статистичні дані, цитати мають бути підкріплені та закінчуватися посиланнями на джерела. Слід уникати посилань на газети, підручники, навчальні посібники. Редакційна колегія рекомендує посилатися на статті з наукових збірників із глобальними індексами цитування (Scopus, Web of Science).

Список використаних джерел має складатися з двох частин: СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ та REFERENCES.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ – список джерел мовою оригіналу, оформлених відповідно до українського стандарту бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015: Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016).

REFERENCES – список використаної літератури, транслітерований у романському алфавіті й оформлений згідно з міжнародним бібліографічним стандартом APA:

<http://www.apastyle.org/> або

<http://www.apastyle.org/learn/quick-guide-on-references.aspx>

http://www.ecu.edu/cs-dhs/laupuslibrary/upload/apa_style_guide_6th_ed_oct09.pdf

<http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>

https://library.westernsydney.edu.au/main/sites/default/files/cite_APA.pdf

Назви періодичних українсько- та російськомовних видань (журналів, збірників і матеріалів конференцій) у REFERENCES подаються транслітерацією та англійською мовою.

Транслітерування українських джерел: <http://www.slovyk.ua/services/translit.php>

Транслітерування російських джерел: <http://translit.net/>

Якщо мовою статті є англійська, бібліографічний опис джерел не транслітерується.

Робота редакції з авторами

Рукопис статті передається на *подвійне сліпе рецензування* членами редколегії та експертами відповідно до наукового напрямку статті. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія, яка має право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати.

Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей.

Автор (співавтор) статті є відповідальним за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто, точність викладених у роботі фактів (даних) та якість перекладу цитат з іншомовних джерел (за наявності).

Зразки ліцензійної згоди на публікацію (додаток 1), анотації до статті англійською мовою (додаток 2) та оформлені статті (додаток 3) розміщено на сайті збірника наукових праць «Економічна теорія та право»: <http://econlaw.nlu.edu.ua/>.

Порядок рецензування статей

Рецензування рукописів наукових статей, поданих авторами у збірник «Економічна теорія та право», спрямовано на підтримку високої якості економічних і юридичних досліджень та забезпечення їхніх результатів від плагіату і недобросовісного використання. Принципами рецензування є незалежність, об'єктивність, висока компетентність, обґрунтованість висновків, етичність та неупередженість наукової експертизи. У збірнику друкуються матеріали, які раніше не публікувалися і не призначені для одночасної публікації в інших виданнях.

Стаття приймається до розгляду лише за умови, що вона відповідає вимогам до авторських оригіналів статей, надрукованим у збірнику.

Перед передачею на рецензування всі статті перевіряються на відсутність плагіату (неправомірного запозичення), актуальність, відповідність до наукової спрямованості (профілю) збірника. При виявленні плагіату або недостовірних даних і посилянь стаття знімається з рецензування.

Рецензування рукописів є подвійним сліпим (*double-blind peer review*) і передбачає рецензування та рекомендацію наукової статті до опублікування членом (або членами) редакційної колегії збірника, який є експертом із проблем, що досліджуються автором, а також запрошеними вітчизняними або закордонними фахівцями в певній галузі економіки та права.

Головні вимоги до рецензентів збірника та їх персональний склад визначаються рішенням редакційної колегії.

Рецензент рукопису повинен визначити актуальність, самостійність, методологічну та теоретичну обґрунтованість, новизну та практичне значення результатів

дослідження, відповідність до вимог щодо структури та оформлення статей, що публікуються у фахових виданнях, відповідність статті науковому рівню, тематиці, вимогам і редакційній політиці збірника наукових праць «Економічна теорія та право» та доцільність її публікації.

Якщо в рецензії містяться рекомендації щодо виправлення і доопрацювання статті, редакційна колегія направляє автору текст рецензії з пропозицією врахувати їх при підготовці нового варіанта статті або аргументовано їх спростувати. Стаття, надана автором у редакцію після усунення зауважень, розглядається в загальному порядку. Остаточне рішення щодо публікації статті приймається редакційною колегією, яка має право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, скорочувати й редагувати. Редакційна колегія зобов'язана за вимогою автора надати йому рецензії (текст рецензії при анонімній експертизі) для вивчення, усунення недоліків та здійснення необхідних доповнень і виправлень.

Стаття, не рекомендована рішенням редакційної колегії до публікації, до повторного розгляду не приймається.

Політика антиплагіату

З метою забезпечення високої якості та унікальності опублікованих матеріалів усі статті, що надходять до редакції, попередньо перевіряються на виявлення текстових запозичень (плагіату) із використанням Антиплагіатної інтернет-системи StrikePlagiarism.com, що є в розпорядженні Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

До розгляду не приймаються:

- статті, що містять менш ніж 85 % унікального тексту, за винятком оглядів (рецензій) наукових праць, які можуть вимагати певної кількості цитувань;
- статті, зміст яких повністю або частково повторює інші опубліковані чи розміщені автором у мережі Інтернет матеріали (дисертацію, автореферат, монографію, наукову статтю, тези, звіт про наукову діяльність тощо);
- статті, створені рерайтом.

Редакція рекомендує авторам здійснювати самостійно попередню перевірку своїх статей на виявлення плагіату з використанням будь-яких онлайн-сервісів.

Відповідальна за випуск *О. С. Марченко*
Коригування *П. О. Білоуса*
Комп'ютерна верстка *А. Т. Гринченка*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 21210-11010 ПР від 16.02.2015

Підписано до друку 15.03.2022.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 11,1. Обл.-вид. арк. 9.
Тираж 100 прим. Вид. № 3005

Адреса редакції:
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, Харків, 61024, Україна
Тел.: +38 (057) 704-11-35; +38 (057) 704-92-58
E-mail: kafekonom@nlu.edu.ua, econom_theory@ukr.net
Сайт: <http://econtlaw.nlu.edu.ua>

Видавець – видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80-А, Харків, 61002, Україна
Тел./факс +38 (057) 716-45-53
Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. +38 (057) 717-28-80
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017